

Kamp om «fortellingen»:

Omtalen av pogromer i Polen og polsk-okkuperte områder i
norske og danske aviser mellom 1918–1920

Marit Irene Kvalvåg Brendeland

Masteroppgave i historie, våren 2022

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Abstract:

The following years after Polish independence was followed by a series of anti-Jewish violence in Poland and increased hostility to Jews. With the Polish soldiers' expansion of Poland's border to the east, the Jews in cities like Lviv, Vilnius, Lida, Pinsk and many more experienced outbreaks of violence directed against them by the Polish soldiers and settlements in different cities. My research question is the following: How were outbreaks of anti-Jewish violence, or pogroms, in Poland and Polish-occupied territories between 1918–1920 portrayed in Norwegian and Danish newspapers? I analyze news-text from the four major Copenhagen-newspapers *Berlingske Tidende*, *Nationaltidende*, *Social-Demokraten* and *Politiken*. The Norwegian newspapers included in this research project are *Aftenposten*, *Morgenbladet*, *Social-Demokraten*, *Arbeidet* and *Dagsposten*. I emphasize that descriptive words used in the retelling of events, the construction of sentences and naming of events, perpetrators and victims are crucial in the construction of different narratives.

In this thesis I conclude that the pogroms in Lviv in November 1918 invoked a corpus of protests against pogrom violence and anti-Polish sentiment in Denmark and Norway. However, in the aftermath of these events and in the following years after the November attacks, conflicting narratives also appeared in the news. The construction of different narratives was facilitated by the foreign telegraphic bureaus, mainly Wolffs' telegraphic agency, and by statements of Polish officials and by news from the Polish press agency. But difference of opinion on what exactly constituted pogrom-violence and different naming of the violent attacks also played a decisive part in the construction of conflicting narratives.

By looking at reader's letters appearing in some of the Danish and Norwegian newspapers I identify two "camps" construing conflicting narratives in the Norwegian and Danish newspapers. Representatives of the "Polish side" were either of Polish origin or decent, or Catholic. I argue that they were largely in line with the "official story" regarding the accusations against Poland that pogrom-violence had occurred. Scandinavian Jewish representatives were the accusers against Poland, but they too retold different stories of the how, why and when pogrom violence had occurred. In my analysis I also conclude that most debate regarding news of anti-Jewish violence and pogroms against Jews in Poland in Danish and Norwegian newspapers was in the year 1918, declining in 1919 and then in 1920 being mostly absent, though pogroms and other forms of anti-Jewish violence appeared in these two years as well.

Forord:

Jeg vil rette en spesiell stor takk til min veileder, Frode Ulvund. Du er i besittelse av store mengder kunnskap, og har vært en god diskusjonspartner å ha i skriveprosessen. Tusen takk. Ikke minst fortjener veiledere og medstudenter på masterseminaret «På tvers av grenser» en stor takk for at dere alltid har hatt gode innspill å tilby.

Til mine kjære medstudenter på lesesalen i tredje etasje i «det gule bygget»: takk for underholdende samtaler, gode faglige diskusjoner, motiverende ord og for at dere har gjort lange kvelder på lesesalen til en hyggelig affære. Tusen takk til Henrik Drageset som har tatt seg tid fra sin egen oppgave for å lese oppgaven min. Det er på høy tid at jeg innrømmer at dine høylytte, intense tastetrykk har motivert meg til å løfte blikket opp fra bøkene og å få tankene mine ned på papiret.

Ikke minst fortjener alle venner, slektninger og familiemedlemmer en stor takk. Dere er en god gjeng å ha. Med masteroppgaven levert gleder jeg meg til å se mine voksende nevøer og nieser enda oftere. Takk til min sterke og omtenksomme mor, Eli, som i mellom kreftbehandling og hvile ringer for å høre hvordan det går. Du er et forbilde. En takk rettes til min søster Ellinor, som gir gode råd og lytter til små og store, hverdagslige og faglige, problemer. Takk for god hjelp og støtte.

Marit Irene Kvalvåg Brendeland

Bergen, 2022.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: INNLEDNING	1
PROBLEMSTILLING OG OPPGAVENS UTGANGSPUNKT	1
TIDLIGERE FORSKNING	4
BEGREPSHISTORIE	7
KILDER OG METODE	9
INNHALDSANALYSE AV DANSKE OG NORSKE DAGSAVISER	14
PERSON- OG STEDSNAVN	16
OPPGAVENS STRUKTUR	17
KAPITTEL 2: HISTORISK KONTEKST	19
MEDIE- OG PRESSEHISTORIE I DANMARK OG NORGE	19
POLENS GJENFØDELSE SOM EUROPEISK STAT	21
TERRITORIELL EKSPANSJON MOT ØST	22
POGROMER I POLEN: ULIKE ÅRSAKSFORKLARINGER	24
KAPITTEL 3: «VOR TIDS GRUFULDE JØDEFORFØLGELSER»: OMTALER AV ANTI-JØDISK VOLD I 1918	27
MOTSTRIDENDE UTENLANDSNYHETER:	28
<i>Telegrammer fra Wien og Berlin</i>	28
<i>Telegramstoff fra Polen</i>	32
NORSKE OG DANSKE JØDERS REAKSJON	36
ULIKE ÅRSAKSFORKLARINGER I AVISENE	38
<i>Representasjonen av indre maktkamper og etnonasjonalisme som årsak</i>	39
<i>Representasjonen av pogromer som systematisk forfølgelse</i>	40
MENINGSUTVEKSLING I LESERINNLEGG: 1918	42
<i>Pressepolemikk i danske aviser</i>	43
<i>Representanter for Polen i Berlingske og Nationaltidende</i>	43
<i>Meningsutveksling: Fremstillinger av anti-jødisk vold i Norge</i>	48
DELKONKLUSJON	55

KAPITTEL 4: MOTSTRIDENDE NYHETSMELDINGER. OMTALEN AV ANTI-JØDISK VOLD I 1919.....	58
ETTERRETNINGER OM ANTI-JØDISK VOLD I VILNIUS, LIDA OG PINSK.....	59
SOCIAL-DEMOKRATENS REAKSJONER MOT POLSK INFORMASJON.....	62
ENDRING I HOLDNING FRA POLSKE HOLD?	64
TVIL OMKRING BERETNINGENE?	66
TALSPERSONER FOR TO ULIKE NARRATIV: S. ROZNIECKI OG DAVID SIMONSEN	70
DELKONKLUSJON:	75
KAPITTEL 5: ANTI-JØDISK VOLD I OG UTENFOR POLEN I 1920?	77
«JØDERNE ER BOLSHEVIKER!»– PRESSEPOLEMIKK MELLOM TO SIDER	78
<i>David Simonsens forsvar mot antijødiske forestillinger</i>	80
<i>Rozniecki om «Den jødiske Ufejlbarlighed»</i>	81
ANGIVELIGE POLSKE AGITATORER UTENFOR POLSKE GRENSER.....	83
RUSSISKE TELEGRAM OM FORHOLDENE I POLEN.....	85
<i>I krig med «det hvite Polen»</i>	86
<i>Krigsherrer som representanter for Polen</i>	88
DELKONKLUSJON.....	91
KAPITTEL 6: AVSLUTTENDE KONKLUSJON.....	93
VIDERE FORSKNING:.....	97
LITTERATURLISTE:	99
KILDELISTE:	103

Kapittel 1: Innledning

11. november 1918 ble slutten på den første, brutale verdenskrigen erklært avsluttet for enkelte europeiske stater. For de enkelte stormaktene på kontinentet resulterte avslutningen i oppløsning av store imperiemakter og keiserdømmer. I skyggen av verdenskrigen og oppløsningen av deler av Østerrike, Russland og Tyskland skulle *Polen* igjen markere seg på det europeiske kartet. Ellevte november 1918 ble skrevet ned som én av to nasjonaldager, og markerte gjenoppstandelsen av den polske stat som ikke hadde eksistert i Europa siden 1795. Kravet om internasjonal annerkjennelse som stat skulle derimot bli sådd tvil om av små og store avislesende nasjoner, da nyhetene om *pogromer* og *forfølgelse* nådde utenfor polskokkuperte territorier. Temaet i denne oppgaven er nettopp pogromene og jødeforfølgelsene i Polen, og hvordan disse ble fremstilt i dansk og norsk presse i samtiden.

Problemstilling og oppgavens utgangspunkt

Oppgavens formål er å undersøke hvordan antijødisk vold i Polen ble omtalt i et utvalg norske og danske dagsaviser i treårsperioden 1918-1920, men flere underordnede problemstillinger gjør seg gjeldende. Jeg reiser for det første spørsmål om forholdene ble omtalt som pogromer, forfølgelser eller om andre deskriptive begrep ble brukt for å omtale antijødisk vold i Polen. I forlengelsen av dette kommer jeg til å undersøke hvordan rekken av militære konfrontasjoner og den kaotiske situasjonen i landet påvirket hvordan pogromene ble formidlet til danske og norske avislesere. Ble de forstått som et resultat av krigsherjinger, eller fikk de oppmerksomhet som isolerte hendelser? I samme instans er det vesentlig å spørre i hvor stor grad den polske stat og polske militære tropper ble beskyldt for å være aktive eller passive aktører ovenfor forfølgelsen som jøder i Polen og Galicja ble utsatt for? Med dette spør jeg om det fantes ulike narrativ som dominerte avistekstene som omtalte pogromer i Polen, særlig sett i lys av geopolitiske strider som foregikk i tidsrommet. I forlengelsen av dette er det undersøkes også i hvilken grad nyheter fra utlandet via telegrammer var med på å forme den offentlige mening i utvalget av norske og danske aviser. Spørsmålene som stilles kan sees i sammenheng med hva Paul R. Brass, forsker innen statsvitenskap, stiller i hans innflytelsesrike bok *Riots and pogroms* (1996). Hvordan blir forskjellige narrativ om bestemte hendelser på bestemte områder produsert, og på hvilken måte dannes det en kamp over

meningen ved bestemte fenomen, og ikke minst retten til å representere dem på bestemte måter?¹

Forskningslitteratur på feltet nevner ved flere anledninger at angrepene som jøder i Polen ble utsatt for mellom 1918-1920 opplevde internasjonal fordømmelse. Blant annet Böhler skriver at «The news of these pogroms triggered international outrage, [...] in Western countries the riots strengthened the image of genuine Polish anti-Semitism and the Polish state was portrayed as a pariah on the international scene.»² Å undersøke hvordan norsk og dansk presse omtalte pogromer og andre former for antijødisk vold i Polen mellom 1918-1920 er interessant blant annet fordi store deler av den jødiske befolkningen i Norge og Danmark var immigrert fra områdene hvor pogromer og andre former for anti-jødisk vold og diskriminering nå pågikk. Siste halvdel av 1800-tallet og starten på det 20. århundre så starten på økt migrasjon blant jøder i østlige områder av Europa. Til tross for at økt innvandring av jøder fra det tidligere tsarriket til flere Vestlige land i siste halvdel av 1800-tallet var antallet bosatte jøder i Norge nokså beskjedent. Allikevel skimtes det en gradvis økning av jødiske immigranter til Norge i løpet. Oskar Mendelsohn oppgir at antallet som førte jødisk trosbekjennelse i norske folketellinger steg fra 25 i 1865, 642 i 1900 og 1457 i 1920. De fleste var bosatt i Oslo, et antall på 852, hvorav 268 var bosatt i Trondheim.³ Gjernes skriver at det først var med østjødisk innvandring i siste halvdel av 1800-tallet at en varig jødisk bosetning var å se i den norske hovedstaden. Tre av fire av innvandrere som kom til Norge var fra guvernementene Kovno, Vilna, Suwalki og Lomza som i samtiden tilhørte det store russiske tsarriket. Områdene utgjør i dag Litauen, den nordøstlige delen av Polen, den nordvestlige delen av Hviterussland, og Kaliningrad-provinsen i Russland.⁴ Det beskjedne antallet jøder i Norge må sees i sammenheng med at det var først etter 1851 og opphevelsen av paragraf 2 «Jødeparagrafen» i Grunnloven at jøder kunne bosette seg i landet.

Jødisk historie i Danmark har derimot lengre røtter helt tilbake til slutten av 1500-tallet. Omtrent samtidig som den ekskluderende paragraf 2 i den norske grunnloven ble passert var det iverksatt en større frigjøringsprosess i andre europeiske land, blant annet Danmark. Jødene i landet fikk full juridisk likestilling i 1814, hvor alle jøder født i landet eller med oppholdstillatelse fikk borgerlige rettigheter.⁵ Innen 1849 ble det oppnådd full likestilling i Danmark, noe som resulterte igjen med en økning i antallet jøder som valgte å etablere seg i

¹ Brass, *Riots and pogroms*, s. 1

² Böhler, *Civil War in Central Europe*, s. 160-161

³ Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge*, s. 14

⁴ Gjernes, "Dei Fyrste Jødiske Innvandrarene I Kristiania."

⁵ Lorenz, *Jødernes historie i Europa*, s. 163

Danmark. Samtidig som det københavnske miljøet ble større valgte også en del å bosette seg i provinsbyene, hvor de fikk lov til å bygge synagoger og å anlegge begravelseplasser.⁶ Sees det til folketellingene som har blitt analysert av den danske kulturhistoriker Morten Thing, blir det tydelig at det jødiske miljøet i Danmark var betraktelig større enn i Norge, selv om de fortsatt utgjorde en svært liten del av befolkningen. I folketellingene mellom 1916–1921 er det opplyst om at det i 1916 var 5999 jøder bosatt i landet, med en nedgang til 5947 i '21. Også i Danmark ble det opplevd en økning i innvandring av russiske jøder. I 1916 var antallet som lot seg identifisere som russiske jøder på 2923, mens antallet i 1921 var økt til 3146.⁷

Den korte gjennomgangen av jødisk historie i Norge og Danmark belyser at det i begge land var tilknytning blant jødene bosatt i landene til de områdene som etter første verdenskrig skulle omgjøres til selvstendige nasjonalstater. Begge land opplevde også økt gjennomreise av jødiske migranter fra det tidligere russiske tsarriket, som selv hadde opplevd pogromer og som nå emigrerte fra øst til USA. Derfor er det interessant å se nærmere på hvordan nyhetene om antijødiske opptøyer ble formidlet og skrevet om i avisene, og særlig hvordan pogrom-vold ble reagert på av medlemmer av disse religiøse gruppene.

Avistekstene omhandler antijødisk vold i Polen, men vesentlig er det å vite at området som utgjorde Polen i perioden 1918-1920 på ingen måte var statiske. Polsk territorium i øst, da særlig mot Litauen og det ukrainske grenseområdet Galicja, var vekslende. Særlig gjaldt dette Lviv og Vilnius. I vest ble derimot Polen tildelt territorium etter signeringen av fredstraktaten i juni 1919, og færre militære konfrontasjoner gjorde seg gjeldende her. Med hvordan antijødiske angrep i Polen ble omtalt i utvalgte danske og norske aviser, mener jeg med dette områder som Polen ble tildelt etter signering av fredstraktaten i 1919 og områder som polske tropper annekterte i løpet av perioden 1918-1920. På grunn av uoversiktligheten og militære kamper i de østlige områdene ser jeg det som nødvendig å klargjøre omkring geografi og tilhørighet underveis i empirikapitlene.

Særlig kommer jeg til å ha fokus på hvordan vold rettet mot jøder i Lviv i 1918 og Vilnius 1919 blir omtalt i samtidens aviser. Blant forskere på feltet er det enighet om at disse to hendelsene bar karakteristikken til *pogromer* i omfang og tid. Hvorvidt det forekom voldelige episoder som bar samme kjennemerke i 1920 er det derimot uenighet om. Jeg har allikevel valgt å vie et eget analysekapittel til året 1920, da polske tropper fortsatt ble anklaget for å stå bak pogromer mot jødene i flere kilder hentet fra avisene jeg gransker, til tross for at

⁶ Morten Thing, «Indvandringen af russiske jøder i Danmark» i *De russiske jøder i København*, s. 31

⁷ *Ibid.*, s. 26.

få eller ingen pogromer i 1920 har vært gransket videre av ettertidens forskere. I kapittelet diskuterer jeg kildene opp mot politiske og sosialhistoriske hendelser i samtiden.

Tidligere forskning

Oppgaven er skrevet fra et pressehistorisk perspektiv og omhandler i så måte hvordan avisene i Norge og Danmark tolket og formidlet situasjonen i Polen til danske og norske avislesere. Annet arbeid som berører min oppgaves tematikk er i utgangspunktet større prosjekter som bare kort nevner hvordan norsk presse reagerte på nyhetsmeldingene om anti-jødisk vold i Polen. Blant annet Oskar Mendelsohn og Lars Lien gjør dette. I kapittelet «I skyggen av første verdenskrig» skriver Oskar Mendelsohn, forfatter av pionerverket *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år*, om hvilke reaksjoner som nyhetsmeldinger om pogromer i Polen skapte blant den jødiske minoriteten i Norge.⁸ Både protestbevegelser, sørgegudstjenester og hjelpeorganisasjoner ble organisert av norske jøder. Henstillinger ble også rettet mot regjeringen, hvor saken (pogromer i Polen) ble tatt opp i Stortinget. I København ble store innsatser også iverksatt av de jødiske miljøene i København.⁹

Han konkluderer med at forfølgelsen av jøder i Polen skapte en åpenbar sterk reaksjon både blant jøder og ikke-jøder i Norge, da også en rekke fremtredende personer støttet opp under protester mot pogromene. Mendelsohn gir med dette et godt innblikk i hvilke reaksjoner voldshandlingene i Polen skapte i begge land. Han fokuserer i større grad på hvilke tiltak de jødiske miljøene i Norden iverksatte for å stoppe pogromene i Polen. I sin fremstilling tar han for seg et utvalg av artikler og leserinnlegg som ble trykket i en rekke dagsaviser i samtiden, hovedsakelig innsendte leserinnlegg og artikler skrevet av avisenes journalister i Tidens Tegn, Dagsposten, Aftenposten og Trondhjems Adresseavis mellom 1918-1921.

Kapittelet gir overblikk over hvilke reaksjoner forfølgelse av jøder i Polen skapte i Norge gjennom avistekster, men viet samtidig størst fokus på de tekster hvor innholdet og/eller forfatteren representerte motstridende sider– den jødiske på den ene siden, og tekster av forfattere med tydelig formulerte antisemittiske fordommer på den andre. Mendelsohns' kapittel gir et godt innblikk i hvilke reaksjoner dette skapte i avisene, men tar i mindre grad for seg de nyhetsmeldinger, telegrammer og artikler som var med på å forme ytterpunktene meninger og holdninger. Jeg tror det vil være nyttig for å få en klar fremstilling av hvordan

⁸ Mendelsohn, *Jødenes historie i Norge*, s. 352-369.

⁹ Ibid., s.352-353

pogromene i Polen ble omtalt i dansk og norsk presse å inkludere disse. Kan inkluderingen av et større utvalg av ulike tekstformater fortelle oss mer om hvordan jødernes situasjonen i Polen ble presentert, diskutert og fremstilt i dansk og norsk presse?

Lars Lien har i sin doktorgradsavhandling skrevet om den abstrakte *Jøden* som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse mellom 1905-1925. I kapittel tre «Jøder, det jødiske og ``jøden`` i norsk presse» skrev han kort om norske avisers reaksjoner på forfølgelse av jøder i Polen. Lien har henvist seg til ulike protestskriv som ble trykket i norske aviser som inneholdt signeringer av både jødiske så vell som ikke-jødiske menn, og protestskriv underskrevet av Det Mosaiske Trossamfunn i Trondheim. Han har også sett til Oskar Mendelsohn for ytterligere opplysninger. Forskningen inngår som en del av et større argument om at det finnes tendenser av at de norske jødene ikke ble ansett som en trussel mot det norske samfunn. Hva angår norske reaksjoner på pogromene i Polen konkluderte han med at:

«Også i forbindelse med pogromene i Polen i 1918 og 1919 viste pressen solidaritet og omtanke overfor jødene i Norge. Pogromene vakte sterke motreaksjoner i norsk presse og flere norske notabiliteter samlet seg om Det mosaiske trossamfunn i Kristianias protestskriv som ble trykket i de fleste norske aviser på nyåret 1918.»¹⁰

Lien konkluderer med at vold mot jøder i Polen ble i største part møtt med avsky i Norge, noe som blir tydeliggjort ved å se på mengden protestmøter som ble arrangert og skrevet om i pressen. Hva som ikke inngår i hans analyse er derimot hvilke nyheter som ble formidlet til både jøder og ikke-jøder i Norge, hvordan ikke-jøder reagerte på nyhetene som ble formidlet, og hvorvidt det var bred enighet om at voldshendelsene i Polen og polskokkuperte områder var å forstå som «pogromer.» I forlengelsen av hans undersøkelse er dette spørsmål som jeg tar opp i min oppgave, hvor jeg forsøker å se nærmere på om det dominerende narrativ i norske aviser var at voldshendelsene i Polen var uprovoserte angrep på jødiske befolkningsgrupper, eller om også andre narrativ og fremstillinger av pogromene konkurrerte med denne fremstillingen.

Til tross for at det er mangfoldige bidrag til dansk-jødisk historie har lite fokus vært på hvilke reaksjoner nyhetene om antijødisk vold i Polen skapte i avisene. I det store oppslagsverket om *De russiske jøder i København* av den danske historikeren Morten Thing nevnes tematikken bare i forbifarten. Han viser i sitt korte avsnitt til at det for hvert år mellom 1918–20 ble arrangert protestmøter av danske jøder, og at det i november 1918 ble dannet et

¹⁰ Lien, «-pressen kan kun skrive ondt om jødene», s. 88-89

jødisk informasjonskontor av en gruppe polske jøder i København. Dette vitner, skriver Thing, på at det var stor bekymring over utviklingen i Polen og Ukraina med hensyn til jødernes situasjon.¹¹ Den danske historikeren Arthur Arnheim er forfatter av oppslagsverket *Truet minoritet søker beskyttelse: jødernes historie i Danmark*, som tar for seg jødisk historie i Danmark fra de tidligste bosettelsene fra omkring 1620 og frem til 2015. Boken tar for seg mange viktige aspekter ved dansk-jødisk historie. I forbindelse med jødernes reaksjoner og protester i mot antisemittisme og angrep på jøder i utlandet, hevder han at uttrykk for jødehat fikk betydning for utformingen av trossamfunnets politikk. Blant trossamfunnets ledelse, hevder Arnheim, var det en overordnet politikk og holdning at man ikke skulle uttale seg om former for antisemittisme i og utenfor Danmark. Filosofien bak dette var at jøder skulle holde lav profil. Til tross for denne holdningen, ble det sagt at representantskapets medlemmer allikevel sluttet seg til protestaksjoner mot forfølgelse, men dette som privatpersoner. Han mente at alle jøder i Danmark kunne slutte seg opp om og tre offentlig frem mot solidaritet med forfulgte jøder.¹² Arnheim har derimot ikke vist i hvor stort omfang medlemmer av det jødiske trossamfunnet i Danmark tok til ordet mot forfølgelse og andre former for anti-jødisk vold som forekom i det store utland. I forlengelsen av hva de danske historikerne har skrevet kommer denne oppgaven til å ta for seg hvordan jødernes bekymring for pogromene i Polen kom til uttrykk og ble formidlet i avisene, og i hvor stor grad danske jøder tredde offentlig frem i protest mot forfølgelsene og/eller fremstillinger av hendelsene som ble gjengitt i danske aviser.

Felles for forskerne jeg har nevnt her er at alle har hatt fokus på hvilke reaksjoner dette vekket i samtiden. Dette er naturligvis en interessant tematikk og gir innblikk i hvilke holdninger ulike grupper hadde til nyhetsmeldingene. Men få vestlige forskere har studert nyhetsmeldingene isolert for å se på hvordan situasjonen ble formidlet til et publikum som var ukjent med den regionale historien til området hvor voldelige angrep ble utført.

I arbeidet har jeg hatt stor bruk av en rekke arbeid om anti-jødisk vold i Polen og om krigssituasjonen i Øst- og Sentral-Europa. Jeg vil trekke frem Anthony Polonskys' tredje volum i serien *The Jews in Poland and Russia* (2019). Polonsky regnes som en autoritet på fagfeltet jødisk historie. I boken *Anti-Jewish Violence in Poland, 1914-1920* (2018) har William W. Hagen henvendt seg til ulike arkivmaterialer for å undersøke hvordan anti-jødisk vold ble beskrevet og omtalt av både jøder så vell som ikke-jøder i Polen. Han har i sin

¹¹ Thing, *De russiske jøder i København*, s. 321.

¹² Arnheim, *Truet minoritet søker beskyttelse*, s. 259.

undersøkelse av skriftlige kilder kommet frem at til at arkitektene av Polen hovedsakelig så på forekomsten av pogromer som kontraproduktivt, og forsøkte å undertrykke slike voldsgjerninger. Han hevder også at den offentlige mening angående pogromer i Polen, slik den kom til uttrykk i den politiske pressen, var polarisert. På den ene siden ble det benektet at anti-jødisk vold hadde forekommet, på den andre ble voldshendelsene rettferdiggjort som et svar på forestilte provokasjoner fra jødisk side. I tillegg var det delt oppfatning om hvorvidt pogromer skulle fordømmes.¹³ Interessant vil det være å se hvorvidt enkelte av disse ulike fremstillingene av forholdene ble uttrykket i danske og norske aviser.

Jeg har i oppgaven også i bruk Alexander V. Prusins' bok *Nationalizing a borderland* (2005) for å kontekstualisere voldshendelsene, men også de problemer som møtte jødene bosatt i områder hvor de nye stater etter første verdenskrig forsøkte å etablere hver sine nasjonalstater. Alle disse tre bidragene gir på hver sin måte nye og viktige innsikter i sosiale relasjoner mellom jøder og ikke-jøder i Polen og Galicja mellom 1918-1920.

Begrepshistorie

Pogromer blir i vår egen samtid forbundet med nazistenes systematiske forfølgelse av jøder og ødeleggelse av jødisk-eide butikker og eiendommer i 1938; en hendelse vi i dag har oppkalt for krystallnatten eller november-pogromen, og som markeres med politiske taler og fakkeltog i en rekke land i Europa. Men begrepets historie går lenger tilbake enn til 1930-årene. I en rekke av aviskildene som denne oppgaven baserer seg på vil begrepet forekomme, og det er derfor vesentlig å tydeliggjøre begrepets historikk og hva det ble assosiert med mellom 1918–1920.

Definisjonen av begrepet er uklar, men begrepet kom fra det russiske språket og betydde *ødeleggelse*. Særlig skulle også begrepet assosieres med voldelig forfølgelse av jøder i Russland under tsartiden. Einhart Lorenz skriver at overgrepene i Russland i 1881 var de første som ble betegnet som *pogromer*. Opptøyene krevde tusenvis av ofre, og på grunn av overgrepene brutalitet har de i senere tid blitt betegnet som «den største jødiske katastrofen i det 19. århundre.»¹⁴ I 1903 og 1905/6 forekom det pogrombølger nok en gang i Russland, hvor det denne gang var enda tydeligere at volden var å oppfatte som en del av regjeringens politikk.¹⁵ Begrepet kom dermed til å være særlig knyttet til statlig organisert forfølgelse, men

¹³ Hagen, *Anti-Jewish Violence in Poland*, s. 193

¹⁴ Lorenz, *Jødenes historie i Europa*, s.177.

¹⁵ *Ibid.*, s. 180.

pogrom-begrepet var omtrent like tvetydig og omdiskutert i starten av 1900-tallet, som det er i dag.

Den tyske sosiologen Werner Bergmann definerer pogrom som en: «one-sided and nongovernmental form of social control, as ‘self-help by a group that occurs when no remedy from the state against the threat which another ethnic group poses can be expected.»¹⁶ Pogromer skiller seg på denne måten fra andre former for kontroll ved at deltakerne opererer innenfor et forestilt felleskap, hvor vold og kontroll rettet seg mot hele grupper (som ikke tilhører det forestilte fellesskapet av pogromdeltakerne). Pogromer skiller seg også fra andre former for vold ved at det er lav grad av organisasjon i forkant av volden.¹⁷ Av Paul Brass derimot understrekes tvetydigheten ved begrepet ved å stille spørsmålet: hvordan skiller pogromer seg fra opptøyer? I følge han kan pogromer best defineres som angrep mot en: «ethnic, racial or communal group in which the state and/or its agents are implicated to a significant degree, but which are given the appearance, by design of the authorities or otherwise, of a riot.»¹⁸ Definisjonene som har blitt presentert belyser hvordan det fortsatt er diskusjoner om hvorvidt en *pogrom* skal forstås som statlig organiserte angrep eller spontane utbrudd av vold rettet mot en del av befolkningen. Hva definisjonene derimot har til felles er at volden er rettet mot én del av befolkningen fordi de tilhører en bestemt gruppe. Disse problemstillingene var også tilstede i treårsperioden som undersøkes i denne oppgaven, noe som gjør det relevant å undersøke hvordan begrepet ble definert i samtiden.

Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon beskrives som det første danske nasjonalensyklopedi, og fikk stor utbredelse i både Danmark og Norge. I førsteutgave av Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon bind XIV (Panthoos-Richter.) utgitt i 1893 forekommer ikke begrepet.¹⁹ Begrepet ble i stedet introdusert i et supplement til førsteutgaven i 1911, hvor begrepet forklares som: «(russisk, ‘ødeleggelse’) er i de senere Aar blevet brugt om de store Overfald paa Jøderne med Mishandling og Udplyndring.»²⁰ I førsteutgaven av *Illustrert norsk konversations leksikon* fra 1912, forløperen til Aschehous konversationsleksikon, definertes *Pogrom* som «ødeleggelse, tilintetgjørelse, dernæst nedsabling, blodbad: betegnelse for de blodige jødeforfølgelser, som fra tid til anden og indtil

¹⁶ Bergmann, "Ethnic Riots in Situations of Loss of Control."

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Brass, *Riots and Pogroms*, s. 33.

¹⁹ Artikkelen for begrepet ville vært på side 440 i *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon*, b.14, dersom begrepet hadde vært inkludert i ordboken.

²⁰ *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon*: b.19, «Pogrom»

den aller sidste tid har forekommet i Rusland.»²¹ I andreutgaven av Salmonsens Konversationsleksikon utgave XIX publisert i 1925 derimot, ble det i større grad lagt vekt på at fenomenet var å forstå som *organisert vold*.

«[...] gientagne Jødeforfølgelser, der siden 1881 (særlig 1903-06) med Myndighedernes stiltiende ell. Aabenlyse Billigelse øvedes af Pøbelen fortrinvis i sydrussiske Byer. Omfattende Plyndringer fandt Sted og Tusinder faldt som Ofre for Pøbels blindes Raseri.»²²

Leksikon fra nær samtid tydeliggjør at det mellom 1912 og 1925 forekom et skifte i hvordan begrepet skulle forstås, hvor særlig myndighetenes involvert ble vektlagt i større grad. De ulike begrepsdefinisjonene peker således mot en utvikling i hvordan pogrom ble definert, hvor 1925-leksikonet av Salmonsens konversasjonsleksikon likner de ulike definisjonene som brukes i dag. Utgavene som kom ut før første verdenskrig derimot tydeliggjorde at alle former for «store overfall» som innebar mishandling, plyndring og en stor grad av voldsutøvelse kunne defineres som en *pogrom*. Hva de alle hadde til felles var allikevel at begrepet særlig ble assosiert med forfølgelser av og vold mot jøder i Russland, som ledet mange jøder til å migrere fra områdene som hørte til den russiske tsaren. Hendelsene i Øst-Europa i første del av 1900-tallet har derfor vært sentrale i definisjonen og forståelsen av begrepet, noe som gjør at en analyse av hvordan begrepet ble formidlet i offentligheten i perioden er relevant.

Kilder og metode

Pressen som studieobjekt er interessant av flere grunner. For det første blir avisene mye lest, og de når ut med sin informasjon til forskjellige samfunnsgrupper. For det andre er journalistikkens oppgave å bringe kritisk informasjon til offentligheten. Slik skiller den seg fra den fiktive skjønnlitteraturen, ved at den skal gjengi virkelige forhold. For det tredje har avisene påvirkningskraft gjennom at den bidrar til å forme virkelighetsbilder og identiteter ved at pressens utvalg av temaer og den språklige utformingen av tekstene signaliserer hva som er naturlig å engasjere seg for, og hvordan disse temaene skal diskuteres.²³ Mediene som organ for offentligheten har med dette en spesiell makt til å legge føringer for hvordan vi skal oppfatte og forstå en situasjon. Nytteverdien av å bruke aviser som historisk kilde er derfor stor, ved at kildematerialet kan gi innblikk i tankemønstre og forklaringsmodeller for

²¹ *Illustreret Norsk Konversationsleksikon*, «Pogro'm,» s. 1778.

²² Salmonsens Konversationsleksikon (2utg.), s.v. «Pogrom», 15.05.2022, <http://runeberg.org/salmonsens/2/19/0300.html>.

²³ Hågvar, *Å forstå avisa*, s. 15-17.

samtidens mennesker. Samtidig er det implikasjoner ved å tilegne slike tekster for mye makt som representanter for samtiden. Aviser og de meningsinnhold som uttrykkes i dem kan ikke forstås som speil av samtidens holdninger og meninger. «Historikerens dilemma er, at han ikke er i stand til at afgøre, hvornår pressen genspejler en mening i en snævrere eller videre kreds, og hvornår den er ophav til denne mening,» skriver Hans Peter Clausen.²⁴ Dette gjør seg særlig gjeldende i analysen av dansk og norsk presse, hvor pressen var dominert og finansiert av politikere og politiske partier. Journalistisk objektivitet, en verdi som etterstrebes høyt i vår samtid, var på ingen måte en realitet.

For det andre var avisene ledet av kultureliten. Medarbeiderne i avisen var ofte politikere, forfattere og akademikere. For det tredje består store deler av utenriksstoffet i norske og danske aviser av telegrammer fra utlandet. De tre store telegrambyråene, Reuters i London, Havas i Paris og Wolff i Berlin sto for mye av telegrammene som ankom Norge og Danmark. Også fra andre land mottok de telegrammer, slik som Østerrike, Russland, Litauen og fra det polske pressebyrået i Krakow. Med dette må det også tas utgangspunkt i at andre aktører, utenfor de gjeldende avisredaksjonene som jeg undersøker, tok del i omtalen av forholdene og med dette var aktive aktører i formingen av de forklaringer og narrativ som meddeltes norsk og dansk offentlighet. Det er dermed ikke å komme foruten at redaksjonelle og kommersielle prioriteringer, samt journalistenes egne holdninger, gjenspeiles i tekstene i større grad enn den offentlige mening på tidspunktet. «Sannheten» som pressen utgir seg for å formidle spiller dermed inn på hvordan en virkelig hendelse blir gjenfortalt til offentligheten. Oppgaven er på mange måter skreddersydd for å gjennomføres i en tid hvor flyavganger var kansellert og landegrenser stengt som følge av global pandemi. På grunn av Covid-19 pandemien har jeg derfor valgt å konsentrere meg om Danmark og Norge, som på i løpet av 2020 digitaliserte og tilgjengeliggjorde store deler av sine avisarkiv på nett. Det var også i min interesse å inkludere Sverige i min analyse, men digitaliseringen av dette arkivmaterialet er fortsatt ikke fullført. På grunn av verdenssituasjonen valgte jeg derfor å utelate svenske aviser fra min analyse.

Kildematerialet har vært avgrenset ytterligere ved å ha fokus på bare enkelte utvalgte aviser som representerer ulike politiske retninger av det politiske landskapet, men jeg har også tatt i betraktning deres opplagsstørrelse i samtiden. Danske aviser som inkluderes er i hovedsak københavnaviser. Jeg har valgt å inkludere to konservative dagsaviser blant de fire danske avisene som er gjenstand for undersøkelse. Berlingske tidende ble for første

²⁴ Clausen, «Aviser som historisk kilde», s. 325.

verdenskrig et oppriktig morgenblad. Den økte nyhetsinteressen under krigen skulle også vise seg gunstig for *Berlingske Tidende*, som økte både i lesertall og annonsering. Innen 1920 var avisen allerede i konkurranse med *Politiken* et viktig nyhetsorgan.²⁵ Det konservative *Nationaltidende* er inkludert som følge av dens omdømme som sosialt og kulturelt eliteorgan i København.²⁶ Fra arbeiderpressens aviser er det danske *Social-Demokraten* inkludert, som vi i vår tid kjenner som avisen *Aktuelt*. Navneskiftet ble ikke aktualisert før i løpet av 1950-tallet. *Social-Demokraten* var arbeiderpressens viktigste avis som et rettgivende organ for arbeiderbevegelsen som utkom hver dag. Særlig mellom 1918-1921 fungerte avisen som et viktig middel til å mobilisere arbeiderne, i en tid hvor det foregikk brudd og opposisjon innenfor moderpartiet Sosialdemokratiet. Til tross for at den ikke kunne konkurrere med andre morgenaviser verken økonomisk eller i forhold til nyhetsstoff,²⁷ har jeg valgt å inkludere avisen fordi den representerer venstrefløyen i det politiske presselandskapet. Retningsgivende for utviklingen av pressen var *Politiken* som tilhørte det radikale venstre, og som under første verdenskrig ble særlig populær som følge av dens evne og ressurser til å rapportere om første verdenskrig, både om begivenheter og dens virkninger. Allerede i 1913 hadde *Politiken* faste korrespondenter i Paris fra 1913, Berlin fra 1912-1946, og London fra 1922. Suksessen var derimot kortvarig, da det ble organisert en boikott av *Politiken* rett etter krigen. Avisens opplag falt dramatisk, og resulterte i økonomiske vansker som varte frem til 1921/22. Det opprettholdt allikevel sin plass som sentralt forum debatt og politisk opinionsbrytning.²⁸

Jeg har valgt å både inkludere norske riksaviser, men også regionsaviser i kildematerialet hentet fra Nasjonalbiblioteket. Dette har å gjøre med omfanget av kilder fra de norske hovedstadsavisene. Jeg kommer til å undersøke tre Oslo-aviser. Dette er *Morgenbladet* og *Aftenposten*, som allerede hadde lang historie men som var viktige Høyre-tilhengere i perioden jeg undersøker.²⁹ I tillegg er *Social-Demokraten* inkludert, som raskt ble det ledende organet for den norske arbeiderpressen. For å få et bedre innblikk i arbeiderbevegelsens omtale av forholdene i Polen har jeg valgt å inkludere bergensavisen *Arbeidet* som var den første sosialistiske dagsavisen foruten *Social-Demokraten*. Utenfor hovedstaden er det naturlig å peke nord mot Trondhjem, da byen var det nest største sentre for norske jøder i

²⁵ Thomsen og Søllinge, *De danske aviser*, s. 130-141

²⁶ *Ibid.*, s. 158-164.

²⁷ *Ibid.*, s. 151-153.

²⁸ *Ibid.*, s. 165-176.

²⁹ Bastiansen, «Partipressen», s. 160

perioden. Jeg har derfor valgt å inkludere Dagsposten i kildematerialet, da dette var den største dagsavisen i byen i samtiden.

De utvalgte danske som er tilgjengelig på den danske nettsiden Mediestream.dk, som gir tilgang til Det Kongelige Biblioteks digitale mediesamlinger. Politiken er ikke inkludert i avisene Mediestream har tilgjengelig, men har blitt digitalisert og gjort tilgjengelig mange aviser bak betalingsmur på Politikens arkiv «E-avisen» som er tilgjengelig på avisens nettside. For å innhente tekster fra norske aviser har jeg tatt i bruk Nasjonalbibliotekets digitale arkiv som er fritt tilgjengelig på deres nettside.

I behandlingen av kildematerialet har jeg tatt utgangspunkt i den diskursteoretiske analysemetoden som kalles *kritisk diskurs metode* (CDA) for å undersøke hvordan anti-jødisk vold i Polen ble omtalt i danske og norske aviser. Da diskursanalyse forstås på ulike måter har jeg valgt å ta utgangspunkt i John E. Richardsons' tilnærming og forklaring. Richardson har utgitt flere bøker om kritisk diskursanalyse og mediediskurser. Jeg har valgt å konsentrere meg om boken *Analysing newspapers: an approach from critical discourse analysis* (2007), hvor han grundig forklarer hvordan metoden hentet fra kritisk diskursanalyse skaper gode analyser av avistekster, nettopp fordi det består av en kombinasjon av lingvistisk, semiotisk og sosial analyse. Karakteristisk ved den kritiske diskursanalytiske tilnærmingen er det at diskursanalyse forstås som en analyse av hvordan språket *brukes* i tekster. Tilnærmingen formulerer diskurs som «language in use», hvor det overordnede målet ved den analytiske tilnærmingen er å koble sammen lingvistisk analyse med sosial analyse. Med dette menes at språket analyseres i relasjon til både den umiddelbare sosiale konteksten som det opptrer i, men også i lys av de sosiopolitiske, kulturelle og historiske konteksten som språkbruken er bundet til. som det brukes i, og de sosiale konsekvensene av slik språkbruk.^{30,31}

Analysen vil her være konsentrert med funksjonen av spesifikke ord, setningsoppbygninger, og argumenter i tekstlig kommunikasjon. Den diskursteoretiske tilnærmingen utnyttet i denne oppgaven tar med dette utgangspunkt i at diskurser eksisterer i dialog med samfunnet. Språket både reflekterer virkeligheten (hvordan ting er), men også med på å konstruere virkelighetsoppfatninger.³² Mer konkret kan det sies at jeg både analyserer tekstene på mikronivå –ord, setningsstruktur– men også utvider perspektivet ved å se på disse lingvistiske valgene i sammenheng med den historiske og sosiale konteksten som

³⁰ Richardson, *Analysing newspapers*, s. 45

³¹ Ibid., s. 25

³² Ibid., s. 26

de opptrer i. Det vil for det første være nødvendig å granske hvilke ord og begreper som brukes i avisene, og hvilken mening som ligger bak dem. Å studere subjektiver, adjektiver, verb og adverb er derfor relevant, fordi de både inneholder konnotasjoner og denotasjoner.³³

Hvilke ord som brukes om en begivenheten, en person, eller en prosess er med på å skape en «frame». Samtidig har hvordan noe eller noen blir navngitt, hvordan de blir identifisert og omtalt gjennom tekst, innvirkning på hvordan de blir sett i andres øyne.³⁴ Derfor er det vesentlig å undersøke hvordan indirekte og direkte aktører blir navngitt i avistekster, men også hvilke navn og begreper som brukes i omtale av begivenheter, personer, og sosiale grupper. Slik Richardson skriver så er journalister i mer eller mindre grad nødt til å konstruere navn for *navn* for menneskene som omtales i en hendelsene de rapporterer om.

«[...] and this naming always involves choice. [...] by choosing one social category over another, they include them within a category and exclude them from other different categories.»³⁵

Hva jeg har redegjort for her er alle former for eksplisitte meninger som kommer til uttrykk i kvalitative kilder, men en relevant dimensjon ved diskursanalyse er også å se på implisitte meninger. Dette vil si både skjulte eller forutsatte meningsforhold som uttrykkes i tekstene. Med dette menes implisitte, forutintatte påstander som er en del av den eksplisitte meningen ved ulike tekster og ytringer.³⁶

I tolkningen av diverse avistekster har hovedfokus ikke vært å undersøke hvorvidt *pogromer* faktisk forekom i nær samtid med nyhetsmeldingene som formidlet dette. Det vil naturligvis være nødvendig å se til forskningslitteratur på feltet for å kontekstualisere avistekstene, men grunnorienteringen for analysekapitlene er å se nærmere på hvordan antijødisk vold ble fremstilt, og hvilke meningsforhold og representasjoner som ble skapt i fremstillingene. Med dette kan det sies at representasjonsanalyse også er relevant for granskingen av kildene, slik formålet ved metoden er formulert av Astri Andersen (2015): «å undersøke kva slike framstillingar kan ha hatt å seie i ulike historiske samanhengar, korleis menneske har tilskrive menining til verda ved og gjennom ulike framstillingar, og kva slags effektar dei har hatt.»³⁷ Historisering og kontekstualisering er på denne måten vesentlig både

³³ Richardson, *Analysing newspapers*, s. 47

³⁴ Ibid., s. 49

³⁵ Ibid., s. 49

³⁶ Ibid., s.63

³⁷ Andersen, «Metodar» i *Å gripe fortida*, s. 110

innenfor kritisk diskursanalyse og representasjonsanalyse, noe som vil bli gjort underveis i empirikapitlene.

Innholdsanalyse av danske og norske dagsaviser

I empirikapitlene kommer jeg til å foreta en kvalitativ analyse av kildematerialet, men for å kartlegge omfanget av bruken av begrepene *jødeforfølgelse* og særlig det russiske ordet *pogrom* kommer jeg til å presentere en kvantitativ innholdsanalyse i danske og norske aviser som er tilgjengelig på de digitale arkivene jeg bruker. Jeg har valgt å konstruere et sett av søkefraser som jeg har tatt utgangspunkt i når jeg leter gjennom avisene, hvor viktige nøkkelord har vært *Polen*, *Pogrom*, *Jødeforfølgelse*. Her har jeg undersøkt frekvensen av forekomsten av ordene i avisene som Mediestream og Nasjonalbiblioteket har tilgjengelig for perioden 1918-1920. Politiken har derimot ikke blitt inkludert i innholdsanalysen, nettopp fordi deres digitale arkiv ikke har samme grad av nøyaktighet i søk på begreper.

I analysen har jeg skillet mellom ulike søk. «Pogrom*», «Jødeforfølgelse*», «Pogrom*+Polen» og «Jødeforfølgelse*+Polen». I Mediestream og Nasjonalbiblioteket gir bruken av «*» søk på ord med flere eller ukjente endinger. I søk med to ord vil mellomrom mellom ordene søke etter begge forekomster av ordet.³⁸

	Pogrom*	Jødeforfølgelse*	Pogrom*+Polen	Jødeforfølgelse*+Polen
1918	245	153	43	45
1919	270	104	56	19
1920	134	103	21	18

Tabell 1: Frekvensen av begreper i danske aviser i Mediestreams arkiv 01.01.1918-21.12.1920.

Tabell 1 viser at flest forekomster av ordet «pogrom» i danske aviser forekom i 1919, og har færrest treff i 1920. Ordet «Jødeforfølgelse*» hadde derimot flest treff i 1918, men mellom 1919-1920 var treffene omtrent like. På søk av flere ord gav sammensetningen «Pogrom* Polen» flest treff i 1919 med 56 treff i Mediestream, mens bare 21 treff dukket opp i søket når det var avgrenset til 1920. Ved søk på to ord var det allikevel flest treff ved søk på

³⁸ Om søketips i Nasjonalbiblioteket og Mediestream se «Søketips i Nettbiblioteket»

URL: <https://www.nb.no/hjelp-og-informasjon/slik-soker-du-i-samlingen/> og «Introduksjon til Mediestream»

URL: <https://www.nb.no/hjelp-og-informasjon/slik-soker-du-i-samlingen/>

«Pogrom*+Polen» mellom 1918-1920 med totalt 120 treff. «Jødeforfølgelse* Polen» derimot resulterte i 88 treff. Pogrom* gav med dette flere treff enn jødeforfølgelse.

	Pogrom*	Jødeforfølgelse*	Pogrom*+Polen	Jødeforfølgelse*+Polen
1918	65	132	24	59
1919	86	104	51	55
1920	102	66	58	48

Tabell 2: Frekvensen av ordsøk i norske aviser i Nasjonalbibliotekets arkiv mellom 01.01.1918-31.12.1920

Tabell 2 viser oversikt over norske aviser, og tydeliggjør at det var et betraktelig lavere bruk av begrepet *pogrom* i norske aviser sammenlignet med danske. Dette har også å gjøre med at det var et lavere antall aviser i Norge enn i Danmark. Interessant er det derimot at flere forekomster av ordet *pogrom* forekom i 1920 enn i 1918. Ordet «jødeforfølgelse» forekom derimot flere ganger i 1918 enn i 1920.

For å få et nærmere bilde av i hvor stor grad begrepene *pogrom* og *jødeforfølgelse* forekom i samme avistekster som Polen har nærsøk vært et nyttig hjelpemiddel. Nærsøk i avisarkivene gis ved bruken av symbolet ~ og antall ord som kan være mellom ordene som søkes på, for eksempel «Jøder Polen»~5. Nærsøket i danske aviser viser at det er jevnt over mellom 16 og 32 omtaler hvor enten *pogromer/pogromerne* eller *jødeforfølgelse/jødeforfølgelserne* forekommer i forbindelse eller i nærheten av avistekster om Polen. Nærsøk gir ikke muligheten til å bruke «*», som gir søk på flere endelser av ordet mulig. Ved å sammenligne tabell 1 og tabell 3 er det tydelig at det allikevel ikke var mange avistekster hvor angrep mot jøder i Polen ble diskutert i danske aviser.

	«Pogromer Polen» 01.01.18–31.12.20, Mediestream	«Pogromerne Polen» 01.01.18-31.12.20, Mediestream	«Jødeforfølgelser Polen» 01.01.18-31.12.20 Mediestream	«Jødeforfølgelserne Polen» 01.01.18-31.12.20 Mediestream
~5	24	17	16	25
~10	28	18	17	25
~15	32	21	23	25

Tabell 3: Nærsøk i danske aviser i Mediestream 01.01.1918-31.12.1920

I norske aviser var forekomsten av begrepene *pogromer/pogromerne* og *jødeforfølgelser/jødeforfølgelserne* i sammenheng med Polen også betraktelig lavere.

Nærsøket tydeliggjør også at avistekster som omhandlet antijødiske angrep i Polen også i større grad ble omtalt som *jødeforfølgelser* enn *pogromer*.

	«Pogromer Polen» 01.01.18-31.12.20 Nb.no	«Pogromene/-erne Polen» 01.01.18-31.12.20 Nb.no	«Jødeforfølgelser Polen» 01.01.18-31.12.20 Nb.no	«Jødeforfølgelsene/-erne Polen» 01.01.18-31.12.20 Nb.no
~5	4	8	18	19
~10	5	8	20	20
~15	13	10	23	20

Tabell 4: Nærsøk i norske aviser avgrenset til 01.01.1918-31.12.1918

Søking av forekomsten av ordene i avistekster gjennom søkefeltet på de digitale arkivene har allikevel sine mangler. Antallet tekster som omtaler pogromer eller jødeforfølgelse i Polen kan være lavere av flere grunner. For eksempel kan tallene være feilslått da liknende ord kan ha blitt inkludert i beregningen, for eksempel «pogram» i stedet for «pogrom.» Samtidig er det mulig at søkeordene ikke har blitt gjenkjent i avistekstene som har blitt digitalisert, slik at de ikke inkluderes i tallene. Usannsynlig er det heller ikke at flere tekster omhandler anti-jødisk vold i Polen, men at tekstene ikke omtaler angrepene som verken jødeforfølgelse* eller pogrom*. Særlig i forbindelse med leserinnlegg som forekom i avisene i tidsrommet 1918-1920 har jeg måttet bruke andre søkeord for å finne alle tekstene som har vært knyttet til pressepolemikker mellom ulike aktører. Dette har å gjøre med at ikke alle kildene brukte begrepene *jødeforfølgelse* og/eller *pogrom* i sine tekster. Jeg har da søkt opp navnene deres i søkemotoren, slik som «Rozniecki» og «Luninski» for å finne alle tekster hvor navnene deres kom opp. For å også se nærmere på avistekster som omhandler pogromene i Lviv i november 1918 og Vilnius i april 1919, men som ikke bruker «pogrom» eller «jødeforfølgelse» i sin omtale av forholdene, har jeg forsøkt å løse problemet ved å granske de treff som har dukket opp ved et avgrenset søk mellom ulike tidsrom og med søk på stedsnavn. For eksempel for å se nærmere på hendelsene i Lviv i november 1918 har jeg avgrenset søket til 01.11.-31.12.1918 og de treff hvor «Lemberg» forekommer i Nationaltidende, Berlingske Tidende og Social-Demokraten. Det samme har blitt gjort ved undersøkelse av de forhold i Vilnius i april 1919.

Person- og stedsnavn

En forklaring av bruken og skrivemåten av person- og stedsnavn gjør seg svært gjeldende i denne oppgaven. For det første blir byer og steder skrevet på ulikt vis i avisene. I enkelte

tilfeller blir særlig stedsnavn endret eller feilskrevet, som gjør at jeg må ty til geografiske beskrivelser for å finne ut hvilke områder som blir diskutert i tekstene. For det andre bruker avisene ofte tyske stedsnavn. I enkelte tilfeller bruker de polske eller russiske varianter. Det samme gjelder polske og russiske navn, som svært ofte inneholder feilstavelser.

Jeg har så langt det har latt seg gjøre valgt å bruke vår tids stavelser for steder jeg har funnet geografisk beliggenhet for. I kildematerialet brukes det gamle navnet «Lemberg» for å omtale Lviv som befinner seg i dagens Ukraina. Jeg har valgt å bruke Lviv i min omtale av byen. Om byen Vilnius varierer tekstene mellom bruken av den polske varianten «Wilno» og den russiske varianten «Vilna». Jeg har da valgt å bruke den gjeldende stavemåten per dags dato som er Vilnius. For de steder som omtales i avistekstene, men som ikke har blitt identifisert og lokalisert, har jeg valgt å bruke samme stedsnavn som brukes i kildene. Disse klargjøres omkring underveis i kapitlene.

Oppgavens struktur

Oppgavens grunnorientering er å se nærmere på hvordan forholdene i Polen ble fremstilt i et utvalg av aviser i samtiden. Til sammen består oppgaven av seks kapitler. I bakgrunnskapitlet kommer jeg til å redegjøre for situasjonen i Polen. Kapitlet kommer til å ta utgangspunkt i en rekke historikers fremstilling av både krigssituasjonen i Polen mellom en håndfull av naboland, samt de ideologiske og religiøse relasjonene i landet som kan sies å være en viktig faktor til å forstå de utbrudd av anti-jødisk vold som forekom i Polen etter første verdenskrig. Den historiske konteksten i Polen utgjør et viktig rammeverk for å forstå jødernes situasjon i Polen, og for å dermed kunne trekke slutninger i senere kapitler.

Oppgaven er strukturert inn i tre empiriske kapitler hvor jeg gransker hvordan anti-jødisk vold i Polen ble fremstilt i samtidens aviser i Danmark og Norge. Kapitlene er strukturert kronologisk etter årstall for tekstenes publisering. Årsaken for inndelingen av kapitlene kronologisk er gjort på bakgrunn av den historiske konteksten som omkranser kildematerialet. Hvert kapittel må sees i sammenheng med både de politiske og militære konfliktene i samtiden, men også av enkeltepisoder av anti-jødisk vold som forekom i 1918 og i 1919.

Kapittel tre undersøker avistekster som omtaler anti-jødisk vold i Polen fra og med november 1918. Her ser jeg nærmere på ordbruk og setningsstruktur i nyhetsmeldinger, artikler og utenlandske telegram for å se hvorvidt det dannes ulike narrativ i avisenes redegjørelse for forholdene. Særlig tar jeg for meg nyhetsmeldinger som kom samtidig eller i etterkant av anti-

jødiske opptøyer i Lviv i november 1918. Store deler av kapitler vil også bli viet til enkeltindividens reaksjoner på nyhetsmeldingene fra Polen i pressen, og særlig hvordan antijødiske klisjeer og beskyldninger ble benyttet til å forklare hvordan og hvorfor anti-jødisk vold hadde forekommet i Polen.

I kapittel fire gransker hvordan et utvalg av medier omtalte pogromer i Polen i året 1919, sett særlig i sammenheng med at pogromen i Lviv i november 1918 hadde satt i gang protestbevegelser og underskriftskampanjer for å stoppe anti-jødisk vold i regionen. Da det igjen brøt ut voldelige angrep mot jøder i Vilnius, tilhørende dagens Litauen, hvordan ble dette rapportert om? Hvilken oppmerksomhet i norsk og dansk presse fikk den amerikanske delegasjonen sendt til Polen i juli 1919 for å undersøke forholdene, og minsket antallet avistekster om polske angrep på jøder i Polen og grenseområdene etter signeringen av minoritetstraktaten i juni 1919?

Russisk og polsk ekspansjonspolitik i 1920 gjorde situasjonen i Øst- og Sentral-Europa til en høyst uoversiktlig affære. Signeringen av traktaten i 1919 skulle garantere at den jødiske minoriteten, og andre minoriteters, rettigheter ble ivaretatt. Samtidig befant det seg grupper av paramilitære organisasjoner og krigsherjede soldater i områdene hvor krigene ble ført. Kapittel 5 ser nærmere på hvilke nyhetsmeldinger som nådde danske og norske aviser angående anti-jødisk vold i områder hvor polske militære styrker var eller hadde vært tilstedeværende og/eller deltakende i volden. Da en god del historikere hevder at de verste pogromene i Polen forekom i 1918 og 1919, ser jeg i dette kapitlet nærmere på hvorvidt *Polen* ble anklaget for å enten provosere til anti-jødisk vold eller starte pogromer både i og utenfor polske områder.

I siste kapittel, kapittel 6, skal jeg oppsummere og konkludere med utgangspunkt i problemstillingen.

Kapittel 2: Historisk kontekst

Dette kapittelet har som formål å belyse de ulike konfliktområdene som eksisterte i Polen, både internt og med de omkretsliggende land. Bakgrunnsinformasjon om situasjonen er nødvendig, da krigen mellom Polen og forskjellige naboland ikke bare var konvensjonelle, interstatlige militærkonflikter. Det var en høyst uoversiktlig situasjon som involverte både militære aktører i form av soldater, samt sivile militære formasjoner nærmere bestemt paramilitære grupperinger, hvor konfliktene resulterte i en høy andel sivile ofre. Voldelige konflikter gav også anledning til annen kriminalitet og vold mellom sivile. Kildematerialet som gjennomgås i senere kapitler krever å sees i sammenheng med den historiske konteksten som det ble produsert. Da er det nødvendig å forklare kort omkring polsk politisk historie, samt kulturhistorie. Fordi situasjonene som ble skrevet om i norsk og dansk presse, og som jeg senere skal diskutere, er det nødvendig med en redegjørelse for viktige årstall og hendelser i tidsrommet 1918-1920. Vesentlig er det derimot å redegjøre for norsk og dansk pressehistorie aller først.

Medie- og pressehistorie i Danmark og Norge

Vesentlig for oppgaven jeg skriver er det å vite mer om pressens rolle i dansk og norsk offentlighet i mellomkrigstiden. I både Norge og Danmark har vi å gjøre med en partipresse. Karakteristisk for partipressen i Norge var at den strakk seg langs partipolitiske linjer, og gjennom egen presse forsøkte partiene å konsolidere sin makt.³⁹ Men selv om partitilhørigheten sto sterkt kan også den økte bruken av teknologiske nyvinninger, og da spesielt telegramstoff fra NTB, tilskrives årsaken til at journalistikken ut over 1900-tallet gradvis ble mer uniform. Slik som telegrammene skulle nyhetsartiklene skrives etter fallende viktighet, samtidig som utviklingen påvirket journalistrollen ved at journalistene ble i større grad anonymiserte og at de var mindre bundet av partiretorikken.⁴⁰

Til forskjell fra det norske pressesystemet opererte de fire danske partiene med et firebladssystem, hvor hver av de fire store partiene hadde én lokal redaksjon og utgave av sin avis i hver større by. Firebladssystemet var gjeldende i Danmark til langt ut i det tjuende århundre. Med dette hadde partiene fortsatt tett forbindelse med et nett av dagblader, selv om det var tendenser i retning av omnibusaviser allerede mellom 1918–1920.⁴¹ Med dette menes

³⁹ Ottesen, *Norsk pressehistorie*, s. 75; s.79

⁴⁰ *Ibid.*, s. 59

⁴¹ Thomsen og Søllinge, *De danske aviser 1634-1991*, s. 77.

det at i enkelte aviser kunnes det skimtes visse utviklingstrekk mot profesjonell journalistikk gjennom avisenes løslatelse fra partitilhørighet, at avisene og/eller avisredaktørens politiske tilhørighet ikke lenger skulle være presedens for tekstlig innhold, og at journalistisk innhold var rettet mot et bredere publikum. Utviklingen fulgte også med seg et skifte i synet på avisenes rolle i dansk offentlighet. Avisene strebet i større grad etter nyheter som ble oppfattet som av verdi på tvers av politiske skillelinjer enn tidligere år. I etterkant av første verdenskrig var Københavnspresen i stor grad spesialisert innen å rapportere nye, sensasjonelle nyheter. Dette gjaldt i første del om krig, men utviklingen ble raskt videreført og utbredt til å gjelde andre tematikker innenfor journalistikk.⁴²

En særdeles vesentlig del av kildematerialet består av utenlandstelegrammer. Det er derfor relevant å nevne hvordan utvekslingen av informasjon mellom Danmark, Norge og kontinentet var satt sammen.

Utbyggingen og effektiviseringen av telegramstoff i løpet av attenhundre- og nittenhundretallet kan tilskrives mye av årsaken for økt nyhetsformidling både nasjonalt og internasjonalt. I Norge var Norsk Telegrambyrå en viktig aktør i norsk presse. Telegrafmeldingene ble ikke bare mottatt av avisene skriftlig, men fra og med 1900 begynte også NTB å rapportere nyheter fra utlandet via telefon.⁴³ Det tyske Wolffs' telegrambyrå var frem til september 1918 NTBs' hovedkilde til nyheter fra utlandet. Nyheter fra Tyskland ble sendt først til det danske Ritzaus' byrå gjennom radio-overføring, og en oversatt versjon deretter sendt til Oslo. Etterfulgt av at NTB ble kjøpt opp av et konsortium av norske aviser skulle det engelske telegrambyrået Reuters bli den viktigste utenrikskilden.⁴⁴ Da Per Wendelboe overtok som NTB-sjef forekom også en omlegging av utenriksstoffet via telefon fra Ritzaus' og Wolffs' til telegrammer fra det franske nyhetsbyrået Havas og det engelske Reuters.^{45, 46} Omskiftningen bar også med seg økte utgifter, da telegramstoff fra England og Frankrike var dyrere enn nyheter via telefon fra Wolff og Ritzaus'. Hvorfor omskiftningen er relevant å påpeke vil bli tatt opp senere i oppgaven.

I Danmark var det danske telegrambyrået Ritzaus byrå det regjerende byrået som mottok utenlandsnyheter. Mellom 1919/1920 fordelte Ritzaus telegramforbindelsen så og si jevnt mellom de tre store byråene i utlandet; verdensbyråene Reuters og Havas, og Wolffs

⁴² Søllinge, «Danish newspapers: Structure and developments,» s. 45.

⁴³ Høyer og Nonseid, «The Half-Hearted Modernisation of Norwegian Journalism 1908-1940», s. 125-26.

⁴⁴ Ottesen, *Norsk pressehistorie*, s. 59.

⁴⁵ Giverholt, *Nyhetsformidling I Norge*, s. 83.

⁴⁶ Bastiansen, *Herom Har Jeg Nærmere Telegraferet Til Kongen*, s. 138.

som nå var blitt et alminnelig nasjonalt byrå.⁴⁷ Utenriksstoffets omfang svingte sterkt i forbindelse med kriger og kriser, men utenrikspolitikk kan sies å fylle omtrent like mange sider som dansk politikk i tiden hvorav Ritzaus telegrammer utgjorde en stor del av hovedlasset av telegrammer etter 1914. Under og etter krigen var det også stadig danske utenrikskorrespondenter bak frontene.⁴⁸

Polens gjenfødelse som europeisk stat

En selvstendig polsk stat ble gjenoppstått i kjølevannet av verdenskrigen. I 1772 startet delingen av Polen, og innen 1795 var den tidligere staten fordelt mellom Østerrike, Russland og Preussen.⁴⁹ Før verdenskrigen startet var det få som så for seg at den tidligere polske republikken skulle gjenoppstå i løpet av de neste fem årene. Ei heller kan det sies at det lå i kortene til de allierte at ved enden av krigen skulle tre store imperier kollapse og at det ut i fra disse territorier skulle dannes mindre stater, men ved krigens slutt mistet de tapende partene Tyskland, Østerrike og Russland store deler av sine grenser i Øst-Europa, og ut i fra disse områdene både gjenoppsto tidligere stater og det ble etablert nye.

Den andre polske republikken gjenfødt i 1918 ble den største staten i Øst- og Sentral-Europa med en befolkning på over 27 millioner mennesker og en variert etnisk sammensetning. 65 prosent av befolkningen var etnisk polske, 16 prosent ukrainere, seks prosent hviterussere, tre prosent tyskere og en jødisk befolkning på omlag 10 prosent. Sekstifem prosent av befolkningen på tjuesju millioner identifiserte seg med romersk katolisisme.⁵⁰ I tillegg til å romme flere etniske minoritetsgrupper var lederne innen polsk politikk i uenighet om hvilken plass disse gruppene hadde i den polske nasjonalstaten. Ekspansjonen av grensene østover symboliserer også en kamp mellom to ulike konsepter og forståelser av Polen, skriver Michlic.⁵¹ Roman Dmowski, lederen av den nasjonaldemokratiske liga (ND; Endecja), visjon for den polske stat var en monoreligiøs, og monokulturell, forent stat. Ekspansjonen østover skulle bare inkludere de områder hvor populasjonen kunne assimileres inn i det forestilte polske nasjonale fellesskapet. En motvekt til Dmowski var Jozef Piłsudski, lederen av det polske sosialistpartiet (PPS) og statens provisoriske president frem til 1922. I kontrast til Dmowskis' visjon representerte Piłsudski

⁴⁷ Thomsen og Søllinge, *De danske aviser 1634-1991*, s. 73.

⁴⁸ Ibid., s. 86.

⁴⁹ Hobson, *Europeisk politisk historie*, s. 150.

⁵⁰ Michlic, *Poland's Threatening Other*, s. 69.

⁵¹ Ibid., s. 70

den andre hovedretningen innenfor nasjonalisme-konseptet; liberal nasjonalisme. Statslederen var for en føderalistisk polsk stat knyttet til de uavhengige statene Ukraina, Hviterussland og Litauen.⁵² Én større kontrast mellom de polske lederne, var derimot deres oppfatning av «hvem» til hørte det forestilte nasjonale fellesskapet. Visjonen om en multietnisk stat slik det ble forestilt av Piłsudski var i konflikt med etnonasjonalistiske-bildet som ble malt av ND. Motsetningene mellom PPS og ND tydeliggjør at det var politiske konflikter om «hvem» som tilhørte den polske nasjonen.

I nyhetsavisene som vil bli diskutert i empirikapitlene maltes det et dystert bilde av jødernes situasjon i Polen, og særdeles av hele Øst-Europa. Det er ikke å komme foruten at etnonasjonalisme og antisemittisme preget polsk-jødiske relasjoner i samtiden, hvor særlig politiske partier og katolske institusjoner næret opp under antijødiske holdninger som allerede eksisterte i samfunnet. Disse holdningene var allerede tilstede før første verdenskrig, men under krigen skulle tradisjonelle antijødiske holdninger og xenofobisk ideologi utvikles. Flere faktorer står bak denne utviklingen, skriver Alexander Prusin. For det første hevdes det at sentralmaktens hardhendte styring styrket polakkenes nasjonale bånd, bidro til «rasebevissthet» og utviklingen av et «oss» og «de», og ikke minst forsterket troen på forestilte rasemessige særpreg ved jøder.⁵³

Territoriell ekspansjon mot øst

Krigstilstandene i Sentral- og Øst-Europa mellom november 1918 og freden i Riga i mars 1921 vekket oppsikt i norske og danske aviser. For mange var første verdenskrig over, og gjenoppbygging sto på agendaen. Fredsforhandlingene i juni 1919 skulle her sees på som et lyspunkt, blant annet for Polen som skulle få sine territorier skrevet opp. Men fredsforhandlingene spiller en sekundær rolle i etableringen av de polske grensene, skriver historikeren Norman Davies. Større deler av de områder som skulle utgjøre det polske territoriet i 1919 var allerede vunnet gjennom en serie lokale, militære kamper før fredsforhandlerne ble samlet.⁵⁴ Seks militære konflikter ble ført mellom Polen og dens naboland mer eller mindre samtidig mellom 1918–1920. Den første mellom den Vest-Ukrainske republikken, over området østlige Galicja som strekker seg inn i dagens Ukraina. I området befinner blant annet de byene Przemysl og Lviv seg. Fra 1918–1919 var området mer eller mindre okkupert av de polske styrkene. Fra Polen kom det også til militære konflikter

⁵² Ibid., s. 70.

⁵³ Prusin, *Nationalizing a borderland*, s. 74.

⁵⁴ Davies, *The Heart of Europe*, s. 100.

med Tyskland over provinsen Poznan i 1918, og blant annet tre perioder med konflikter over Schlesien mellom 1919 og 1921. Mellom Polen og Litauen kom det til sammenstøt mellom polske og litauiske styrker over Vilnius, som sistnevnte stat ønsket som hovedstad. Mellom Polen og den tidligere staten Tsjekkoslovakia forekom det også konflikter. Størst var allikevel krigen som ble ført med Sovjet-Russland, som startet som militære sammenstøt i 1919, utviklet seg til interstatlig krig, og som først ble erklært over ved fredsavtalen i Riga den 18. mars 1921.⁵⁵ Til tross for at Polens grenser kan tilskrives serien av kriger mot øst, var fredsforhandlingene med stormaktene fortsatt av betydning, og særlig med hensyn til polsk-jødiske relasjoner i samtiden.

Fredsforhandlingene mellom engelskmannen Lloyd George, franskmannen Clemenceau og den amerikanske presidenten Wilson i første halvdel av 1919 var allikevel viktig for den videre anerkjennelsen av den polske stat. Allerede i 1918 ble det kunngjort av den amerikanske presidenten et program for en ny statsorden basert på demokrati, fredelig konfliktløsning og kollektiv sikkerhet.⁵⁶ Programmet besto av 14 punkter, hvorav ett slo fast at en polsk stat måtte gjenopprettes. Under fredsforhandlingene i Paris ble Polens vestlige grenser trukket opp av de allierte,⁵⁷ men under visse betingelser. Forholdene som jøder i Polen og i andre deler av Sentral- og Øst-Europa ble utsatt for i 1918 og 1919 fikk stor oppmerksomhet i vestlige land. Beretningene om pogromer i disse landene fikk innflytelse på de videre fredsforhandlingene. Minoritetstraktatene utarbeidet av de allierte ble med dette viktige dokumenter for både samtiden og ettertiden. De tolv artiklene illustrerte at de voldelige konflikter i Polen og i enkelte naboland hadde vekket oppsikt og grunn til intervensjon. Formelt skulle det garantere minoriteters rettigheter. Til tross for stor opposisjon ble Ignacy Paderewski, og leder av den polske delegasjonen i Frankrike og det høyrenasjonalistiske partiet *Endecja*, Roman Dmowski, tvunget til å signere traktaten den 28. juni 1919. Traktaten hadde allikevel sine klare begrensninger. For det første avgjorte ikke traktaten det omdiskuterte spørsmålet omkring statsborgerskap. Polonsky skriver at under første verdenskrig hadde et høyt antall jøder flyktet eller blitt deportert fra områdene som nå skulle utgjøre det nye Polen. Da de igjen returnerte søkte mange statsborgerskap på grunnlag av sitt bosted før krigen. Av polske regjering var et kriterium for å søke statsborgerskap i republikken å kunne dokumentere bosted innenfor polske grenser den 11. november 1918,

⁵⁵ Goldstein, «The New Europe», i *The First World War Peace Settlements 1919-1925*, s. 29-30.

⁵⁶ Hobson, *Europeisk politisk historie*, s. 350.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 417.

som var da den tyske garnison forlot Warszawa.⁵⁸ Mest forbløffende var allikevel den begrensende rollen til Folkeforbundet i å forsikre at statene som hadde blitt påtvunget å underskrive minoritetstraktater fulgte traktatens betingelser. Minoritetsgrupper kunne ikke selv klage direkte til Folkeforbundet for brudd på dokumentets bestemmelser. I stedet kunne bare Folkeforbundets råd, som utgjorde faste representanter for stormaktene, klage på vegne av minoritetene. Polonsky skriver at jødene i Polen ikke klaget til rådet, i frykt for den negative påvirkningen dette kunne ha på polsk-jødiske relasjoner.⁵⁹ Traktaten ble oppfattet som kontroversiell i samtiden. Fra polsk side ble minoritetstraktaten omtalt som en overtredelse og misbilligelse av polsk suverenitet.⁶⁰ Omdiskutert var også faktumet at flere jødiske diplomater var viktige støttespillere av traktaten. Å konstruere internasjonale garantier for minoriteters rettigheter hadde opprinnelig ikke vært en del av stormaktenes agenda, men i skyggen av anti-jødiske optøyer og pogromer utøvet av polske soldater i Lviv 1918, og Vilnius, Pinsk og Lida i 1919, svingte pendelen i motsatt retning.⁶¹ Vesentlig for hvorfor stormaktene valgte Polen som prøvekanin i det liberalistiske prosjektet, er det derfor å vite mer om de voldelige episodene som forekom i denne treårsperioden.

Pogromer i Polen: ulike årsaksforklaringer

Polens østlige grense utvidet gjennom en serie av militære konfrontasjoner med sine naboland. Allerede i november 1918 var én av flere slike konflikter i gang over den ukrainske byen Lviv, som ble forstått som en «historisk polsk by» som før delingen i 1772 hadde vært en del av kongeriket Polen.⁶² Konflikten mellom Polen og Vest-Ukraina startet etter at ukrainske styrker tok kontroll over store deler av østlige Galicja. I noen byer, slik som Lviv, ble okkupasjonen møtt med motstand av den polske befolkningen som senere skulle støttes opp at polske styrker for å forsvare landområdene. De på dette tidspunktet bare selverklærte republikkene, Polen og Ukraina, gikk med dette inn i en større militærkonflikt som raskt skulle innta en grusom karakter.⁶³ Østlige deler av Galicja ble slagmark mellom ukrainske og polske styrker, men var også andre aktører deltok i vold og plyndring mot sivilbefolkningen.

⁵⁸ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, s. 31

⁵⁹ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, s. 32

⁶⁰ Levene, Mark. «The Limits of Tolerance: Nation–State Building and What It Means for Minority Groups,» s. 29

⁶¹ Marzec, Wiktor. «'One of the Oldest States in Europe Has Never Suppressed Any Nation'»

⁶² Snyder, *The Reconstruction of Nations*, s. 134

⁶³ Wróbel, «The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917-1921,» s. 137

Desertører, soldater som tidligere hadde tilhørt de østeriske militærstyrkene, kriminelle og sivile som utnyttet kaostilstanden var tilstedeværende i området og deltok i voldelige konflikter.⁶⁴ Flere historikere og samfunnsvitere som i løpet av 2000-tallet har skrevet om vold i Polen har vektlagt paramilitære gruppers tilstedeværelse i regionene.⁶⁵

Prusin skriver at anti-jødisk vold i Polen og Galicja må forstås som sentralt for det polske nasjonaliseringsprosjektet og utviklet seg på to ulike måter. For det første var former for anti-jødisk vold å forstå som ikke-autoriserede, og brutale former for vold utført av tropper og sivile grupperinger. Soldater samt en mobb av sivile var derfor aktive aktører i de voldelige episodene. Negative følelser som hat og frykt, samt rykter og overveldende usikkerhet må forstås som drivfaktorer som resulterte i anti-jødisk vold som opptøyer, pogromer og plyndring. Samtidig, hevder Prusin, at volden på forstås som autorisert eller instrumentell. «Autorisert vold» ble uttrykket gjennom restriksjoner, represalier, deportasjoner og utvisninger. Uttrykkene degenererte derimot ofte til voldelige opptøyer og angrep.⁶⁶ Pogromen i Lviv i november 1918 vil bli diskutert noe mer i neste kapittel. Volden rettet mot den jødiske befolkningen i byen startet da polske styrker inntok byen. Wróbel skriver at over sytti jøder ble drept i løpet av dagene 22.-24. november. Volden spredde seg raskt, og pogromer samt andre former for anti-jødisk vold forekom i andre omkretsliggende byer.

En lignende voldelig episode skulle forekomme omtrent 50 mil lenger nord i den litauiske byen Vilnius året etter. Militære styrker tilhørende de russiske bolsjevikene hadde i februar 1919 ankommet byen og erklært at en forent republikk mellom Sovjet, Litauen og Hviterusland. Bolsjevikregimet skulle allikevel ikke være langvarig ettersom en polsk militærstyrke okkuperte Vilnius og midlertidig utdrev den russiske Røde Armé bort fra regionen.⁶⁷ Polsk erobring av byen ledet til at nok en voldelig pogrom startet. I følge Wróbel mistet 80 jøder livet under denne konflikten.

Forskere på feltet anti-jødisk vold i Polen har vektlagt ulike årsaker som bakgrunn for hvorfor det forekom voldelige angrep mot jødene ved gjenopprettelsen og utvidelsen av den polske staten mellom 1918-1920. Alexander Prusin hevder derimot at årsakene bak volden er

⁶⁴ Wróbel, «The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917-1921,» s. 137

⁶⁵ Se for eksempel, Gerwarth, By Robert, and John Horne. "Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917–1923.", Eichenberg, Julia. "The Dark Side of Independence: Paramilitary Violence in Ireland and Poland after the First World War,"

⁶⁶ Prusin, *Nationalizing a Borderland*, s. xi

⁶⁷ Wróbel, "The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917-1921", s. 139

flere. Tradisjonelt hadde religion, kultur og språk separert jødene fra deres kristne naboer. Populære stereotypier av jøder som pengeutlånere og kjøpmenn kunne resultere i spontane voldelige overgrep. Pogromer, angrep og diskriminering mot jødene i Polen under og etter første verdenskrig må heller sees i skyggen av krigsherjingene. Krigene tilrettela for at århundrelang fiendtlighet kunne eksplodere i utstrakt vold mot jødene. I tillegg forsterket også krigstilstanden populære konspirasjoner om angivelig jødisk hemmelighold og destruktivitet, hvor jødene ble anklaget for å politisk og økonomisk undergraving av den polske sak.⁶⁸

Michlic skriver derimot at den etnonasjonalistiske profilen til det politiske partiet Endecja, og deres portrettering av jødene som statens indre fiender, var en av hovedfaktorene bak anti-jødisk fiendtlighet og vold i mellomkrigstidens Polen. Andre faktorer var: «economic greed and a desire to plunder and cause physical and moral injuries,» skriver Michlic.⁶⁹ Av Endecja var den forestilte Jødens formål å ødelegge den polske nasjon, noe som skapte «moralsk panikk» blant de segmentene av samfunnet som var mest utsatt for etnonasjonalistisk propaganda. Anti-jødisk vold ble med dette fremstilt som «selvforsvar» mot den forestilte Jøden.⁷⁰

Antony Polonsky har trukket frem flere årsaker for bølgen av anti-jødisk vold som skylte over Polen, og østlige deler av Galicja hvor polske tropper gjorde sine fremrykk. For det første ledet polske troppers innrykk i østlige Galicja til et kollaps av lov og orden. For det andre ble jødernes ønske om å forbli nøytrale eller å motsi polske krav på østlige deler av Galicja møtt med stor motstand.

Med dette er det tydelig at det er ulike årsaksforklaringer til stede i forskningslitteraturen som omhandler anti-jødisk vold og pogromer i Polen mellom 1918–1920. Dette vil også bli ytterligere tydeliggjort i gjennomgangen av kildematerialet som denne oppgaven baserer seg på i de neste kapitlene.

⁶⁸ Prusin, *Nationalizing a Borderland*, s. 115

⁶⁹ Michlic, *Poland's Threatning Other*, s.109

⁷⁰ Ibid., s. 116-117

Kapittel 3:

«Vor Tids grufulde Jødeforfølgelser»: omtaler av anti-jødisk vold i 1918

Lviv i det historiske sentrum av Galicja var både ettertraktet og omdiskutert. Det ukrainske nasjonale råd for Den vestlige ukrainske republikken i Wien gjorde krav på ukrainske nasjonale grenser som inkluderte østlige deler av Galicja. De samme områdene var også gjort krav på av den polske regjeringen.⁷¹ 1. november okkuperte ukrainske styrker byen, og kort tid etter resulterte okkupasjonen i militære konfrontasjoner mellom ukrainske og polske styrker. Den 21. november trakk ukrainske tropper seg derimot ut av Lviv etter et polsk offensiv, og Lviv i østlige Galicja var nå tilhørende polsk territorium under ledelse av militære styrker. Til tross for at militære konflikter opphørte, resulterte polsk overtagelse av byen i gatekamper og utstrakt voldsbruk. Bølgen av antijødisk vold som forekom i dagene, mellom 22. og 24. november, nådde raskt ut i internasjonal presse. Volden må sees i sammenheng med ulike faktorer, hevdet Alexander Prusin. For det første må den sees i sammenheng med vidtrekkende polsk propaganda i Lviv. Jøder ble på den ene siden anklaget for å være sympatiske med Ukraina. På den andre siden ble etableringen av en egen jødisk milits som skulle beskytte jødene mot plyndring og vold i utstrakt grad anklaget for å angripe polske enheter.⁷²

Mengden av ulike nasjonale styrker, gatekamper, desertører fra den oppløste Østeriske armé og andre gjorde konflikten i Lviv særlig uoversiktlig. Det er også å regne med at også samtidens mennesker oppfattet pogromen i byen som en uoversiktlig affære, hvor propaganda og ulike beretninger som ble tilsendt avisene også hadde innvirkning på hvordan norske og danske aviser forsto, forklarte og fremstilte opptøyene. Dette kapitlet vil fokusere på hvilke ulike perspektiver og fremstillinger som kom til uttrykk i avisene både under og etter pogromene i Lviv. I forlengelse av dette søker jeg å besvare hvorvidt det ble produsert ulike narrative fremstillinger av forholdene? Ble pogromen forklart som en isolert hendelse uten direkte sammenheng med militære kamper, eller ble de forklart som et resultat av krig mellom Ukraina og Polen? Disse spørsmålene vil bli besvart underveis i kapitlet, men først av alt er det interessant å se nærmere på i hvor stor grad de utvalgte avisene interesserte seg for de

⁷¹ Prusin, *Nationalizing a borderland*, s. 75

⁷² Ibid., s. 81

danske og norske jødernes reaksjon på hendelsene. Mengden telegrammer, nyhetsnotiser, artikler og leserinnlegg som ble produsert i etterkant av voldshendelsene vil naturligvis ha innvirkning på lengden av dette kapitlet.

Motstridende utenlandsnyheter:

For å kontekstualisere debattene som forekom i norske og danske aviser i samtiden er det vesentlig å også se nærmere på hvordan angrepene mot jøder i Lviv ble beskrevet og fremstilt i telegramstoff. I kontrast til leserinnlegg og artikler skrevet av journalister gjorde både telegramstoff og trådløse telegram gjennom telefon krav på korthet, objektivitet og konsise fremstillinger. Gjennomgangen av telegrammer fra ulike sendere belyser at det var svært ulike perspektiver i avisene som hadde innvirkning på hvordan jødernes situasjon i Polen kunne og skulle forstås. Simultant som angivelige øyevitneberetninger ble trykket i avisene, forekom også motsvar og benektelse fra polsk hold. Særlig i etterkant av pogromene i Lviv mellom 22-24. november forekom mange skildringer av jødernes situasjon, men også motsvar fra Krakow selv om disse var av et mindre omfang.

Telegrammer fra Wien og Berlin

I danske aviser var det telegrammer fra Wien og Berlin som utgjorde hovedtyngden av utenriksstoff som meddelte nyhetene fra Lviv. Avistekstene var som regel i form av korte telegram, men også enkelte artikler ble trykket i avisene i forbindelse med voldshandlingene som hadde forekommet i Lviv. Å tydeliggjøre noe av innholdet som ble formulert i tekstene har sin hensikt i at telegrammene fra utlandet var en viktig kilde til informasjon om utenlandske forhold til store deler av den avislesende offentligheten. Det var på denne måten at flere gjorde seg en oppfatning om tilstanden i Polen og jødernes situasjon i den nye staten, men også hvordan offentligheten gjorde seg en mening om *hva* som hadde hendt.

Det var den danske, konservative avisen som først videreformidlet telegramnyheter fra Berlin om at det i vestlige Galicja ble ført en «formelig udryddelseskrig mot jøderne». Som beskyttelse mot pogrom-stiftere var det blitt dannet en jødiske beskyttelsesgarde som polske legionærer senere skulle ha avvæpnet. Til motsetning til senere telegram fra Berlin var det her ikke sagt *hvem* som sto bak «utryddelseskrigen,» men dette skulle derimot bli vektlagt og tydeliggjort i senere telegram. Allerede dagen etter var det kommet et privat telegram til avisen fra Berlinske Tidenes' korrespondent i Berlin. Den 20. november ble det sagt i avisen:

«Saa godt som hele Pressen bringer store Artikler om Udviklingen i det østlige Preussen. Det fremhæves, at Polakkerne i den senere Tid har vist sig i højeste Grad intolerante. I Galizien har de iværksat de værste Jødeforfølgelser, og fra selve Polen har de jaget Tyskerne bort paa den forsmædeligste Maade.»⁷³

Fra avisens korrespondent ble skyldspørsmålet besvart: gjerningspersonene bak anti-jødisk vold i Galicja var «polakkene». Ikke bare jøder ble sagt å være utsatt for vold, men også tyskere. Diskriminering og vold mot sistnevnte gruppe, nemlig etniske tyskere, var derimot ikke under fokus i senere telegrammer om voldelige uroligheter i Polen og områder hvor polske soldater var tilstedeværende. 21. november ble det skrevet i et privat telegram fra Berlin til Nationaltidende og norske Morgenbladet at «i de jøde fjendtlige Ekscesser i Polen deltagere ikke blot Pøbelen, men ogsaa Studenter og de dannede Kredse.»^{74, 75}

Da pogromene i Lviv mellom 22. og 24. november brøt ut var det altså allerede forekommet telegrammer fra Berlin om at jøder bosatt i områder hvor polske myndigheter søkte å utvide sine territorielle grenser, var kommet under angrep. Telegrammene som ble meddelt i Berlinske Tidende og Nationaltidende mellom 19. og 21. november tyder på at det på kort tid ble utviklet en formening om at polske soldater var intolerante, og søkte å utrydde de jødiske befolkningsgruppene i Galicja.

Telegrammene trykket før utbruddet av anti-jødisk vold i byen Lviv, og omfanget av volden, ble gjenstand for flere artikler både i Danmark, Norge og i utlandet. De første artiklene som ble trykket i norske og danske aviser som omhandlet dagene i Lviv hadde sin opprinnelse fra Tyskland.

Den første artikkelen i Politiken ble trykket 30. november på avisens førsteside under overskriften «Oprørende Afsløringer om de polske Jødemassakrer i Polen og Galizien.» Artikkelen inneholdt beskrivelser av antijødiske voldsepisoder i Lviv og andre steder i Polen.⁷⁶ Den samme artikkelen ble trykket i Dagsposten kort tid etter.⁷⁷ Informasjon om forholdene ble gjengitt i en oversatt utgave av hva som var blitt skrevet av den tyske avisen Berliner Tageblatt.⁷⁸ I artikkelen ble ord som pogrom, massakrer, nedslakting, barbari brukt

⁷³ Berlinske Tidende, 20.11.1918

⁷⁴ Nationaltidende, 21.11.1918

⁷⁵ Morgenbladet, 21.11.1918

⁷⁶ Politiken, 30.11.1918

⁷⁷ Dagsposten, 02.12.1918

⁷⁸ Utgaven av Berliner Tageblatt den 29.11.1918 er digitalisert av Staatsbibliothek zu Berlin. Artikkelen av *E. Nacht* forekommer på side 3 av utgaven, og både *pogrom*, *Lemberg*, *jøder*, og *Polen* forekommer. Da jeg ikke leser tysk vil ikke denne bli gransket ytterligere. URL: <https://dfg->

konsekvent i omtalen av antijødisk vold i Lviv og andre steder. Konkrete setninger belyser også hvordan både gjerningspersonene og ofrene ble beskrevet:

«[...] de, der havde sat sig til Modværge, uden Barmhjertighed nedskudt, aabnede man en Maskingeværild mod Jødekwarteret. De stakkels Mennesker, som flygtede ud af Husene, blev modtaget med Haandgranater og Revolverkugler, saa ikke en Sjæl kunde undsløbe, der hjalp hverken Bøn eller Klage.»

Konkrete ordvalg og setningsoppbygninger var med på å understreke hjelpeløsheten til den jødiske befolkningen i Lviv, slik som «*de stakkels mennesker*», «*flyktet*» og at hverken «*bønn eller klage*» var til hjelp. Beskrivelsene av hendelsene var også med på å poengtere gjerningspersonenes inhumanitet. Politiken viste også til at et en rekke personligheter i de skandinaviske offentlighetene hadde protestert mot forfølgelse av jødene i Polen, blant annet den danske kulturprofilen Georg Brandes, det sveitsiske sosialdemokrati og Stockholms borgemester Lindhagen. At disse tre aktørene ble omtalt tyder på at det allerede i skandinavisk sammenheng var dannet en opinion mot Polen og polske soldaters angrep på jøder i Polen og Galicja.

I aftenutgaven av Berlingske Tidende 29. november og danske Social-Demokraten for 30. november kunne man også lese en beretning som hadde forekommet i den tyske avisen B.Z. am Mittag i danske Social-Demokraten. Teksten var skrevet av journalisten Max Reiner, som selv hevdet å ha vært tilstede under pogromen i Lviv.^{79, 80} Samme tekst ble senere trykket i Arbeidet under den tydelig agitatoriske overskriften, «Jødeforfølgelserne i Lemberg. Den polske overklassens dyriske brutalitet. Hva sier borgerpressen til disse rædselsgjerninger?»⁸¹ I gjengivelsen ble det poengtert hvordan plyndringer og mord utelukkende skulle ha vært utført av medlemmer av den polske legion under ordre av sine overordnede offiserer, hvor den polske kommando var tilstrekkelig informert om hendelsene. 1100 jøder skulle *utvilsomt* være omkomne under pogromen, ble det skrevet. Teksten ettertrykkelig poengterte det voldsomme omfanget av antijødisk vold som forekom i Lviv. Negativt ladede ord som plyndring, utskeielser, masse mord og nedslakting ble brukt i samband med beskrivelser av forholdene som *fryktelige* og *voldsomme* for å understreke skribentens oppfatning av forholdene.

viewer.de/show?id=9&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP27646518-19181129-0-0-0-0.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=3

⁷⁹ Social-Demokraten (DK), 30.11.1918

⁸⁰ Berlingske Tidende (Aften), 29.11.1918

⁸¹ Arbeidet, 16.12.1918

Gjerningspersonene ble sagt å være legionærer og plyndrere, karakterisert som *blodtørstige og bestialske*. Også kortere versjoner i andre blader inneholdt de samme opplysningene, slik som i morgenummeret til Morgenbladet 28. november⁸² og Nationaltidende 29. november.⁸³ Ordbruken gjentok seg også i norske Social-Demokraten, hvor det ble telegrafert fra Wien til den tyske avisen Vossische Zeitung, og deretter videre, at fra en «absolutt troverdig person» var det kommet beretninger om «en av de frygteligste jødeforfølgelser som nogensinde har fundet sted og som anrettet frygtelige ødeleggelser i jødekvartret.»⁸⁴ I Social-Demokratens gjengivelse av den tyske avisens artikkel ble det sagt at

«Aarsaken til forfølgelsen er, at jøderne i Lemberg hadde forholdt sig nøitrale under kampene mellem de polske og ukrainske regimenter og at de i et traadløst telegram til præsident Wilson hadde anmodet om hjælp mot angrep fra de polske antisemiter. Dette traadløse telegram blir betragtet som landsforrædersk, [...]»

Videre skulle det formidles en uttalelse av en representant av det polske representative råd fra London til norske Social-Demokraten. Meddelelsen fra London var et utdrag av en uttalelse gjort av den polske diplomaten, politiker og historikeren August Zaleski. Under første verdenskrig var han propaganda-ansvarlig for den polske kvasi-regjeringen (*Naczelny Komitet Narodowy, NKN*) fra 1915–1917, og i 1918 sjef for én seksjon innenfor det polske utenriksdepartementet.⁸⁵ Zaleski skulle angivelig ha sendt sin uttalelse til utenrikskomiteen av det jødiske representantråd og den anglo-jødiske forening, og var mest sannsynlig respons på en tidligere henvendelse til diplomaten.

«Det er i høi grad bedrøvet mig at høre om utskeielserne i Galicien. Jeg har sat mig i forbindelse med den polske regjering. Jeg kan meddele Dem, at utskeielserne ikke hadde nogen politisk, men en økonomisk karakter. Polske kjøbmænd led likesaa meget som jødiske. Piłsudski træffer alle foranstaltninger for at hindre en gjentagelse av urolighetene.»

Teksten i Social-Demokraten er et eksempel på at det i én og samme artikkel inneholdt ulik informasjon, og ikke minst ulik omtalelse av voldsgjerningene. Hvor det i gjengivelsen av «Vossische Zeitung» ble meldt om jødeforfølgelser som resultat av angivelig jødisk illojalitet, ble denne fremstillingen motsagt av den polske representanten som hevdet at årsakene til «utskeielsene» og «urolighetene» var av økonomiske grunner. Sistnevnte fremstilling var i

⁸² Morgenbladet, 28.11.1918

⁸³ Nationaltidende, 29.11.1918

⁸⁴ Social-Demokraten (NO), 29.11.1918

⁸⁵ Roszkowski, *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, s. 1138

sammenslutning med andre fremstillinger av forholdene, slik de kom til uttrykk i telegram fra Polen og av polske representanter i vestlige land.

Telegramstoff fra Polen

Polske telegram og forsvar mot anklagene var færre i antall enn de avistekster som berettet om pogromer og forfølgelse som jøder i Polen og Galicja ble utsatt for. Dette kan sees i sammenheng med at det polske presseagenturet (PAT) ikke var formelt konstruert. Etter første verdenskrig ble det derimot viktigere for den polske regjeringen å etablere et nasjonalt pressebyrå. Tworek skriver at for den polske statsmakten representerte nyhetsbyrået en billig for å nå et større publikum. PAT signerte sin første kontrakt med de ledende nyhetsbyråene Havas og Reuters i juli 1919.⁸⁶ At det er få uttalelser fra representanter for Polen og telegrammer fra Polen i november og desember 1918 er dermed ikke overraskende, da det ikke var etablert et offisielt organ for formidlingen av polske nyheter. Enkelte nyheter ble derimot formidlet, men dette via Berlin.

De nyheter som kom fra polsk side beskrev et annet hendelsesforløp enn hva som hadde blitt beskrevet tidligere. Hvor enkelte tyske nyhetstelegram hadde fortalt om organiserte angrep og polsk intoleranse, ble voldsgjeringene fra polsk side forklart som konflikter mellom ulike parter. Oppsummert kan det sies at det ble poengtert fra polsk side at polske soldater ikke hadde vært deltakende i voldelige angrep mot sivilbefolkningen, men i stedet hadde grepet inn for å stanse opptøyer. I samme fremstilling ble det hevdet fra polsk side at politiske og militære motstandere var hovedaktører i de voldelige opptøyene som hadde forekommet. Volden ble også sagt å ha sin årsak i de militære konfliktene i området, og at volden dermed ikke var utelukkende rettet mot den jødiske befolkningen. Dette vil bli eksemplifisert gjennom enkelte telegrammer som ble sagt å stamme fra Polen.

Informasjonen som ble telegrafert Berlingske Tidende og det norske Arbeidet⁸⁷ i slutten av november var i konflikt med meddelelsene som var kommet fra Wien og Tyskland. Telegrammet som ble trykket i avisene var sagt å ha utspring fra Krakow, men det tyske Wolffs' var dens avsender. I morgenutgaven av *Berlingske* kunne man under seksjonen 'telegrammer' lese om «Begivenhederne i Lemberg: Fra polsk Side siger man sig fri for skyld i Overfaldet paa Jøde-Kvarteret. 1500 Banditter arresterede.» Det samme kunne man lese om i Arbeidet under overskriften «Progromerne i Lemberg.» Begge meddelte at den polske

⁸⁶ Tworek, «*The Creation of European News*»

⁸⁷ Arbeidet, 30.11.1918

likvidasjonskomité, den midlertidige polske regjeringen i Galicja, var avsender av beretningen. Innholdet i telegrammet som ble trykket i Berlingske Tidende og Arbeidet avviker fra andre beskrivelser av forholdene som ble trykket i avisene i samme tidsrom. For det første ble substantiv som *kamper og uroligheter* brukt konsekvent i stedet for *pogrom* eller *jødeforfølgelse* for å omtale bølgen av antijødisk vold som hadde forekommet i Lviv. Implisitt i bruken av ord som *kamp* er det at to eller flere motstandere var involvert i volden og opptøyene, og ikke angrep mot én del av befolkningen.

For det andre var omtalen av gjerningspersonene avvikende fra andre utenlandsnyheter som omhandlet anti-jødisk vold i Lviv. Hvor andre tekster navnga gjerningspersonene som soldater av den polske legionen, ble det hevdet i teksten gjengitt i Berlingske Tidende og Arbeidet at gjerningspersonene og hovedaktørene i voldsepisoden var Polens militære motstandere og sosiale utskudd.

For det tredje ble årsaken for den voldelige episoden både forklart både som alminnelig vold i forbindelse med krigstilstanden, og som «utskeielser» som følge av ukrainske troppers angivelige løslatelse av 100 forbrytere fra en straffeleir i området. Også forklaringen om at angivelige ukrainske okkupanter hadde løslatt *kriminelle elementer* ble vist til i den tysk-liberale jødiske pressen, skriver William Hagen (2008). I følge historikeren søkte polske styresmakter å minimere videre omtale om forholdene gjennom å «[...] lay as much blame as possible at the feet of ‘criminal elements’ the Ukrainian occupiers of the city had allegedly set loose.»⁸⁸ Sammen med desertører forkledd som polske soldater, og «jødiske plyndrere» ble det sagt at disse gruppene var hovedaktører i voldsgjeringene,

«Efter Ukrainernes Tilbagetog fra Lemberg begyndte disse Elementer sammen med Jødiske Plyndrere at overfalde og plyndre Boliger og Forretninger i Lemberg og Forretninger i Lembergs kaukasiske Kvarter. Der udspandt sig en Kamp, hvorved nogle Dusin Civilpersoner blev dræbt, medens Brande, som Banditterne havde antændt, lagde henved 30 Huse i Aske eller beskadigede dem stærkt.»⁸⁹

Vold og ødeleggelse ble i telegrammene sagt å ikke være rettet mot én eller flere minoritetsgrupper, men i stedet hevdet å være et verk skapt av ulike grupper av sosiale utskudd og militære motstandere, slik som forbrytere, «jødiske plyndrere,» desertører og banditter. I Berlingske Tidende ble ødeleggelsene og opptøyer sagt å være forekommet i

⁸⁸ Haagen, «Murder in the East,» s. 8

⁸⁹ Berlingske Tidende, 30.11.1918 (Søkeordene Jøde* Lemberg i Mediestream.dk)

byens «kaukasiske kvarter,» til motsetning til hva som ble hevdet i Arbeidet. I den norske arbeideravisen var det sagt at under de ukrainske troppenes tilbaketrekning fra byen «begyndte disse at plyndre jødekvartene, og der utspandt sig kampe, hvorved flere civile dræptes.» Beskrivelsen av *hvem* som ble utsatt for voldelige opptøyer er dermed ulik i de to avisene. I Berlinske Tidenes' tekst var de «hvites» bosettingsområder blant utsatte områder, hvor «jødiske plyndrere» ble sagt å være blant gjerningspersonene. Motsatt var det derimot i Arbeidet hvor det ble skrevet at jødiske bosettingsområder ble angrepet, og at ukrainske soldater var gjerningspersoner.

Til tross for at det var enkelte ulikheter i fremstillingene av *hvem* som var aktive deltakere i opptøyene og *hvor* de forekom, var det også en fellesnevner for begge tekstene; nemlig at polske soldater var å oppfatte som uten skyld i opptøyene og voldsgjerningene som hadde forekommet. Polsk militær ble sagt å skulle ha intervenert for å roe ned forholdene. I begge av avisenes gjengivelse av telegrammet fra Polen ble det sagt at «Alle anderledes lysdende Meddelelser er urigtige,» og uttrykket på denne måten eksplisitt at andre telegrammer som måtte beskyldte polske soldater for å begå forbrytelser og angrep rettet mot jøder eller andre deler av sivilbefolkningen var å oppfatte som uten troverdighet.

I uttalelser fra polske politiske representanter i utlandet kom det derimot en annen fremstilling til uttrykk. Jeg kommer her til å undersøke nærmere en uttalelse av den polske politikeren og leder for det polske sosialistpartiet, Ignacy Daszyński. Telegrammet fra Daszyński var kommet til to norske aviser som svar på en henvendelse til den polske PPS-lederen av det Socialdemokratiske parti i Stockholm. Daszyńskis svar fra Krakow var først kommet som spesialtelegram til Social-Demokraten, og deretter videreformidlet privat til Arbeidet. I begge aviser kom teksten på trykk den 27. november 1918.

«[P]ogromer har desværre forekommet i provinsen anstiftet av soldater fra den oppløste østerrikske armé og forøvet av vore motstandere.»^{90, 91}

Interessant med Daszyńskis' uttalelse er at beskrivelsen av *årsaken* til anti-jødisk vold i byen både inneholde både likheter og forskjeller med de fremstillinger av anti-jødisk vold i Lviv som har vært undersøkt over. Likhetene ved Daszyńskis' fremstilling av forholdene er at det i telegrammet ble sagt at oppløste østerrikske armé og motstandere av Polen var ansvarlig for voldsutøvelse i Lviv. Til forskjell fra overnevnte telegram ble det derimot understreket at motivet for voldsgjerningene var økonomiske. Daszyński hevdet selv at «progromerne var

⁹⁰ Arbeidet, 27.11.1918

⁹¹ Social-Demokraten (NO), 27.11.1918

rettet mot aagrere, men rammer ogsaa uskyldige.» På denne måten var han i overensstemmelse med August Zaleskis' fremstilling av forholdene, som vold med foranledning i sosial nød og økonomiske motiver. Fremstillingen av volden som økonomisk motivert kunne dermed ikke forklares som verken jødeforfølgelse eller pogromer, fordi de angivelig ikke var rettet mot den jødiske befolkningen. Den samme uttalelsen av Daszyński blir diskutert av Antony Polonsky m.fl. (2001), som det sies at ble uttalt i forbindelse med et telegram til det svenske sosialdemokratiske partiet i juni 1919 i etterkant av voldelige forfølgelser av jøder i Lviv, Lida og Vilna i april 1919.⁹² Dette kan tyde på at de samme forklaringene fra polsk side som ble formidlet i 1918 også ble brukt og spredd videre til utenlandske aviser også året etter.

Det er også å skimte en utvikling i hvordan polsk side responderte på anklagene. I siste halvdel av november ble det i større grad forklart at vold var forekommet i forbindelse med kamper, og var resultat av ulike sosiale og militære aktørers ugjerninger. I desember forekom derimot en annen fortelling til syne i et telegram til Berlingske Tidende. 7. desember ble det meddelt at den polske regjering lovet undersøkelse og straff for gjerningspersonene. Det polske utenriksdepartementets pressebyrå i Warszawa skulle ha meddelt via Berlin «i Anledning af Tumulterne i Lemberg» at «Ekscesserne vil blive undersøgt paa det nøjeste og Gjerningsmændende vil blive strengt straffede, men Jøderne maa i Betragtning af de fuldstændige Rettigheder, der er indrømmet dem, ogsaa anerkende deres Pligter og undgaa Provokation.»⁹³ Eksplisitt i ordbruken i telegrammet er det at voldsgjeringene var å oppfatte som «tumulter/opptøyer» og «eksesser/grove opptøyer», og dermed ikke voldelige angrep mot én eller flere grupper. Tydelig formulert var også oppfatningen om at jødene ikke tok i betraktning sine rettigheter og plikter som medlem av den polske nasjon. Implisert i setningen «og undgaa Provokation,» er det at jødenes mangel på å utføre sine borgerlige plikter var årsak til «opptøyene». Med dette ble det tydelig at en ny fremstilling av anti-jødisk vold ble uttrykket, hvor jødene selv ble holdt delskyldig i angrepene de ble utsatt for. Samtidig var de polske telegrammers ulike fremstillinger av voldsgjeringene i Lviv ikke dominerende i det danske nyhetsbildet, og i Norge var uttalelser fra Polen nærmest fraværende.

⁹² Liekis, Miliakova og Polonsky, «Three Documents on Anti-Jewish Violence in the Eastern Kresy during the Polish-Soviet Conflict,» s. 118

⁹³ Berlingske Tidende, 07.12.1918

Norske og danske jøders reaksjon

De ulike nyhetsmeldingene om polsk forfølgelse av jøder i Polen og Galicja som ble trykket i danske og norske aviser skapte skarpe reaksjoner og fordømmelse, i tillegg er det verdt å nevne at en betydelig andel av både de jødiske miljøene i Danmark og i Norge var migranter fra Øst- og Sentral-Europa. I flere av dagsavisene ble det både skrevet nyhetsmeldinger og reportasjer om de ulike tiltak som ble iverksatt av de forskjellige jødiske menighetene og organisasjonene i Norge og Danmark. Dette vitner om at det var interesse for å undersøke ulike jødiske menigheter og organisasjoner reaksjoner i forbindelse med nyhetstelegrammene fra Polen. I dette avsnittet kommer jeg til å fokus på reportasjer som ble skrevet i forbindelse med protestmøter som ble holdt. Å undersøke reportasjer kan gi innsikt i både hva som ble formidlet under et møte, men også hva journalisten selv anså som viktig informasjon til tross for at reportasjeformen ofte er en gjengivelse av andres påstander og meninger.

Både Nationaltidende og Berlingske Tidende for 28. november 1918 dekket et protestmøte i form av reportasjer. Protestmøtene var blitt avholdt av jødiske organisasjoner. I Nationaltidende ble reportasjen titulert «Protestmøde mod de jødiske Pogromer.»⁹⁴ Berlingske Tidende førte derimot en skarpere penn ved å omtale situasjonen i Polen som de polske pogromer, slik det ble ført i tittelen «Et Protestmøde iaftes mod de polske Pogromer».⁹⁵ Dekningen av protestmøtet var tilsvarende like, med noen få unntak. For det første ble det poengtert i Nationaltidende at salen var helt full, hvorav størsteparten av publikumet var polske og russiske jøder. I Berlingske Tidende derimot ble jødene som deltok på møtet omtalt som «den henværende jødiske Fremmedkoloni».

Journalisten fra Nationaltidende som var tilstede på møtet gav bakgrunn for hvorfor flere jødiske organisasjoner hadde samlet til møte på Hotell Pønix. Journalisten beskrev at i Polen hadde det forekommet tallrike pogromer: «der ganske overgaar, hvad man tidligere keder af polske og galiziske Jødeforfølgelser. Talrige Telegrammer fra de sidste Dage bringer Vidnesbyrd om de Grusomheder, Jøderne har været udsat for.» Av journalisten ble omfanget av pogromene beskrevet i form av assosiasjon til tidligere jødeforfølgelser, hvorav pogromene ble omtalt som å overgå størrelsene på tidligere kjente episoder av jødeforfølgelse. Telegrammer ble omtalt som kilde til informasjonen. I begge reportasjene ble det poengtert at Professor Ellinger fikk stor applaus etter sin appell til den kristne befolkningen. Av Berlingske Tidende ble protestene som førtes av jøder i Danmark omtalt som «protestkrig»,

⁹⁴ Nationaltidende, 28.11.1918

⁹⁵ Berlingske Tidende, 28.11.1918

Reportasjer om et senere protestmøte i Hotell Angleterre, holdt av den sionistiske organisasjonen *Det kbh. Bureau for zionistisk Organisation* den 6. desember. Reportasjene ble trykket i både Berlingske Tidende og Nationaltidende, men bare sistnevnte vil bli diskutert i denne delen av oppgaven da reportasjen i Berlingske Tidende vil bli diskutert i et annet avsnitt. «Jødepogromerne i Galizien. Et Møde i Angleterre», het overskriften i Nationaltidende.⁹⁶ Journalisten redegjorde for at det i den siste tiden var ankommet detaljerte telegrammer fra Polen om forfølgelser av jøder, og gjorde i den henseende krav på at beretningene som var kommet i avisene i den siste tiden var korrekte og legitime beretninger. Generalsekretæren av den københavnske sionistorganisasjonen, som var tilstede på møtet, ble formulert som et legitim kilde som kunne bekrefte dette, da han var nylig ankommet fra Polen. Skildringene «der ad telegrafisk Vej er tilflydt Bladene her,» var i overensstemmelse med informasjonen generalsekretæren overbrakte møtedeltakerne om «virkelige» situasjon i Litauen og Polen. Journalistens legitimering av telegrammene i avisene vitner om at det i danske aviser var motstridende oppfatninger av telegrammenes legitimitet tilstede i den danske offentligheten.

Fra møtet i Hotell Angleterre ble det trukket frem at talerne hadde poengtert hvilken rolle polske myndigheter hadde i episodene av antijødisk vold som hadde forekommet i Polen i 1918.

«Overfaldet varede, uden at Myndighederne søgte at hindre det. Hele byen blev avspærret, og polske Soldater i Uniform under Kommando af Officerer gennemstrefede byen, hvorefter Plyndringen begyndte.»

I tillegg fant journalisten det nødvendig å redegjøre for at generalsekretæren hadde vist forsamlingen en rekke plakater og opprop hvor jødene var blitt omtalt. Hvorvidt disse var polske plakater ble ikke redegjort for. Generalsekretæren «[...] foreviste en stor Del Plakater og Opraab, hvori Jøderne omtales som skadelige for Nationen – som Folk, der hurtigt burde udryddes, o.s.v.» skrev journalisten.

Dagsposten trykket tirsdag 10. november et møtereferat fra et protestmøte holdt av Det mosaiske trossamfunn i Trondhjem mot jødeforfølgelse i Polen og Galicja. I teksten ble det informert om at møtet var godt besøkt, og at formannen i representantskapet, Bernh. Dworsky hadde innledet møtet. Det ble vedtatt en resolusjon sendt til det engelske legasjonen i Oslo:

⁹⁶ Nationaltidende (Aften), 6.12.1918.

«Trondhjems jødiske befolkning samlet til protestmøte søndag 8de december 1918 nedlægger herved den skarpeste protest mot de middelalderske polske myrderier og henvender sig i retfærdighetens og menneskekjærlighetens navn i ærbødighet til den engelske regjering med bøn om, at denne med sin mægtige indflydelse maa sørge for, at saadanne myrderier i fremtiden ikke maa kunne gjenta sig.»⁹⁷

16. desember ble det trykket er referat i Aftenposten som uttrykket protesten som norske jøder hadde sendt utenlands, «Protest mod jødeforfølgelserne.»⁹⁸ Gjennom utenriksdepartementet var det blitt sendt et protestskriv fra de norske legasjoner i London og Paris som skulle videreformidles til den franske og engelske regjering. Protesten var underskrevet Axel Grün, som satt i styret til Det Mosaiske Trossamfunn fra 1897 til 1921, og I. Gittelsen. Også flere andre viktige ikke-jødiske menn signerte oppropet, blant annet politikeren Johan Castberg og flere andre stortingsmenn. Både på møtet holdt av DMT i Trondhjem og under protestmøtene holdt i København ble det uttalt et håp om at ikke-jøder skulle slutte seg til protestene, og at de gjeldende regjeringer skulle uttale en skarp fordømmelse mot anti-jødisk vold rettet mot den polske regjeringen. Hva reportasjene og møtereferatene fra protestmøter og protestskriv vitner om er at det i samtiden var en utbredt forståelse innenfor jødiske miljø i Danmark og Norge av at polske styresmakter var mer eller mindre ansvarlig for overgrep som hadde forekommet– enten direkte, gjennom organisering, eller indirekte på grunn av manglende inngripen. Reportasjene og protestskrivene formidler på denne måten inntrykk av polsk skyld. I neste avsnitt kommer jeg til å diskutere ulike perspektiver som ble formidlet angående anti-jødisk vold i Polen og Galicja.

Ulike årsaksforklaringer i avisene

I avistekstene har det blitt identifisert ulike årsaksforklaringer til hvorfor det hadde forekommet voldelige angrep mot jøder i Polen og Galicja. For det første ble pogromene påstått å være fremprovosert og motivert av polske politiske partier og den katolske kirke. Polske styresmakter ble innenfor dette perspektivet ikke fremstilt som direkte ansvarlig for anti-jødisk vold, men allikevel omtalt som viktige redskaper i formidlingen av anti-jødiske forestillinger og anti-jødisk agitasjon som ledet til diskriminering og forfølgelse.

Fra et annet perspektiv ble pogromene mer eller mindre sidestilt med det som i dag omtales som etnisk rensing og/eller folkemord, hvor motivet bak pogromene ble påstått å være utryddelse av jøder i Polen og polske grenseområder.

⁹⁷ Dagsposten, 10.12.1918

⁹⁸ Aftenposten, 16.12.1918

Representasjonen av indre maktkamper og etnonasjonalisme som årsak

Den russiske forfatteren og journalisten Vladimir Grossmann (1884-1976). Krigsinteressen i Danmark brakte den russisk-jødiske journalisten til landet. Grossmann var en stor beundrer av Georg Brandes og skulle i løpet av 20-tallet skrive en bok om kulturprofilens forhold til den russiske anarkisten Peter Krapotkin.⁹⁹ I tiden han var bosatt i Danmark var han medarbeider i Politiken, men skrev også en rekke leserinnlegg og artikler om russiske forhold til andre aviser.¹⁰⁰ Den 31. desember figurerte hans navn i Politiken i artikkelen «Jødernes Stilling i Polen,» hvor han tok opp både jødernes historie i landet og forholdet mellom jødene, den katolske kirke og den polske adelen fra middelalder og frem til sin egen samtid.

Artikkelen kan for det første forstås som et forsøk på å få Entente-maktene involvert i situasjonen i Kongress-Polen og den polske *kretsy*. Grossmann hevdet at det internasjonale demokrati og verden var «forpligtet til at tage Sagen i sin Haand, at ophøje sig selv til Dommer og skabe sunde Normer[...].» Deltakere i pogromene ble av Grossmann sagt å være "den polske pøbel" samt de polske legionærer. Men voldshandlingene, i følge skribenten, var i det hele orkestret gjennom en propaganda-krig, angivelig ført av tre motsettende parter: den svekkede adelen, politiske partier som forsøkte å rette oppmerksomheten bort fra interne konflikter innad i partiene, og den katolske kirke som anså alle andre religioner enn katolisismen som truende.¹⁰¹ «Den polske pøbel» og soldatene var i denne fremstillingen bare ofre for propaganda fra mektigere grupper. Pogromer ble av Grossmann fremstilt som et middel produsert av flere ulike aktører med forskjellige mål. Adelen og politiske partier opphisset til anti-jødisk vold av økonomiske og/eller politiske grunner, men kirken anså jødene som en trussel mot katolisismen og derfor agiterte frem anti-jødisk stemning av religiøse grunner.

Flere lignende tekster ble trykket i danske Social-Demokraten. I artikkelen «Det ny[e] Polens blodige Opstandelse. De grufulde Progromer. Hvad der ligger til Grund for dem.»¹⁰²

I artikkelen ble det hevdet at forestilt jødisk sosialisme i Russland var blitt brennpunkt for systematisk anti-jødisk agitasjon i Polen. Skribenten anklaget «samtlige borgerlige elementer», adel og godseiere for å være hovedaktører i agitasjonsarbeidet.

⁹⁹ Thing, *De russiske jøder i København*, s. 377.

¹⁰⁰ Ibid., s. 362.

¹⁰¹ Politiken, 31.12.1918.

¹⁰² Social-demokraten (DK), 06.12.1918

«Pogrom og Boycott og Ophidsning af Massen imod Jøderne, som man stempler som en Fjende af den polske nationale Sag, finder Sted overalt. Man benytter det gamle czaristiske Middel at ophidse den ene Del af Befolkningen mod den anden, for paa denne Maade at aflede Folkets Opmærksomhed fra sig selv.»

Pogromer og boikotting ble omtalt som bevisste midler utnyttet av ulike aktører. Det endelige formålet ved organiserte og/eller fremprovoserte anti-jødiske pogromer ble formulert som en avledningsmanøver orkestrert for å hindre polsk adel fra å forsvinne.

«Og atter griber de da til deres morderiske Forsvarsmiddel og forsøger ved Hjælp af uskyldigt Blod af jødiske Medborgere at forvirre og narre Befolkningens Dømmekraft nok en-gang. Nu lyder Ofrenes Skrig fra alle Steder i Polen. I disse skrig og i dette Blod kan Polens Frihed og Suverænitet atter gaa til Grunde. De polske Arbejdere og det polske Demokrati vil forhaabentlig træde bestemt op mod disse Massakrer og Ophidselser, thi kun Folket selv, bestemmer Polens Skæbne, Polens Frihed.»

I den radikale avisen Politiken og arbeiderbevegelsens Social-Demokraten ble pogromer fremstilt som voldelige opptøyer med rot i borgerskapets angst for arbeiderklassens revolusjon. Tydelig var det sosialistiske budskapet i disse tekstene.

Representasjonen av pogromer som systematisk forfølgelse

Én av de flere fremstillingene av pogromene la vekt på voldens angivelig systematiske og kontrollerte karakter. Særlig i forbindelse med konflikten som forekom i byen Lviv, som ligger i datidens grenseområder mellom Ukraina og Polen, ble anti-jødisk vold fremstilt som en kontrollert og fremprovosert affære. Men allerede før pogromen i Lviv fant sted var det bygget seg opp en formening, særlig blant jøder, om at den polske kommando iverksatte systematiske forfølgelser av den jødiske minoriteten i Polen og Galicja. Disse formeningene kommer til uttrykk i tekster i samtiden. Hva tekstene har til felles var at begreper som *ødeleggelseskrig* og *utryddelseskrig* ble brukt i omtale av forholdene i Polen, i både telegrammer og i leserinnlegg. Begrepsbruken formulerer en tydelig oppfatning om at pogromer ble iverksatt som ledd i en større *krig* mot jødene. Pogromer ble i disse tekstene forstått som synonymt med folkemord.

Allerede 19. november, før pogromen i polsk-okkuperte Lviv som skulle vekke den internasjonale oppmerksomhet, ble det meddelt fra Berlingske Tidendes korrespondent at det jødiske nasjonalråd i Wien, gjennom berlin-telegrafan, hadde telegrafert at det i Galicja fant sted en «formelig Udryddelseskrig mot Jøderne.»¹⁰³ Det ble skrevet at overalt var mennesker

¹⁰³ Berlingske Tidende, 19.11.1918

blitt drept og såret, og en rekke hus var nedbrent og utplyndret. Forholdene ble i telegrammet omtalt som pogromer, men pogromene ble forstått som et middel i en større konflikt som den polske offentligheten førte mot den jødiske befolkningen. Det norske Morgenbladet mottok de samme nyhetene fra det jødiske nasjonalråd i Wien, og det ble skrevet i avisen som utkom den 20. november at en «formelig ødelæggelseskrig mot jødebefolkningen» hadde foreligget i Vest-Galicja.¹⁰⁴ Det var allikevel først den 21. november at polske borgere ble sagt å være medvirkende i pogromene som hadde forekommet, «Ogsaa de dannede polakker deltar i pogromerne», skrev Morgenbladet i en nyhetsnotis basert på et telegram fra Berlin.¹⁰⁵ Danske Social-Demokraten var også forut for pogromene i Lviv, når det gjelder varsling. Det ble i avisen rettet en appell fra det jødiske Arbeiderforbund til regjeringene og arbeiderpartiene i Ententelandene om å stoppe *pogromene*. I notisen ble det sagt at *den polske sjåvinisme* systematisk opphisset til jødeforfølgelser, og at et stort antall jøder var blitt drept i en rekke byer som følge av spredning av antijødisk propaganda. Den jødiske beskyttelsesgarde skulle ha blitt hugget ned av den polske regjeringens tropper.¹⁰⁶

Det var også de samme begrepene som i overnevnte nyhetsmeldinger, *ødeleggelse- og utryddelseskrig*, som ble brukt av Den Zionistiske Organisasjons generalsekretær Julius Berger i desember under et pressemøte i Hotel d'Angleterre den 6. desember.¹⁰⁷ Pressemøtet var holdt i etterkant av vold og ødeleggelse i Lviv. Berger var i sin fulle overbevisning om at de voldelige forhold som hadde forekommet i byen og andre steder var eksempler på etnisk rensing fra polsk side. «[...] det er en Kendsgerning, hævder Hr. B., at særlig det ledende politiske Parti i Polen, Nationaldemokraterne, har skrevet Jødernes Tilintetgørelse paa deres Program; og dette søger de at gennemføre saare konsekvent, ved alle Midler[...]» I pressemøtet ble pogromer omtalt som masse mord og fremstilt som konsekvente, godt forberedte forsøk på utryddelse av jøder. Også den dansk-jødiske legen, Louis Fränkel, brukte begrepet i sitt leserinnlegg i Berlingske Tidende den 7. desember, «det hører med til Polakkernes Taktik i deres Ødelæggelseskrig mod Jøderne, at de forsøger at benægte dem og at skjule den overfor Verden,» skrev Fränkel.¹⁰⁸ Hans leserinnlegg vil være oppe for diskusjon senere i kapitlet, og vil derfor ikke bli diskutert mer i dette avsnittet.

¹⁰⁴ Morgenbladet, 20.11.1918

¹⁰⁵ Morgenbladet, 21.11.1918

¹⁰⁶ Social-Demokraten (DK), 20.11.1918

¹⁰⁷ Berlingske Tidende, 06.12.1918

¹⁰⁸ Berlingske Tidende, 07.12.1918

Ikke i alle avistekster ble begreper som utryddelseskrig og ødeleggelseskrig brukt. I Nationaltidendes aftenutgave den 20. desember 1918 kunne man lese et lenger intervju med én representant fra det jødiske nasjonalråd i Wien, Abraham Sonne. Intervjuet foretatt av journalisten Haagen Falkenfleth. «Fra det nye Polen. Pogromerne, set fra jødisk Side,» lød overskriften.¹⁰⁹ Formålet ved teksten klargjøres allerede omkring allerede i starten av teksten— dens mål var å redegjøre for diskusjonen som tilsynelatende fant sted i pressen. I intervjuet ble det skildret at omfanget av pogromene var oppe for diskusjon i danske aviser, og at to sider av saken allerede var identifisert, hvor pogromene fra én side «skildres som forfærdelige Blodbad og fra den anden Side paastaas at være stærkt overdrevne Fremstillinger af de virkelige Begivenheder,» skrev Haagen i sitt intervju med Abraham Sonne. Til forskjell fra det jødiske nasjonalråd i Wien som tidligere hadde omtalt anti-jødiske angrep mot jøder i Polen og Galicja som *en formelig udryddelseskrig* i Berlingske Tidende den 20. november, var organisasjonens representant Dr. Sonne mer forsiktig i sin begrepsbruk. Selv om han ikke ordrett omtalte og forklarte angrepene som forsøk på etnisk rensing, la han allikevel vekt på pogromenes instrumentelle karakter:

«Det kan ikke være nogen Tilfældighed men jeg overlader til tænkende Mennesker selv at dømme om, hvem der kan være ansvarlig derfor, og hvem der kan have ledet et saa vældigt Pogrom, som maa have haft en Overledelse et Sted.»

Meningsutveksling i leserinnlegg: 1918

På grunn av de vekslende og ofte motstridige nyhetstelegram som ble videreformidlet i pressen var det heller ikke overraskende at en omfattende pressepolemikk angående de meldinger som ble utvekslet i dansk og norsk presse skulle forekomme. Forholdene i Lviv hadde i stor grad vekket internasjonal oppmerksomhet og fordømmelse, og på grunn av pogromene ble det sådd tvil omkring Polens krav på selvstendighet. Kunne en slik stat ha selvråderett dersom de forfulgte sine nasjonale og religiøse minoriteter, var det flere som spurte. I dette klimaet var det heller ikke overraskende at personer av polsk nasjonalitet skulle komme til å inngå i debatten som foregikk. I hovedtrekk kan det sies at i dansk og norsk presse foregikk det dispuTT mellom to sider: på den ene siden var enkeltaktører som forsøkte å dempe, fornekte og/eller berettigede pogromene. På den andre siden fantes det representanter for det jødiske miljøet i Danmark og Norge som gjorde motstand både mot anti-jødiske teser som

¹⁰⁹ Nationaltidende (Aften), 20.12.1918

ble formidlet i pressen, og motstand mot polsk propaganda som søkte å fortie etterretningene. Fra begge sider kan det sies at det fantes både bagatellisering og overdrivelser.

I denne delen av kapittelet er det vesentlig å introdusere de enkelte aktørene som tok del i pressepolemikkene. Det var heller ikke slik at alle aktørene var av samme oppfattelse av voldshendelsene i Polen, hva som utløste dem og hvem som sto bak. Det var med andre ord oppfatninger som skiller aktørene fra hverandre. Særlig forskjellig er oppfatningen basert på hvilke grupper som aktørene representerte.

Pressepolemikk i danske aviser

I Danmark har jeg funnet ut at leserinnlegg fra polske representanter dominerte én side av debatten omkring ryktene om pogromer i Polen. Gjennom leserinnlegg ble polsk uskyld proklamert av den polske forfatteren Ernst Luninski og redaktøren Jan Jacob Kowalczyk. Luninski skrev bøkene *Polens historie i tekst og bilder* (1917) og *O pomniku księcia Józefa i Thorvaldsenie* om den danske skulptøren Thorvaldsens statue av den polske prinsen og generalen, Jozef Poniatowski (1923). I en oversatt biografi om Kowalczyk av det polske senatets kanselli ble han beskrevet som en aktivist i Øvre Schlesien, et område som både hadde store polske og tyske etniske befolkningsgrupper. Selv var Kowalczyk polsk og fungerte mellom 1922-1927 som senator i det polske parlamentet. Etter første verdenskrig var han aktiv i etableringen av en polsk hær i Frankrike, talsmann for annekasjonen av Øvre Schlesien til Polen, og polsk konsul i Danmark og Tyskland.¹¹⁰ Han var også redaktør for tidsskriftet «Polakken i Danmark.» Disse to personene skulle stå på polsk side i en diskursiv kamp i dansk presse.

Representanter for Polen i Berlingske og Nationaltidende

En redegjørelse av forholdene ble skrevet av den polske redaktøren Jan J. Kowalczyk, med overskriften «Jøderne i Polen. Audiatur et altera pars», den 02.12.1918.¹¹¹ Et ordtak fra latin, som betyr at begge sider må bli hørt. Allerede i overskriften tydeliggjorde Kowalczyk hans syn på saken– nemlig at internasjonale medier ikke ønsket å høre den polske majoritetens side

¹¹⁰ «Senate Chancellery: Analysis, Documentation and Correspondence Office,»

<https://senat.edu.pl/historia/senat-rp-w-latach-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/jan-jakub-kowalczyk>

[Tilgang: 22.03.2022]

¹¹¹ Berlingske Tidende, aften, 02.12.1918.

av saken. Denne siden, derimot, hevdet å være fullstendig uten skyld for overgrepene som hadde skjedd den siste tiden. I følge Kowalczyk, var det i Polen aldri funnet sted systematiske angrep på den jødiske minoritetsbefolkningen. Utskeielser som eventuelt hadde forekommet, var tilfeldige plyndringer utført av desertører og russiske krigsfanger på vei hjem fra Østerrike og Tyskland slik det var blitt formidlet fra polske kilder. Den polske redaktøren hevdet at rykter som eventuelt hadde nådd internasjonale medier var konstruert av Sentralmaktene, som nok én gang forsøkte å undertrykke Polen og å fremstille det som «Tumleplads for Anarki.» Bak hevdelsen var det et tydelig motiv om at Polen ble utsatt for utenlandsk politisk propaganda, hovedsakelig av sentralmaktene– Tyskland, Østerrike, Bulgaria og det osmanske riket. Formålet med propaganda-kampanjen ble av Kowalczyk formulert å fremstille Polen i et negativt lys, som dermed ville ha innvirkning på entente-maktenes avgjørelser angående Polens fremtid ved fredsforhandlingene. Hans redegjørelse for de «virkelige» forholdene var basert på polske telegrammer.

Flere av de samme argumentene ble videreført av Ernest Luninski i hans pressepolemikk med journalisten Vladimir Grossmann i Nationaltidende.¹¹² Også han ønsket å henvende seg til den danske offentligheten om det ``oppdiktede blodbad``, som hadde satt den offentlige mening i bevegelse. Likhetstrekk mellom debattinnleggene i Berlingske Tidende og Nationaltidende kan for det første finnes i overskriftene, som begge kalles «Jøderne i Polen». I begge omtaler blir volden i Lviv mot den jødiske befolkningen skildret uten å omtales som pogromer. I stedet ser man at ord som tumulter og utskeielser ble brukt til å omtale de voldelige handlingene som ble utført. Dersom begrepet allikevel ble brukt i deres omtale av forholdene, var det i tråd med hva Warszawa-regjeringen brukte i deres omtale av forholdene; å omtale de som «de angivelige pogromer». Dette skriver William Hagen også var gjentagende hos den polske regjeringen i Warszawa.¹¹³

Et andre likhetstrekk mellom Kowalczyk og Luninskis' leserinnlegg har å gjøre med hvordan vold mot jøder i Polen ble fremstilt. Luninski hevdet at «Der er ganske vist passert nogle Ting som intet civilisert Menneske kan eller tør billige», og på samme vis som Kowalczyk ble disse voldsgjerningene omtalt som plyndringer, røveri og mord utført av grupper av sosiale utskudd.

«I de skandaløse Tumulter –som det hedder i Telegrammet– deltog Desertører, russiske Fanger [...], og det laveste sociale Bundfald. Foruden Chrzanov og Brzesko har ogsaa et Par andre Byer været Skueplads for ubehagelige Spetakler, men til alvorlige Udskejelser

¹¹² Nationaltidende, aften, 03.12.1918.

¹¹³ Hagen, *Anti-Jewish Violence in Poland*, s. 176.

er det dog ikke kommet: Saa vidt Kendsgerningerne! De viser tydeligt nok, at de Skyldige og de ansvarlige Anstiftere udelukkende maa søges i Kredse, der gennem krigen er blevet dannet af forvildede Elemeter,»

I Både Kowalczyks' og Luninskis' fremstilling av situasjonen ble polske tropper oppfattet som utenfor kategoriene av sosiale grupper som skulle ha deltatt i volden. I Luninskis forklaring av hvorfor akkurat jødene oftere ble offer for voldsgjerninger, hevdet han at det var fordi «omtrent hele Galicjas Stor- og Smaahandel hviler i jødiske Hænder. Derfor gjaldt Bevægelsen ikke Racen eller Religionen, men var kun et attentat paa Næringsmidlerne og Beklædningsgenstandene». Voldsgjerninger ble i teksten definert som et angrep på næringsmidler, og ikke mot den jødiske minoritetens per se. Dette var i overensstemmelse med hva Ignacy Dazinsky og August Zaleski hadde uttalt i tidligere telegram, som hevdet at volden ikke var et uttrykk for verken anti-jødiske holdninger eller antisemittisme. Setningen vitner også om skribentens underliggende motiv bak teksten, som var å ikke bare undergrave beretningene om pogromer i Polen, men også å endre dansk oppfatning av hva underliggende motiv bak voldsgjerningene kunne være «dersom de faktisk hadde forekommet.»

For det tredje ble utenforstående, fremmede agitatorer beskyldt for å spre falsk informasjon om indre forhold i Polen. Hvor Kowalczyk anklaget sentralmaktene for å ha en finger med i spillet om å svartmale det polske omdømmet, var Luninski på sin side overbevist om at det tyske byrået Wolffs var å oppfatte som skyldig.

«Ofte er den offentlige Mening her i Danmark blevet sat i Bevægelse i Anledning af Jødeforfølgelserne i Polen, og sidste Uge bragte da ogsaa nogle alarmerende Efterretninger, hvis Kilde var det bekendte Berlinerbureau Wolff. Af let forstaaelige Grunde var Efterretningerne tendentiøse og skildrede endogsaa et opdigtet Blodbad, som intet Menneske i Polen havde Anelse om.»

Videre hevdet han at ryktene var satt i gang av mennesker «som gerne vilde se det genopstandne Polen falde tilbage i Graven.» Han understreket at det var uoverensstemmelser mellom polske og jødiske bosatt i Polen, men gikk også til angrep mot hva han omtalte som urettferdige nøddrop gjort av dets jødiske befolkning. «Mellem Polakker og Jøder er der –det lader sig ikke bestride– Uoverensstemmelser; men den Tro, som kan føre til Forsoning, det er ikke de uretfærdige Nødraab, man slynger ud i Verden,» skrev journalisten. Luninski gikk så langt som til å hevde at jødene i Polen på flere måter hadde seg selv å klandre for volden de ble møtt med i den nye staten. Luninski henviste til den mye utbredte forestillingen om at jødene lagde en stat i staten, og at de ikke anerkjente deres tilhørighet til Polen. Av Luninski var «de uretfærdige Nødraab» et bevis på angivelig jødisk illojalitet. Forestillingen om den forestilte jødiske «stat i staten» hadde lange tradisjoner i Europa. I nasjonalstatens tid hadde

slike anklagelser særlig fatale konsekvenser og eksplosivitet. Slik som Kowalczyk hadde anklaget tyskerne for å demonisere Polen og for å svekke den vestlige verdens oppfatning av den gjenopprettede staten, ble jødene anklaget for å gjøre det samme av Luninski. Forfatterens forestilte bevis på jødisk illojalitet var deres skildringer og formidling av hendelsene som hadde forekommet. Forestillingen om angivelig jødisk illojalitet sees igjen i flere land, men med ulik form og innhold. Hvor jødene i Polen ble mistenkt for å være spioner i ledtog med fienden, særlig under krigen hvor de ble anklaget å være pro-tysk, pro-ukrainsk og pro-russisk, ble jødenes anklager mot Polen oppfattet av antisemitter utenfor Polen som nok et angivelig bevis på jødenes illojale opptreden overfor sin egen stat.

Fremstillinger av pogromen i Lviv av danske jøder

Berlingske Tidende og Nationaltidende lot representanter av begge sider presentere sitt perspektiv på saken. Representanter for jødisk side i disse to avisene i 1918 var den danske legen Louis Fränkel. Han var en viktig skikkelse i det danske jødiske miljøet i sin samtid, som grunnlegger av zionismen som en politisk bevegelse blant danske jøder.. I tillegg til å stå for den sionistiske bevegelsen, sto han også bak det første moderne jødiske blad i Danmark, Jødisk Tidsskrift som utkom i 26 numre fra 1907-08.¹¹⁴ Fränkel var i polemikk med Kowalczyk. En annen viktig skikkelse som gikk i mot den polske forfatteren Ernest Luninski i Nationaltidende, var den russiske forfatteren og journalisten Vladimir Grossmann. Fränkel og Grossmann figurerte i avisene i starten av desember 1918, Fränkel i et motsvar til Kowalczyk i Berlingske Tidende 7. desember under tittelen «Pogromerne i Polen,»¹¹⁵ og Grossmann i Nationaltidende i et leserinnlegg rettet mot Ernst Luninski med overskriften «Jødeforfølgelserne i Polen.»¹¹⁶

Felles for begge skribenter var at de var kritiske mot fremstillingen som ble formidlet om antijødisk vold i Polen fra «polsk side». I begge leserinnleggene av Fränkel og Grossmann ble representanter for polsk side anklaget for både bagatellisering av nyhetene fra Polen, men også for å rettferdiggjøre voldelig forfølgelse. Disse metodene ble omtalt som karakteristisk for kresten som Kowalczyk og Luninski ble sagt å representere i den danske pressen, ble det hevdet fra jødisk side. Fremstillingen av forholdene slik den kom til uttrykk av Kowalczyk og Luninski, ble av Grossmann sammenlignet med andre regjeringers forsvar. Han hevdet at

¹¹⁴ Thing, *De russiske jøder i København*, s 312-313.

¹¹⁵ Berlingske Tidende (aften), 07.12.1918.

¹¹⁶ Nationaltidende, 12.12.1918.

polske myndigheter nå brukte samme taktikk som både Russland og Tyrkia, da de ble anklaget for å systematisk forfølgelse og mord på minoritetsgrupper. Han henviste her til det tyrkiske folkemordet på armenere i 1915 og de flere pogrom-bølgene i tsarriket Russland i 1821, og mellom 1881–1884; 1903–1906. Grossmann hevdet at den angivelige metoden brukt av den tyrkiske regjeringen, den tidligere keiseren av Russland og nå av Luninski, var å legge skylden på ofrene.

Grossmann sammenlignet også oppførselen av de polske myndigheter med de av keiseren i Russland. I journalistens sammenligning ble polske myndigheter og Luninskis' forsvar av polske troppers vold mot den jødiske befolkning fremstilt som mindre human enn tsartroppenes behandling av jøder.

«Czarismen lod systematisk vort bevæbnede Skytskorps nedskyde; men den var ikke saa raa, at den bebrejdede os, at vi forsvarede os med Vaaben i Haand mod Røvere og Mordere. Der var dog mere Mennelighed i den end i Hr. Luninskis misundelsesværdigt rolige Ord.»

Grossmann la ikke skjul på sin oppfatning av polsk skyld i spørsmålet om *hvem* som var å klandre for anti-jødisk vold i Polen og polskokkuperte områder. Med dette ble demoniserende kvaliteter ved polsk side tydeliggjort, hvor motstanderen ble anklaget for å støtte voldelig forfølgelse av uskyldige. Demonisering av Luninski ble ettertrykkelig poengtert i følgende sitat: «Hr. Luninski vil imidlertid ikke blot forsvare de Anklagede – han forsøger ogsaa at give det Udseende af, at de myrdede har fortjent deres Død,» skrev Grossmann.

Både Frænkel og Grossmann la særlig vekt på å beskrive brutaliteten ved volden som jødene i Polen og polske grenseområder hadde opplevd. I begge ble hendelser som brannanstiftelser og systematiske massedrap formidlet. «[...] det jødiske Kvarter blev forvandlet til et stort Flammehav og de flygtede Beboerne enten blev slaede ihjel med Geværkolber eller jagede ind i de brændende Bygninger,» skrev Frænkel om forfølgelsene som hadde forekommet i Lviv i november 1918. Bruken av ord som «slakt» og «innestengt» poengterer deres oppfatning om at volden var systematisk og å adskilles fra andre former for voldelige opptøyer.

Slik jeg har hevdet tidligere oppsto det to ulike diskursive sider i dansk offentlighet. Disse var på så måte i konflikt med hverandre, og ikke minst i konflikt om hvilke fremstillinger som skulle representeres i den danske pressen. Til tross for dette var det allikevel et flertall av avistekster fra 1918 som tydelig var i enighet med den jødiske fremstillingen av forholdene slik de overnevnte skribenter formulerte den.

Meningsutveksling: Fremstillinger av anti-jødisk vold i Norge

Det var ikke bare i Danmark at den offentlige diskusjon ble satt i bevegelse i forbindelse av nyhetsmeldingene som kom fra Polen. Det kom også til polemikk i trondheimsavisen Dagsposten mellom ulike aktører. Pressepolemikken foregikk mellom den katolske sognepresten Coelestin Riesterer, født i Alsace-regionen i Frankrike— et område ved grensen mellom Frankrike og Tyskland med en katolsk majoritetsbefolkning og en større jødisk minoritetsgruppe.¹¹⁷ Han kom til Norge i 1880,¹¹⁸ og ble den første sogneprest av St. Olavs menighet i Trondheim i 1902. I byen gjorde han seg kjent ikke minst ved sin journalistiske virksomhet, skriver Karl Kjelstrup.¹¹⁹ Riesterers' argumenterende motstander var den anonymiserte B-R. Den norske pioneren innenfor norsk jødisk historie, Oskar Mendelsohn, har i sitt oppslagsverk *Jødernes historie og liv i Norge gjennom 300 år* (1986) avdekket den anonyme skribenten. B-R var i følge Mendelsohn den religiøse lederen av Det Mosaiske Trossamfund i Trondhjem, Samuel Brandhandler. Jon Reitan har skrevet om jødisk liv og virksomhet i Trondheim og skriver at Brandhändler ble innsatt som leder kort tid etter at han innvandret til Norge i 1896 fra Brest, et område som i dag regnes som en del av Hviterusland.¹²⁰ Hvem D.M.K. var -som også figurerte i Dagspostens spalter i 1918-1919- er fortsatt ukjent, men basert på tidligere leserinnlegg antok Riesterer at skribenten var jødisk, antageligvis fordi samme forfatter hadde ved en tidligere anledning benyttet en rekke jødiske kilder i sin artikkel om jødernes arbeid og kår i Palestina.¹²¹

Det var ikke overraskende at det var i Dagsposten disse leserinnleggene om jødernes forhold i Polen forekom. Én femtedel av jøder i Norge levde i Trondheim og byen var den eneste med en stor nok menighet, foruten hovedstaden, til å etablere en synagoge. Det Mosaiske Trossamfund i Trondhjem ble etablert i 1905, men løsere former for jødisk menighetsliv hadde eksistert i byen også lenge før den formelle etableringen forteller forsker og forfatter av *Jødene i Trondheim* (2005), Jon Reitan.¹²² Overraskende nok var det allikevel en større offentlig debatt i den trondheimske avisen, tilhørende det konservative politiske

¹¹⁷ For å lese mer om de religiøse spenningene som preget Alsace-området se Silverman, *Political Catholicism and Social Democracy in Alsace-Lorraine, 1871-1914*.

¹¹⁸ Den katolske kirke, «Coelestin Riesterer». URL: <https://www.katolsk.no/biografier/innenriks/criester>.

¹¹⁹ Kjelstrup, *Novegia catholica*, s. 244.

¹²⁰ Reitan, *Jødene fra Trondheim*, s. 63

¹²¹ Ibid., s. 359

¹²² Reitan, *Jødene i Trondheim*, s. 63

partiet Frisinnede Venstre, enn i arbeideravisene eller i de riksdekkende hovedstadsavisene, Aftenposten og Morgenbladet.

Pressepolemikk i Dagsposten: Del 1

Tydelig var pogromene i Polen i november 1918 vekket oppmerksomhet også i Norge. At både hovedstadsaviser og regionsaviser skrev om hendelsene tyder på dette. I etterkant av en lengre artikkel om «De rædselsfulde jødemassakrer i Polen og Galicja»¹²³ i Dagsposten ble det trykket et tydelig provokatorisk spørsmål i samme avis innsendt av den anonyme «B.» Spørsmålet var rettet mot det jødiske trossamfunn i Trondhjem.

«Agter ikke Trondhjems jøder i likhet med de andre jøder verden over at avholde et møte til protest imot jødeforfølgelserne i Polen? Samtykker Trondhjems jøder i de grusomme forfølgelser som polakkerne iverksætter eller hvad?»¹²⁴

Tydelig var formålet ved teksten av den anonyme B., ment å vekke frem meningsutveksling av representanter for det jødiske trossamfunnet. Forstander Brandhändler svarte den ukjente "B." som sto bak innlegget i Dagsposten den 3. desember, med et tydelig budskap:

«Det er ikke vi som kan protestere, men de hele 400 millioner kristne, [...]. Det er deres brødre i troen som har begaaet den skjændselsdaad, en uhjerning som bringer skam først over kirken, samtidig over hele menneskeheten.»¹²⁵

Pogromer ble av forstanderen oppfattet som et produkt av den katolske kirkes inokulering av anti-jødiske holdninger i den polske befolkningen. Beskyldningene som forstanderen rettet mot de kristne i Polen skulle delvis bli forsvart av den katolske sognepresten Riesterer i Trondhjem. Brandhändler la ikke skjul på hans oppfatning av at kirkens lære var delskyldig i hendelsenes årsak, i tillegg til utbredelsen av den økonomiske antisemittismen. Dette, i tillegg til spredningen av myten om angivelig jødisk-bolsjevikisk samarbeid, ble av Brandhändler oppfattet som årsaken til vold mot jøder i Polen.

Den viktige skikkelsen i DMT i Trondheim uttalte seg både i Dagsposten og i Trondhjems Adresseavis den 7. desember. I sistnevnte avis innledet han en større debatt med én representant for den katolske kirke i Norge. Kirken hadde så langt vært taus i både deres omtale og i deres fordømmelse av forholdene i Polen. I den anledning henvendte Brandhändler seg til sogneprest Riesterer. Dette hang sammen med at Polen både ble

¹²³ Dagsposten, 02.12.1918

¹²⁴ Dagsposten, 03.12.1918

¹²⁵ Dagsposten, 07.12.1918

oppfattet og identifisert som et katolsk land. «Jødemassakrerne i Polen. Til hr. Pastor Riesterer,»¹²⁶ lød Brandhändlers direkte oppfordring til sognepresten. Den korte spalten var et konkret spørsmål om den katolske kirkes holdninger til hendelsene i Polen. Skribenten formulerte hans klare mistenksomhet til den katolske kirkes holdninger overfor voldshendelsene som hadde forekommet i Polen.

«[...] av det som foreligger, er at se at kirken var vidne til en gjentagelse av middelalderens grusomheter uten at skride ind, allermindst for at lempe paa grusomheten. Hr. Pastoren tar ofte tilorde for den katolske kirke. Vil ikke pastoren være saa venlig at berette om dens holdning til dem som er skeet? Den katolske kirke har endnu den største indflydelse paa sine medlemmer, og en pogrom av saa stort omfang imot kirkens vilje kan ikke tænkes.»

Tydelig var Brändhandlers' mistenksom mot den katolske kirke manglende inngripen mot anti-jødisk vold. Implisitt i formuleringen av siste setning ble det også antydning at antijødisk vold enten var akseptert eller tolerert av den katolske kirke i Polen. Overraskende nok krevde forstanderen allikevel at norske representanter for kirken skulle svare på vegne av den polske kirken. Riesterer både avkreftet og bekreftet Brandhändlers' insinuerer om at det var å finne antijødiske holdninger innenfor katolisismen. Sognepresten, som representant for den norske katolske kirke, sa seg i mot forstanderens beskyldninger om kirkens involvering i voldsgjerningene i Polen: «myrderier hverken billiges eller opmuntres av kirken og dens presteskap,» skrev Riesterer. Allikevel formulerte sognepresten tydelig sine egne mistanker mot, og fiendtlige holdninger overfor, jøder i Polen.

«Telegrammerne synes at tyde paa at jøderne selv maa bære en ikke uvæsentlig del av skylden for de optøier som har utviklet sig til en almindelig reisning og overfald paa dem selv.»¹²⁷

Tydelig var sognepresten i sin overbevisning om at pogromer og andre voldelige optøyer rettet mot jøder ble oppfattet som en rettferdig straff, med årsak i jødernes opptreden. Riesterers' svar i Trondhjems Adresseavis' resulterte i at forstander Brändhandler igjen plukket opp pennen. Pressepolemikken ble med dette også videreført fra Trondhjems Adresseavis til Dagsposten, med avisens trykking av Brandhändlers leserinnlegg «Pogromerne i Polen.»¹²⁸ Forstanderen var konsistent i sin oppfatning om at pogromer i Lviv var utført av polske soldater, men også at dette var organiserte angrep mot den jødiske

¹²⁶ Trondhjems Adresseavis, 07.12.1918

¹²⁷ Trondhjems Adresseavis, 12.12.1918

¹²⁸ Dagsposten, 19.12.1918

befolkningen i byen. Polske kilders manglende respons mot protestmøter og formell fordømmelse av pogromen ble av Brandhändler behandlet som bevis på at den polske regjering var gjort seg skyldig i anklagene som var rettet mot dem.

«Med spænding har verden ventet paa en officiel forklaring fra den polske øvrighet, men merkværdig nok, saa sent som til den 16. ds. er intet meddelt. Man lægger merke til, at det man vet, kommer fra hold utenfor den polske grænse, derifra er intet sivet ut. Er den taushet ikke et bevis for, at man er ræd for den nøkne sandhet? Er det som R. forestiller sig, saa maatte man komme frem og renvaske sig.»

Pogromens angivelig organiserte karakter ble ettertrykkelig poengtert av forstanderen, da det ble hevdet at den jødiske befolkningen i Lviv hadde organisert en jødisk milits med bakgrunn i at rykter om «middelalderske pogromer var under forberedelse». Også forstanderen var under oppfatningen av at antisemittiske forestillinger og spredningen av antijødisk propaganda var årsak til at angivelige *organiserte pogromer* hadde forekommet i november 1918.

«Et menneske, naar det skal utføre en dyrisk handling, maa ha et paaskud for at retfærdiggjøre sig imot sin egen samvittighet, og dette har altid været for haanden hos fanaatikere. I gamle dage var parolen: 'Jøderne har skjøndet den hellige hostie, forgiftet brøndene, forpestet luften og slagtet kristne barn.' Nu benytter man sig kun av det sidste – ritualmord– og istedetfor de første er fremkommet nye: bolschevismen, paagaaenhet m.v. Aarsakene er tilstede og vi kan desværre være forberedt paa følgerne.»

På samme måte som han forklarte at fanatikere krevde påskudd for å gjøre en *dyrisk handling* hevdet han også at Riesterer formidlet farlige, antisemittiske forestillinger. Sogneprestens svar til Trondhjemsavisen ble av forstanderen anklaget for å være en berettigelse for forfølgelse av jøder i Polen. Dette hadde i følge forstanderen sin grobunn i sogneprestens antisemittisme, og Brändhändler hevdet at den katolske presten forsøkte å påvirke katolske og protestantiske kristne til å ta avstand fra protester mot forholdene i Polen ved å videreformidle både gamle og nye antisemittiske forestillinger.

«I pogrommerne har alle deltatt, direkte og indirekte. Den verdslige makt, representert ved legionerne, var direkte deltagere, og de som har staatt utilsløret tilfredshet. Ogsaa R. Skammer sig ikke ved at gi bødlerne ret og tar dem under sine vinger.»

Brandhändler hevdet allikevel at Riesterer var alene i sin oppfatning, men at hans utilslørte meninger var farlige. Innlegget fra Brandhändler i desember 1918, og Riesterers kontinuerlige debattering i det påfølgende året vitner om at forholdene i Polen også utløste en kamp om «fortellingen» om hvordan voldelige angrep mot jøder i Polen skulle oppfattes i Norge. I leserinnleggene trykket i Dagsposten den påfølgende vinteren 1919 formulerte han videre sine

oppfatninger om jødernes situasjon i Polen, og tok i bruk ulike antisemittiske forestillinger som sirkulerte i samtiden for å forsvare sin påstand om at jødene i Polen selv var ansvarlig for diskrimineringen de ble utsatt for.

Pressepolemikk i Dagsposten: del 2

Av hensyn til kronologi har jeg valgt å inkludere fortsettelsen på diskusjonen mellom Riesterer og Brandhändler i kapittel 3, til tross for at leserinnleggene som er gjenstand for analyse i denne delen av kapitlet ble trykket i Dagsposten på nyåret 1919. Dette er fordi diskusjonene mellom aktørene var en kontinuasjon av polemikken som forekom i desember 1918, og omhandlet fortsatt pogromene i Lviv.

Leserinnlegget av den religiøse lederen Riesterer den 9. januar 1919 i Dagsposten, «Pogromerne i Polen» ble trykket som et svar til Brandhändlers' innlegg den 19. desember 1918. Oppsiktsvekkende ved Riesterers' omtale og fremstilling av anti-jødisk vold i Polen og i de polsk-okkuperte områdene er at han anklaget de jødiske minoriteter for å være skyld i volden de selv ble utsatt for. Dette standpunktet ble enda klarere i hans leserinnlegg i januar: «Jeg uttalte min formening om, at jøderne bar en god del av skylden for det overfald de blev utsat for. Og jeg frygter for, at jeg vil faa ret.» Til tross for at han ikke la skjul på hans overbevisning om at pogromer i Polen hadde forekommet, var han fast i sin overbevisning om at årsaken bak pogromene var angivelig jødisk provokasjon. Han tok til ordet for at organiseringen av en jødisk milits i Polen var én av slike provokasjoner som jøder i Polen og polsk-okkuperte territorier hadde begått.

«Jeg skal ikke bestride, at jøderne ansaa militsen som et nødvendig vern mot eventuelle pogromer, men den kunde heller ikke undgaa at bli betragtet som en farlig trussel saavel mot den offentlige orden som mot folket. Denne organiserte milits taler endnu sterkere om jødernes national-politiske organisation og paagaende aktivitet i det land, som gjester dem. Landets borgere stiller sig til regjeringens tjeneste, jøderne derimot organiserer egen milits! Alt dette i forbindelse med hvad der foregaar i Rusland og andre lande omkring Polen maatte vække misstemning og forbitrelse. Dette forklarer ialfald pogromerne, omend det ikke kan retfærdiggjøre dem.»¹²⁹

Sitatet fra leserinnlegget tydeliggjør at Riesterer var av oppfatningen om at det «ikke var overraskende» at den ikke-jødiske befolkningen reagerte med vold, plyndring og diskriminering da jødene provoserte frem antijødisk stemning. Tydelig antisemittiske uttrykk

¹²⁹ Dagsposten, 09.01.1919

og teorier ble brukt av Riesterer for å støtte opp under denne påstanden: jødene var av han å oppfatte som unasjonale, og at de laget «en stat i staten» med en egen nasjonal-politisk organisasjon. I følge Ezra Mendelsohn var slike påstandene om forestilt jødisk illojalitet utstrakte. Under pogromene i Lviv i 1918 ble det sagt at den jødiske befolkningen hadde vært sympatiske med Ukrainerne. I Vilnius ble jødene anklaget for å støtte Litauen, og i forbindelse med polsk-russisk krig og bolsjevismens utvikling ble jødene fremstilt som venstreorienterte radikalister.¹³⁰ Den jødiske befolkningen ble i årrekker på denne måten fremstilt som nasjonalstatens fiender. Av sogneprest Riesterer i Dagsposten ble organiseringen av en egen jødisk milits for å beskytte den jødiske befolkningen brennpunkt i hans leserinnlegg i Dagsposten, og ansett som et angivelig bevis på antatt jødisk illojalitet overfor den polske nasjonen.

Riesterer formidlet også forestillingen om at bolsjevismen var en jødisk bevegelse. Dette var konspirasjoner som fikk økt omfang blant anti-bolsjevistiske kretser, hvor kommunistregimet ble ansett som en jødisk konspirasjon mot kristne nasjoner.¹³¹ Dette var også forestillinger som ble anvendt av den politiske høyresiden og den katolske kirken i Polen.¹³² Den jødiske militsen i Polen ble av Riesterer fremstilt som et bevis på forestilt jødisk-bolsjevikisk samarbeid.

«Selv om vi indrømmer, at mange jøder intet har at gjøre med bolschevismen, at bolsheviker og jøder er to forskjellige ting, og selv om bolschevikerne bevislig ogsaa forfølger det jødiske bourgeoisie, saa er det dog et faktum, at det er jøder som staar i spidsen for bolschevismen.[...] Militsens organisation og virksomhet viser da ogsaa til overflod, at det virkelig er tilfældet. Og naar kampen gaar dem imot og de høster hvad de har saadd, jamrer de, og saa skal vi straks være rede til at gaa jødernes ærinde og protestere. Vi maa da vel først si til jøderne: Nedlæg Eders vaaben og hold Eder i ro, dersom nogen da krummer et haar paa Eders hode, saa skal vi være meget villige til at ta Eder i forsvar.»

Sitatet tydeliggjør sogneprestens formening om at pogrom-anklager måtte sees i sammenheng med kamper som ble kjempet mellom bolsjevikiske og ikke-bolsjevikiske tropper. Gjennom å bygge på antisemittiske forestillinger og å trekke lange, konspiratoriske linjer mellom ulike organisasjoner så han en sammenheng mellom den jødiske militsen i Polen og den russiske bolsjevismen, hvorav førstnevnte ble anklaget for å være én gren av revolusjonære styrker. Da jødene, i Riesterers forestillingsverden, var å betrakte som bolsjeviker, fant han dette som bevis på at de fantes både «blandt forfølgerne og blandt de forfulgte, men opererer i broderlig

¹³⁰ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, s. 41

¹³¹ Frankel, "The Paradoxical Politics of Marginality", s. 7

¹³² Eriksen, *Jødehat*, s. 426

enighet, antagelig til gjensidig tilfredshet.» Sitatene tydeliggjør skribentens oppfatning om at pogromer var ett rettferdig vern mot bolsjevisme og angivelig jødisk herredømme.

Voldshendelser som av andre ble omtalt som anti-jødisk vold, ble av sognepresten både fremstilt som konflikter mellom bolsjeviker og ikke-bolsjeviker, men også rettferdiggjort av skribenten som et vern mot en forestilt jødisk sammensvergelse.

Hans fremstilling av situasjonen var med dette tvetydig, og la skylden for pogromene både på jødene og bolsjeviker. Som svar på Brandhändlers' oppfordring, kunne sognepresten dermed ikke oppfordre den katolske kirke til å ta avstand fra jødeforfølgelser i Polen. Etter Riesterers' formening hadde jødene "høstet hva de hadde sådd", og jøder i Polen så vell som i Skandinavia kunne derfor ikke kreve at det øvrige Europa skulle «være rede til at gaa jødernes ærinde og protestere,» ble det sagt. Den jødiske befolkningen i Polen ble på denne måten anklaget av Riesterer for å være ofre for forfølgelser av sine egne trosfeller og for å ha fremprovosert antijødiske uroligheter av den ikke-jødiske befolkning, i tillegg til å være i ledtog med de politiske grupperingene som tok del i dem.

Sognepresten forble ikke ubesvart. Diskusjonen ble avsluttet den 23. januar etter nok et tilsvarende fra forstander Brandhändler.¹³³ Leserinnlegget var i hovedsak en kritikk av Riesterers fremstilling av pogromene mot den jødiske befolkningen i Polen, men vedkommende kritiserte også hvordan den kristne majoriteten i Europa kunne la antijødiske opptøyer fortsette i Øst-Europa. De allierte, hevdet forstanderen, «har Tyrkiet i sin haand og vi kan være viss paa at de gjør dem [armenerne] uskadelige for altid,[...]. Det samme er tilfældet med bolschevikerne. Ogsaa der har de sendt sine lærere, blandt hvilke der findes mange jøder». Brandhändler mente at på lik linje som mot andre stater som undertrykket sine minoriteter, måtte de allierte «føle sig forpligtet til allermindst at si et advarende ord mot pogromerne utøvet av sine troesfæller.» Forholdene i Polen ble med dette både sammenlignet med folkemordet på den armenske befolkningen i Tyrkia, som fikk stor oppmerksomhet og internasjonal fordømmelse i sin samtid. Allikevel kunne ikke situasjonen til den jødiske minoriteten i Polen sammenlignes med etnisk rensning og orkestrert vold, slik som i Russland og Tyrkia. Poenget til Brandhändler var allikevel klart– hvorfor kunne ikke den vestlige verden tolerere tyrkernes diskriminering og vold mot armenerne, men allikevel tillate forholdene som den jødiske minoriteten i Polen ble utsatt for? Fordømmelsen av forholdene i Polen var i følge Brandhändler også tilfredsstillende oppnådd. Riesterer ble omtalt som å være alene om sin fortolkning av pogromene i Polen, og deres

¹³³ Dagsposten 23.01.1919

årsakssammenhenger. Ikke bare ble anklagene i Riesterers' leserinnlegg omtalt som farlige av forstanderen i DMT, men også ukristelige. Samuel Brandhändlers' innlegg gikk i større deler ut på å kritisere sogneprestens forsøk på å rettferdiggjøre forfølgelsen av den polske minoriteten som hadde foregått i Polen.

Av forstanderen kunne ikke forholdene i Polen tolkes som sammenstøt av nasjonal karakter, slik Riesterers' omtalte situasjonen. Pogromene i Polen, fortalte Brandhändler, «er jo desværre kun en fortsættelse av de pogromer som har foregått uavbrutt fra middelalderen indtil nu, da var jøderne hverken militars eller ikke bolsjevik.» Forstanderen var med dette kritisk til utsagn som forsøkte å fremstille hendelsene i Polen som konflikter mellom ulike nasjonale grupper. Fra Brandhändlers' perspektiv var sogneprestens konklusjoner hentet ut i fra «de uklare og forvirrede telegrammer som han selv fremhæver,[...]», mens den egentlige årsaken til forfølgelse av jøder i Polen ble sagt å ha sin grunn i nedarvede, uavbrutte former for hat mot den jødiske befolkningen helt siden middelalderen.

Polemikken mellom de to aktørene kom som resultat av Brandhändlers' forsøk på å samle en protestbevegelse mot pogromene i Polen. Riesterer, på sin side, nektet å ta del i denne protesten. Av den jødiske forstanderen ble det allikevel sagt at flere andre innenfor det kristne protestantiske miljøet var samlet i protest, slik at Riesterer var å oppfatte som alene om sine meninger om polske jøder og antijødisk vold som hadde forekommet i Polen. Årsaken for sogneprestens meninger og forsvar til pogrom-stiftere, hevdet Brandhändler, var rotet i foreldede meninger og blindt hat mot jødene. «[...] Det er det blinde hat som han har arvet fra middelalderen og dog vil han fornekte det». Innlegget til sognepresten ble i det hele oppfattet av forstanderen å være en direkte berettigelse for polakkene ugjerninger.

Både Riesterer og B.R. forsøkte i sine innlegg å undergrave hverandres kilder og tolkninger i Dagsposten, slik som Rozniecki og Simonsen i Berlinske Tidende. Tydelig er det at en diskursiv kamp foregikk i begge land, hvor særlig telegram og kildebruk ble trukket i tvil av motparten.

Delkonklusjon

I dette kapitlet har flere av de mange tekstene som ble trykket i avisene i 1918 i etterkant av pogromene som forekom i vintermånedene i Lviv og andre steder, blitt diskutert.

Granskningen av avisene belyser at det opptrådte to ulike narrativ i avisene hvor det på den ene siden ble benektet for polske troppers deltakelse i angrepene. På den andre siden ble det delt oppsiktsvekkende skildringer gjennom tyske og østeriske telegram som gjentok polske

soldaters aktive deltakelse og angivelig polsk organisering av pogromene. Omfanget av protestbevegelser som pogromene skapte blant jøder i København og blandet det jødiske samfunnet i Norge tyder på at i begge land ble nyhetsmeldingene som skildret anti-jødisk vold i Polen møtt med avsky og fordømmelse. Samtidig vitner de ulike artikler, telegram, nyhetsnotiser og leserinnlegg som omhandlet angrepene, om at det forekom ulike perspektiver og årsaksforklaringer innad i disse kretsene.

Jeg har diskutert i dette kapittelet at omfanget av nyheter og hvilke telegrambyrå som var rådende i hvert enkelt land, var av betydning for *hva* som ble skrevet om anti-jødisk vold i Polen og *hvordan* det ble skrevet om. Analysen vitner om at det i Norge var færre omtaler, og jeg har hevdet at dette bør sees i sammenheng med at Wolffs' telegrambyrå ikke lenger leverte nyheter til NTB. Kildematerialet belyser at Reuters og Havas ikke formidlet nyheter fra Polen i like stor grad som Wolffs. Gjennomgangen av kildene vitner også om at Wolffs' både leverte nyheter om anti-jødisk vold i Polen, og at de formidlet offisielle uttalelser fra polske regjeringmenn hvor anklagene rettet mot Polen og dets soldater ble forsøkt dempet.

I Danmark derimot ble store mengder av informasjonen fra tyske kilder trykket i avisene. En analyse av de ulike fremstillingene av voldshendelsene slik de ble skrevet om i danske og tyske avisartikler, leserinnlegg og reportasjer vitner om at det var opptil flere ulike narrativ om *hvem* som var gjerningsmenn og ofre, *hvordan* hendelsen hadde utspilt seg og *hvorfor* det hadde brutt ut vold i Polen.

Enkelte hevdet at pogromene var et utslag for gammelt, religiøst betinget hat mot jøder sammenblandet med polske nasjonalistiske partiers antisemittisme. Andre hevdet at pogromene bar karakteren av folkemord og etnisk rensing. Fra motsatt side kom det derimot også ulike årsaksforklaringer til uttrykk. For det første ble det hevdet av enkelte polske aktører at volden var et økonomisk, og ikke et politisk og/eller religiøst angrep. Andre hevdet på sin side at organiseringen av en egen jødisk milits i Lviv og andre steder var regnet som en provokasjon, og at voldsgjeringene med dette var å oppfatte som «kamper» og dermed ikke voldelige angrep rettet mot én del av befolkningen. Fra dette perspektivet ble angrep til dels rettfærdiggjort som et selvforsvar. Én annen fremstilling av forholdene som har blitt diskutert i dette kapittelet var ren benektelse av at voldelige angrep mot jøder hadde forekommet.

I kapittelet har jeg også diskutert debattene mellom ulike aktører som ble trykket i det norske Dagsposten, og i Berlingske Tidende og Nationaltidende. Brandhändler, Grossmann og Fränkel tilhørte alle det jødiske trossamfunnet, og var dels enige i sin fremstilling av hendelsene i Polen. Forskjeller er derimot tilstede blant de aktørene som jeg har valgt å karakterisere som «representanter» for Polen. Luninski og Kowalczyk var begge polskfødte,

og å betegne som polske nasjonalister. Sognepresten i Trondheim skiller seg derimot ut ved at han ikke var å betrakte som en «representant for Polen» som sådan, men heller som en representant for den katolske kirke. Jeg har diskutert at formålet bak de polske representanters leserinlegg var å dempe, og til dels motsi, anklagene rettet mot Polen. I kontrast vitner Riesterers' fremstilling av forholdene som en rettfærdiggjørelse overfor anti-jødisk vold med bakgrunn i antisemittiske forestillinger om jøder.

Kapittelet belyser på denne måten at det var ulike fremstillinger av saksforholdet i konflikt med hverandre, til dels forklart ved at telegrammene som omhandlet tematikken var motstridende. Pogromene i 1918 resulterte i et mer aktsomt blikk rettet mot Polen i det påfølgende året. Til tross for norske og danske jøders anstrengelse for å stoppe videre uprovoserte angrep mot jøder i den nye republikken, forekom det allikevel flere voldelige angrep i 1919. Det er dette som vil bli diskutert i neste kapittel.

Kapittel 4:

Motstridende nyhetsmeldinger. Omtalen av anti-jødisk vold i 1919.

Pogromene i Lviv og andre steder i 1918 skapte sterke reaksjoner blant flere ulike grupper. Krigstilstanden i Polen mellom polske tropper og ukrainske styrker om øst-Galicja på den ene siden og mellom polske styrker og russisk-bolsjevistiske tropper på den andre siden, skulle derimot ytterligere tilspisse jødernes situasjon i Polen. I tillegg forekom ulike mindre kamper mellom polske tropper og andre nasjonale styrker. Dette kapittelet omhandler både nyhetsmeldinger og meningsutvekslinger som kom i kjølvannet av pogromene i Lviv i november 1918, men tar også for seg ulike omtalelser av nye pogromer som forekom i det påfølgende året 1919. Dette vil særlig være omtaler i forbindelse med anti-jødisk vold som forekom i Vilna, Lida og Pinsk i april 1919. Den polske historikeren Szymon Rudnicki (2021) har skrevet at anti-jødisk vold i førstnevnte by ble lite nevnt i polske aviser.

«Unfortunately, reports from the Vilna Polish and Jewish media are incomplete. While the Lwów pogrom had been widely covered, the Vilna pogrom was ignored or mentioned only perfunctorily.»¹³⁴

Rudnicki hevder allikevel at det både i samtiden så vell som i ettertiden eksisterte to ulike beskrivelser av hva som hadde foregått i Vilnius. På den ene siden hevdes det at anti-jødiske holdninger og hendelser ikke forekom. På den andre siden, hevder Rudnicki, at det er overdrevne rapporter som nådde vestlige land om anti-jødiske angrep begått av polske tropper og sivile. Med dette som utgangspunkt følger det flere problemstillinger for kapitlet. For det første kan det stilles spørsmål om hvor stor av oppmerksomhet de anti-jødiske voldsbølgene i Vilnius, Pinsk og Lida fikk i avisene, og hvordan de omtalte situasjonene? For det andre er det vesentlig å spørre om det forekom to ulike narrativ også i 1919? Særlig i forbindelse med telegrammene fra utlandet, hvor det på den ene siden ble forsøkt å undergrave etterretningene om anti-jødisk vold i Polen og/eller på den andre siden graden av vold ble overdrevet.

¹³⁴ Rudnicki og Garliński, "The Vilna Pogrom of 19–21 April 1919."

Etterretninger om anti-jødisk vold i Vilnius, Lida og Pinsk

Beretninger som eksplisitt nevner Vilnius, Lida og Pinsk i forbindelse med anti-jødisk vold var få i antall, og var hovedsakelig berettet fra jødisk side. Kildene som omtaler antijødisk vold i disse tre overnevnte byene var i form av intervju, oversatte avisartikler fra andre aviser og leserinnlegg. Jeg har ikke avdekket telegram som formidler omstendighetene i disse tre byene i utvalget av norske og danske aviser.

«Jødeprogromerne i Wilna,» het overskriften i danske Social-Demokraten 7. juni 1919 i en beretning gitt av to «ledende Mænd indenfor det jødiske samfund i Wilna».¹³⁵

Av de ikke-navngitte mennene ble det hevde at samme dag som polske tropper ankom Vilnius ble en serie av husundersøkelser gjennomført i hus bosatt av jøder. Gjerningspersonene bak *plyndringer* ble sagt å være polske legionærer. Først den 22. april, tre dager senere, da russiske bolsjevikiske hærer var trukket ut av byen forekom skyteepisoder mot jødene bosatt i byen, «hvoraf flere blev dræbt og endnu flere arrestert,» ble det hevdet. Først onsdag 23. april skulle et formelt opprop av Piłsudski bli formidlet, og det ble sagt at oppropet stoppet videre utskeielser i byen. 54 lik ble sagt å ha ankommet det jødiske likhuset mellom 19-22 april, samtidig som flere skulle ha blitt begravet i nærheten av stedet de ble drept. «Tallet paa Ofre anslaaes til flere Hundrede, men lader sig ikke overse,» ble det sagt. «Endnu den 4. Maj– hvor denne Beretning ender – vedvarer Jødeforfølgelserne. Der er ødelagt for 60 Millioner Rubler,» skrev avisen.

I beretningen ble det både påstått at kildene var troverdige, men ingen informasjon om telegramutveksling eller henvisning til kildene ble fremlagt i teksten. Det antas derfor at beretningen ble overbrakt avisen av den polske partifellen Chasanowitch som vil bli introdusert senere. Troverdigheten ved informasjonen ble derimot styrket gjennom de detaljerte skildringene av hendelsesforløpet i teksten. I beretningen ble det konkretisert både dag, dato og tid for hendelsene som skulle ha forekommet, og flere jødiske journalister som skulle ha vært offer for polske legionærers mishandlinger ble navngitt.

Også graden av autentisitet ble fremhevet i intervjuet med *Dr. Chazanowitch* den 11. juni i danske Social-Demokraten.¹³⁶ «Vor Tids grufulde Jødeforfølgelser,» ble intervjuet titulert. Chasanowitch ble av avisen presentert som leder av den sionist-marxistiske organisasjonen *Paole Zion*, som var på gjennomreise til Stockholm. Chasanowitch skal også sies å ha hatt tilknytning til den Verdens sionistorganisasjon (WZO). Han møtte sekretær for

¹³⁵ Social-Demokraten (DK), 07.06.1919

¹³⁶ Social-Demokraten (DK), 11.06.1919

organisasjonen, Israel Cohen, i Sveits i februar 1919, hvor sistnevnte skal sies å ha brakt informasjon om situasjonen i Polen til Chasanowitch under et møte. Informasjonen ble sagt å skulle sendes videre til det jødiske pressebyrået i Stockholm, skriver Cohen i sin reisedagbok publisert i 1951.¹³⁷

«Vor polske Partifælle, Lederen af den zionistiske Bevægelse *Paole Zion*, Dr. Chasanowitch har opholdt sig her i København paa Gennemrejse fra Amsterdam til Stockholm. Vi havde da en Samtale med ham, under hvilken han gav en rystende Skildring af de Forhold, som i Øjeblikket raader i hans ulykkelige Fædreland, ligesom han overrakte os polske Aviser fra Warschau, som står under polsk Censur, og som bekræftede hans Udtalelser.»

Chazanowitch hevdet at i hele den europeiske pressen ble det nærmest daglig brakt nyheter om «pogrombølgen» mot jødene i Polen. Nærmest hver dag ble det berettet om *tallrike drepte og sårede* som følge av mord og røveri. Intervjuobjektet hevdet at i «pogromene» var gjerningspersonene hovedsakelig polske legionærer, ved hjelp av «lyssky individer» som opphisses av en «uansvarlig opphisselsespresse». Bruken av ord som bølge og tallrike vitner om det i samtiden ble hevdet å være et stort omfang av anti-jødisk vold i Polen. At det samtidig ble poengtert at en «uansvarlig opphisselsespresse» var delaktig i hvorfor antijødiske angrep hadde forekommet, vitner om at Chasanowitch opplevde at det i Polen var en sterk grad av antisemittisme i samfunnet, hvorav pressen var en viktig aktør i spredningen av antisemittiske forestillinger og stereotyper om jødene. I tillegg preger ord som «blodbad», «pogrombølge», «massegrav», «massenedskyting», «mishandling» oppfatningen av omfanget av de voldelige opptøyene. Ordene bærer i det hele negative konnotasjoner til systematiske og organiserte massedrap. «I hele kulturverdenen maa man opstille det Spørsmål: – Er Polens Befrielse sket for at give Polakkerne Lejlighed til ustraffet at myrde Folk, der tilhører en anden Nation?» spurte Chasanowitch retorisk.

Intervjuet og beretningen som ble trykket i Social-Demokraten i juni brakte videre informasjon om enkeltepisoder av anti-jødisk vold som hadde forekommet i byer i etterkant av militære konfrontasjoner mellom polske og bolsjevikiske tropper. Flere av de samme etterretningene ble også redegjort for i et leserinnlegg av den københavnske professor og tidligere overrabbiner, David Simonsen (1853-1932), som ble trykket i Politiken omkring samme tid. Professoren var overrabbiner i København i 1892 frem til 1902, og ble titulert professor året etter. Simonsen var også en del av hjelpeorganisasjoner til ofre for jødeforfølgelse i Øst-Europa, både ved århundreskiftet og under verdenskrigen 1914-18.¹³⁸

¹³⁷ Cohen, Israel. "My Mission to Poland (1918-1919)."

¹³⁸ Engelstoft, *Dansk biografisk leksikon*, s. 25-27

«Pogromerne i Polen» het tittelen på leserinnlegget fra 6. juni, hvor Simonsen berettet om polsk propaganda og pogromene i Polen og polskokkuperte territorier.¹³⁹ Tekstens formål kan sies å være todelt. For det første var målet ved teksten å overrekke nyheter om jødernes situasjon i Polen fremfor Politikens lesere, da Simonsen hevdet at for lite informasjon ble overrakt. I leserinnlegget ble det detaljert beskrevet hvor det hadde forekommet pogromer på polsk territorium. Skribenten hevdet at pogromen i Lviv i november 1918 hadde skapt internasjonal fordømmelse, og at informasjon om situasjonen hadde nådd store overskrifter og oppmerksomhet i de danske avisene. Til motsetning, hevdet Simonsen, var lite skrevet om voldsgjeringene i Vilnius, Lida, Pinsk og flere andre steder, til tross for at omfanget av ødeleggelse, skadde og omkomne også var stort. Sett i sammenheng med den polske historikeren Szymon Rudnicki observasjon om at dette var også manglende i polske aviser, kan man lure på hvor Simonsen fikk sin informasjon fra.¹⁴⁰ Til tross for manglende etterretninger var David Simonsen i kapasitet til å berette om antijødisk vold i byene Vilnius, Pinsk og Lida.

Deskriptive ord som «mordbølge», «myrderierne» og «mishandlinger» ble gjentatt i teksten flere ganger, som understrekte at beretningene skulle forstås som voldelige angrep rettet *mot* jødene av soldater. Simonsen oppsummerte sin korte oppfatning om hvorfor nyheter om jødernes situasjon i Polen ikke nådde overskriftene i vestlige aviser:

«[...] den store Verden bekymrer seg saare lidt om den Form for Had, som bærer det stolte Navn Antisemitisme. Tværtimod er man tilbøjelig til at finde det lidet, der høres derom, ret forstaaeligt, da man bilder sig ind, at Bolsjevisme er Jødedom har ganske særlig store Berøringer.»

Én av årsakene til mangelen på representasjon ble av Simonsen sagt å ha sin årsak i at antisemittisme ikke var en frykt som ble delt av mange, slik som frykten for bolsjevisme. Samtidig ble det hevdet at mange også var tilbøyelig til å akseptere at jødene ble forfulgt, nettopp på grunn av at jødene ble fremstilt som ekvivalent til bolsjevisme. Tekstens formål var som sagt todelt. Teksten kan også sees som en direkte kritikk mot den polske regjering og dens manglende inngripen mot antijødisk vold.

«I Polen [...] er der en Regering, som har Magt over ganske betydelige Troppemængder, der jo nylig blev stærkt forøget gennem General Hallers Regimenter. Der kan i Polen tilvejebringes Ro, hvis de Styrende, Ingelligensen og Gejstligheden alvorlig ønsker det. Men i de sidste Maaneder har saa godt som hver Dag bragt

¹³⁹ Politiken, 06.06.1919

¹⁴⁰ Rudnicki og Garliński. "The Vilna Pogrom of 19–21 April 1919."

Budskab om enten nye Pogromer eller videre Oplysninger om de gamle eller endelig om den polske Presses giftige Ophidselsesforsøg imod Jøderne.»

Den polske regjering ble i leserinnlegget fremstilt som en stat med betydelig makt over sine styrker, til tross for at styrkene var spredd ut til forskjellige grenseområder. Sammen med regjeringen, ble det omtalt to andre aktører som tilsynelatende var deltakende i opprettholdelsen av voldsstemning i landet. Bildet Simonsen konstruerte kan tolkes på flere måter. For det første at regjeringen ikke ønsket å skape ro i landet, og med det var indirekte skyldig i at det forekom voldelige forfølgelser av jøder. For det andre at den polske regjeringen i samarbeid med den katolske kirken og kultureliten, av ulike årsaker hadde interesse av at voldelige opptøyer rettet mot den jødiske minoriteten fortsatte, til tross for at voldshendelsene hadde skapt opprop og fordømmelse av den polske stats behandling av de jødiske befolkningene i Polen og polskokkuperte territorierene. Simonsen fremstilte på denne måten ikke bare vestlige aviser som tilbøyelige til å akseptere polsk propaganda og antisemittiske forestillingsbilder, men også at de ledende innenfor Polen tolererte at det forekom antijødiske pogromer som var i strid med Wilsons' 14. punkt.

Social-Demokratens reaksjoner mot polsk informasjon

Omtrent umiddelbart etter at Lida ble okkupert av polske tropper i 1919 forekom diskusjon omkring anti-jødiske voldshendelsers omfang og årsak. I en rapport den 18. april 1919 av et polsk hovedkvarter som fulgte den militære utviklingen i den lille byen Lida ble det hevdet at den jødiske befolkningen i byen hadde deltatt i skyting mot polske tropper i ledtog med bolsjevikene, hevder Antony Polonsky.¹⁴¹ Disse årsaksforklaringene skulle også ha vært spredd i engelske aviser i etterkant av opptøyene, ble det skrevet i danske Social-Demokraten. Informasjonen var kommet til avisen fra det jødiske pressebyrå via Stockholm, som hevdet at det polske pressebyrå i London var kilden til opplysningene. Telegrammet var overrakt som en advarsel om at falsk informasjon var blitt spredd, hvorav det danske gesandtskap i Petrograd var falskelig misbrukt som troverdig kilde. Gesandtskapet skulle angivelig ha bekreftet at jødene i Vilnius hadde skutt mot polske tropper, ble det meddelt i telegrammet. I artikkelen «Et Falsum om det danske Gesandtskab i Petrograd. Polakkerne udsender en Erklæring, der falskelig udgives at stamme fra det danske Gesandtskab i Petrograd,» hevdet

¹⁴¹ Polonsky, «Three documents», s. 119

avisredaksjonen selv at informasjonen var feil, og at opplysningene ikke var utsendt av danske ambassadører men forfalsket av det polske pressebyrå i London.¹⁴²

Social-Demokraten tillot seg i samme instans å svare på skyldspørsmålet, og hevdet at *hvem* som sto ansvarlig for Vilnius-pogromen ikke var vanskelig å avklare. Av danske Social-Demokraten ble telegrammet oppfattet som et bevis på at polakkene hadde gjort seg skyldige i «forbryderiske, blodige og umenneskelige Forfølgelser av Jøderne[...]», som ikke lot seg forsvare. I artikkelen ble det skrevet at ingen lenger kunne være «i Tvivl om, at den polske Soldateske virkelig har gjort sig skyldig i Jødeforfølgelser i Wilna. Ellers havde de ikke behøvet at forsvare sig med falske Erklæringer.» At avisen så det nødvendig å poengtere om at tvilen ikke lenger var til stede, vitner om at det kan ha hersket tvil i dansk offentlighet rundt ryktene som anklagde polske soldater for å ha iverksatt en pogrom i Vilnius i april 1919. Avisen forsøkte med dette heller ikke å tre forsiktig frem i sin omtale og fordømmelse av polsk behandling av den jødiske minoriteten i Polen. I samme instans gikk Social-Demokraten så langt som å kalle polakkene for «Militarister og Jødeforfølgere».

Telegrammet hvor det ble hevdet at det danske gesandtskap i Petrograd hadde vært vitne til at jøder i Vilnius hadde skutt mot polske tropper ble også tematisert i en kort nyhetsnotis i Dagsposten.¹⁴³ David Simonsen ble sitert som ekspertkilde på tematikken, hvor avisen skrev at Simonsen hadde avkreftet innholdet i telegrammet. «Professor Simonsen, den danske jødedoms fører, erfarer herom fra absolut kompetent hold, at de her nævnte 3 personer er ubekjendte for de danske autoriteter og aldrig har været medlemmer av det ganske gesandtskap i Petrograd, [...]. Herefter er det klart at det polske presseagentur har utbredt et falskt dokument.» Dagsposten anklaget på så måte det polske pressebyrået i London for å spre desinformasjon om situasjonen i Vilnius.

Informasjonen i tekstene kan oppfattes som et forsøk på å gjøre jødene skyldig, eller i det minste delaktig, i voldsepisoden som hadde oppstått i etterkant av polsk overtagelse av byen. At falsk informasjon om *hva* som hadde hendt i Vilnius, og *hvem* som sto ansvarlig for dem, ble spredd vitner også om at det fra polsk side var nødvendig å forsøke å konstruere et narrativ hvor polske soldater ikke kunne anklages for voldelig forfølgelse av minoritetsgrupper. Ved at telegrammet også forsøkte å involvere det danske offisielle sendebudet i Petrograd, gjennom å sitere disse som øyevitner for hendelsene, kan også desinformasjonen oppfattes som et forsøk på å skifte den danske offentlighets oppfatning av

¹⁴² Social-Demokraten (DK), 11.06.1919

¹⁴³ Dagsposten, 14.08.1919

situasjonen i favør mot Polen. Samtidig kan dette også ha vært et telegram bare rettet mot Social-Demokraten, da lignende telegram ikke ble trykket i andre aviser.

Ved at telegrammet også forsøkte å involvere det danske offisielle sendebud i Petrograd, gjennom å hevde at disse kunne testamentere til at jødene hadde vært delaktig, kan også telegrammet oppfattes som et forsøk fra polsk side å skifte den danske offentlighets oppfatning av situasjonen.

Endring i holdning fra polske hold?

Både i kapittel 3 og i dette kapitlet har det kommet frem at det fra flere hold ble reist polsk skyld i forbindelse med pogromene og andre former for anti-jødiske angrep i Polen og polskokkuperte territorier. Fra jødisk side ble polske regjeringsmedlemmer og deler av den polske intelligentsia anklaget både for å nekte og å rettferdiggjøre voldsgjerninger og overgrep som jøder i «Polen» ble utsatt for, overfor vestlige offentligheter. Avistekstene som har vært undersøkt har tydeliggjort at det fra polsk side i flere tilfeller ble rettet skyld mot andre fiendtlige, militære organisasjoner, eller at anklagene var del av en svartmalingskampanje, og i tillegg at de jødiske voldsutsatte minoritetene ble anklaget for provokasjoner. Enkelte telegrammer som ble trykket i danske *Nationaltidende* og norske *Dagsposten* kan tyde på at det forekom et skifte i polske myndigheters holdning overfor anklagene i andre halvdel av 1919.

Telegrammet fra det polske offisielle pressebyrå som ble trykket i *Nasjonaltidende* 12. juni 1919, var en dagsanbefaling fra den omstridte polske general Haller. Generalen var omstridt for det første på grunn av hans tilknytning til Roman Dmowski og Endek-fløyen i polsk politikk, men aller mest var den politiske figuren omdiskutert på grunn hans troppers' aggressive antisemittisme, skriver Hagen.¹⁴⁴ Telegrammet utsendt av general Haller var motstridende med anklagene som ble rettet mot han og hans militære styrker.

«[d]a der i flere Tilfælde er blevet fremsat Anklager om, at polske Soldater skulde have deltageret i jødisk-fjendtlige Optøjer i nogle galiziske Byer, har General Haller udstedt en Dagsbefaling til Soldaterne, hvori han formaner dem om, at slige Ugerninger vilde være uværdige for Polakker, som tjener deres hellige Sag, og at enhver Slags Uorden vil blive haardt straffet.»¹⁴⁵

¹⁴⁴ Hagen, *Anti-Jewish Violence in Poland*, s.179.

¹⁴⁵ *Nationaltidende*, 12.06.1919.

Telegrammet lød, riktig nok, ut som en bekreftelse overfor internasjonal presse om at antijødiske opptøyer (verken omtalt som jødeforfølgelser eller pogromer) hadde forekommet i galisiske byer hvor polske tropper hadde vært tilstede. Samtidig, ble det igjen poengtert at det var blitt ‘fremstilt anklager’. Implisitt i formuleringen ble det også antydning at den polske kommando ikke hadde direkte kjennskap til hvorvidt etterretningene var sanne.

En lignende erklæring kom også på trykk i trønderavisen Dagsposten den 11. juli. I nyhetsnotisen telegrafert fra Praha, ble det skrevet at det polske utenriksdepartementets pressebyrå hadde offentliggjort en streng befaling fra krigsministeren Józef Leśniewski «som paalægger alle tropper at gjøre sit til at standse jødeforfølgelserne,» ble det skrevet i Dagsposten.

«Det er soldatens plikt at ta sig av alle angrepne og undertrykte civilpersosner. De har ingen ret til at dømme eller straffe nogen uten at ha faat bemyndigelse hertil og hvis soldater eller officerer gjør sig skyldig i excesser vil de bli trukket til ansvar.»¹⁴⁶

Sammenlignet med dagsbefalingen fra General Haller i Nationaltidende, var uttrykksformen i dette telegrammet en annen ved at jødeforfølgelsene ikke ble omtalt som ‘angivelige’.

Samtidig gav de begge befalingene uttrykk for at dersom jødeforfølgelser hadde foregått av polske soldater, så var det ikke gitt ordre om dette fra øvre militærmyndighet. Uttalelsene fra polske politiske representanter var dermed i uoverensstemmelse med de anklager som ble rettet mot Polen fra jødisk side, som hevdet at voldsgjerningene hadde utspring fra de polske militærmyndigheters organisering og/eller berettigelse av vold mot jøder. På denne måten var begge omtalelsene i opposisjon til andre avisartikler og vitnesbyrd omtalt i avisene som hevdet at konfliktene i Polen var organisert av polske overmakter.

Befalingene fra den polske generaler Haller i Nationaltidende og krigsministeren Leśniewski i Dagsposten vitner om at det var motivasjon blant øvre hold på polsk side å forsvare seg mot anklagene som ble rettet mot dem. Eksempelene viser til at dette forsvaret ble forsøkt prøvd på ulike måter. For det første gjennom at polsk pressebyrå delte befalinger gjort fra høyt rangerende militært personell til skandinavisk presse. Det er også mulig at befalingene utsendt til polske soldater kan ha vært et forsøk på å skrive ansvaret over fra polsk overkommando til soldatene. Fruktbar kan denne tesen være i lys av at dagsbefalingen utsendt av general Haller.

Telegrammene fra polsk side i Nationaltidende i juni og i Dagsposten i juli, ble ikke stilt spørsmål ved eller kommentert av avisredaksjonene. Det er derfor vanskelig å avklare

¹⁴⁶ Dagsposten 11.07.1919

hvorvidt redaksjonene i Dagsposten og Nationaltidende anså telegrammene som et pek i riktig retning i forhold til jødenes situasjon i Polen, eller om de var kritiske til informasjonen som var kommet til dem. At erklæringene fikk spalteplass tyder allikevel på at avisredaksjonene oppfattet informasjonen, var at det var av interesse for både den norske og den danske avislesere. Hvorvidt disse telegrammene hadde innflytelse på hvordan den jødiske minoritetens forhold i Polen ble oppfattet i skandinaviske aviser, er det ikke mulig å gi et konkret svar på. Mangelen på avisartikler etter juli 1919 tyder derimot på at færre artikler og notiser ble trykket i norske og danske aviser som inkluderte søkeordene 'jødeforfølgelse' eller 'pogrom', men dette hadde mest sannsynlig ulike årsaker. Det er blant annet mulig at få eller ingen pogromer fant sted i siste halvdel av 1919. I følge Werner Bergmann forekom de mest brutale pogromene i polske grenseområder i løpet av våren samme år, og ved polske troppers tilbaketrekning under sommeren 1920.¹⁴⁷ Det er også mulig at lite polske nyheter ble formidlet til de skandinaviske landene, eller at telegrafforbindelsen mellom landene var svekket som følge av krigene i området.

Tvil omkring beretningene?

Gjennomgangen av avisildene vitner også om at det rådet to ulike holdninger beretningene om anti-jødisk vold i Polen som ble formidlet ut i verden. Dette kommer ytterligere til uttrykk i ulike telegrammer som omhandlet politiske møtereferater og rapporter hvor jødenes situasjon i Polen ble diskutert. De to ulike nyhetstelegrammene fra juni og juli belyser hvordan norske og danske avislesere mottok vekslende informasjon angående anti-jødiske voldshendelser i Polen under sommeren 1919. I det engelske underhuset (House of Commons) ble det stilt spørsmål omkring etterretninger som meddelte informasjon om anti-jødisk vold i Polen.¹⁴⁸ Svaret til Cecil Harmsworth, undersekretær på tidspunktet, ble telegrafert både til Danmark og Norge, og i både Berlingske Tidende,¹⁴⁹ Dagsposten¹⁵⁰ og Arbeidet¹⁵¹ kunne man lese Harmsworths' respons. Telegrammet lød som en bekreftelse på at det hadde forekommet anti-jødisk vold i Polen.

¹⁴⁷ Bergmann, «Ethnic Riots in Situations of Loss of Control», s. 507

¹⁴⁸ «Anti-Jewish Pogroms in Poland», HC Deb 05 June 1919 vol 116 cc2181-2

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/jun/05/anti-jewish-pogroms-in-poland>

¹⁴⁹ Berlingske Tidende, 07.06.1919

¹⁵⁰ Dagsposten, 06.06.1919

¹⁵¹ Arbeidet, 06.06.1919

«I Underhusets Møde igaar udtalte Harmsworth som Svar paa et Spørgsmaal, at han frygtede for, at der ikke var nogen Tvivl om, at der havde fundet antisemitiske Uroligheder Sted i Polen og Territorierne under polsk Okkupation, og at polske Tropper havde deltaget deri. Der var modtaget Meddelelse om saadaane Uroligheder i Czenstochau, hvor nogle af Hallers Soldater havde sluttet sig til Mængden i Angrebene paa Jøderne.»

Formuleringen av telegrammet avslører flere ting. For det første ble informasjonen overbrakt som et resultat av et spørsmål. Dette tyder på at det var interesse for å vite mer om hva som foregikk i Polen og polskokkuperte områder. For det andre tyder formuleringen av svaret på at tvil kan ha vært tilstede. Hos Harmsworth var det derimot ingen usikkerhet omkring dette, selv om han verken kunne bekrefte eller avkrefte alle steder som ble nevnt i spørsmålet. Dette var Pavlivka, nordvest i dagens Ukraina, samt byene Cześćochowa og Będzin, lokalisert sør i Polen med en betydelig jødisk populasjon. Interessant er det derimot at også blant medlemmer av det engelske underhuset ble antijødisk vold omtalt som *antisemittiske uroligheter* i stedet for pogromer. Dette kan ha å gjøre med definisjonen av *pogromer* som regjerte i England på tidspunktet.

Kort tid etter at forekomsten av antijødisk vold i Polen ble bekreftet av Cecil Harmsworth, ble det derimot trykket i Nationaltidende ganske motsigende beskrivelser fra det polske pressebyrå, den 10. juni.¹⁵² «Polen. En upartisk Undersøgelse af Urolighederne Czenstochowa. Ingen Jødeprogromer i Boryslaw,» lød overskriften i Nationaltidende sendt fra det offisielle polske pressebyrået (PAT). En engelsk-fransk-amerikansk kommisjon skulle ha vært utsendt av det polske utenriksministerium i Warszawa for å undersøke hvorvidt pogromer i Cześćochowa innenfor Schlesien provinsen i sør, og Boryslav i Lviv-regionen hadde forekommet. Om førstnevnte by hadde Cecil Harmsworth i det engelske underhuset bekreftet at *antisemittiske uroligheter* hadde forekommet. Jødenes situasjon i Boryslav kunne derimot ikke Harmsworth uttale seg om.

Viktige elementer ved telegrammet som ble trykket i Nationaltidende er hvilke ord som ble brukt for å gi opplysningene kredibilitet. Bruken av ord som «*Upartisk*» har innvirkning på hvordan telegrammet kan forstås, og vitner om et mål om å diskreditere anklager som hadde kommet mot Polen. At kommisjonen som avkreftet anklagene ble omtalt som upartiske, vitner på sin side om at kildene til tidligere opplysninger ble omtalt for å være partiske. I dette tilfellet ble kilden til tidligere opplysninger hevdet å være partisk med jødene i Boryslav og Cześćochowa. Mengden *autoriteter* som ble listet opp i telegrammet uttrykker

¹⁵² Nationaltidende, 10.06.1919

på sin side om et forsøk på å skape legitimitet til opplysningene. Autoriteter som ble listet opp var for det første militært personell (én kommandant for de polske troppene), borgemestere i omkretsliggende byer, ledere av de politiske partiene, men også representanter for de jødiske menighetene i Boryslav.

«[...] siden de polske Tropper har besat Egnen, har den offentlige Ro og Orden ikke været forstyrret af Uroligheder af nogen som helst Art, det være sig af politisk, økonomisk, national eller religiøs Natur.»

Ordvalgene i teksten avslører på sin side hva som var formålet ved telegrammet. Adjektiv som «*paastaade*» ble brukt i forbindelse med subjektet «jødepogromer». Samtidig ble *opptøyer* formulert som ekvivalent til *jødepogromer*, til tross for at fenomenene hadde utelukkende ulike karakterer. Ordvalgene forsterket det eksplisitt uttrykkede formålet ved teksten; å formidle at anklagene var «*fuldstændig grebne ud af Luften.*» Med dette ble det i telegrammet ikke bare sådd tvil omkring hvilke kilder til informasjon om jødernes situasjon i Polen som var troverdige, men det ble også hevdet at hva som fra den ene siden ble forstått og omtalt som *jødepogromer* vil fra motsatt side forstås som *opptøyer*.

Angående andre anklager som ble rettet mot Polen og polske soldater kom det frem i juli at den amerikanske kommisjonen sendt til Polen for å undersøke ryktene om at polske styresmakter iverksatte pogromer mot jøder bosatt i Polen og polskokkuperte områder, hadde uttalt seg om saken. Den amerikanske delegasjonen utnevnt av president Wilson ankom Polen den 13. juli 1919, hvis formål var å undersøke hvorvidt pogromer hadde forekommet. Den amerikanske undersøkelseskomiteen ble ledet av den tyskfødte, og jødiske, Henry Morgenthau som tidligere hadde vært utenriksdiplomat i det osmanske riket og i samme tid vært vitne til det tyrkiske folkemordet på den armenske minoriteten i 1915.¹⁵³ Ankomsten av undersøkelseskomisjonen må sees i sammenheng med de mange protestbevegelser som beretningene om pogromer skapte internasjonalt. I New York, for eksempel, ble det organisert et massivt protestmøte av den jødiske befolkningen i byen i juli. Protesten rettet seg mot president Wilson, og en resolusjon ble vedtatt som anmodet den amerikanske regjering om å anvende sin innflytelse for å få situasjonen i alle land hvor jødeforfølgelser og pogrom fant sted avsluttet.¹⁵⁴ Protestmøtet skal ha hatt innvirkning på den amerikanske beslutningen om å sende en amerikansk undersøkelseskomisjon til Polen, skriver Polonsky.¹⁵⁵ Kommisjonen

¹⁵³ Veidlinger, *In the Midst of Civilized Europe*, s. 235

¹⁵⁴ Dagsposten, 12.07.1919

¹⁵⁵ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia: Volume 3*, s. 47

oppholdt seg i Polen i to måneder, og i oktober 1919 ble en rapport overlevert til president Wilson. Allerede den 29. juli kunne derimot leserne av danske Berlingske Tidende og trondhjemsavisen Dagsposten lese i telegrammer til avisene at Morgenthau skulle ha uttalt seg om undersøkelsene som ble foretatt i Polen. Berlingske Tidende skrev: «Jøde-Forfølgelserne i Polen. En amerikansk Undersøger erklærer Rygterne for sterkt overdrevne.»¹⁵⁶ Samme informasjon ble meddelt i Dagsposten 30. juli telegrafert fra London.¹⁵⁷

«Den amerikanske senator Morgenthau, der af President Wilson er sendt til Polen for at undersøge Jøde-Spørgsmaalet, er fremkommer med vigtige Udtalelser til Repræsentanter for Pressen i Warschau. Han har ifølge 'Echo de Paris' understreget, at hans korte Ophold i Polen har overbevist ham om, at Rygterne om de forefaldne Pogromer er uhyre overdrevne. De polske Jøder glemmer undertiden, at lige Rettigheder kræver lige Pligter. De amerikanske Jøder derimod betragter sig fremfor alt som amerikanske Patrioter. De som de polske Jøder alvorligt ønsker at arbejde i Statens Interesse, bør de følge deres amerikanske Stammefrænders Eksempel.»

Meddelelsene som ble formidlet i Berlingske Tidende og Dagsposten var oversatte fra hva L'Écho de Paris skrev i sin avis fra 28. juli 1919.¹⁵⁸ I Morgenthau's egen rapport fra høsten 1919 hevdet han derimot at åtte *eksesser* hadde forekommet innenfor hva kommisjonen regnet som 'polske grenser', til tross for at han konkluderte med at diskriminering og forfølgelse av jøder i Polen ikke var å oppfatte som en del av regjeringens politikk.¹⁵⁹ Hans konklusjon var dermed i strid med beretningene som ble telegrafisk formidlet til Europa og USA, som hevdet at polske styresmakter var involvert i forekomsten av anti-jødisk vold i Polen. Morgenthau var også i strid med de nyhetsmeldinger som omtalte episodene som *pogromer*. Han forklarte i rapporten at han bevisst unngikk bruken av begrepet *pogrom* da «The mission has purposely avoided the use of the word 'pogrom,' as the word is applied to everything from petty

¹⁵⁶ Berlingske Tidende, 29.07.1919

¹⁵⁷ Dagsposten, 30.07.1919

¹⁵⁸ L'Écho de Paris, 28.07.1919 oversatt med Google Translate:

«Senator Morgenthau, delegert av president Wilson til Polen for å studere jødespørsmålet der, kom med viktige uttalelser til representanter for pressen i Warszawa. Mr. Morgenthau påpekte at hans korte dag i Polen overbeviste ham om at ryktene om de påståtte pogromene var monstrøst overdrevet. Polske jøder hevder noen ganger at like rettigheter innebærer like plikter. Amerikanske jøder ser først og fremst på seg selv som patriotiske amerikanere. Hvis de polske jødene ønsker å samarbeide oppriktig med staten, trenger de bare å følge eksemplet gitt dem av deres medfødte i Amerika.»

URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8097021/f3.item.zoom>

¹⁵⁹ Internet archive, "The Jews in Poland: official reports of the American and British Investigating Missions," s.

outrages to premeditated and carefully organized massacres. No fixed definition is generally understood.»¹⁶⁰ Å bruke ordet eksesser for å beskrive forfølgelse var derimot mer tvetydig. I følge 1919 utgaven av amerikanske Webster's ordbok, er én av definisjonene av eksess: «State of surpassing limits; that which exceeds what is usual or proper; immoderatness.»¹⁶¹ Anti-jødisk eksesser, slik Morgenthau-rapporten omtalte de voldelige hendelsene mot jøder i Polen, fanget derimot ikke opp aspektene *forfølgelse* og *diskriminering* som også var viktige karakteristikk ved volden som jødene ble utsatt for.

I den samlede konklusjonen av rapporten sendt til det amerikanske senatet ble det hevdet at avisinnleggene i de siste to årene 1918-1919 beskrev anti-jødisk vold av et større omfang enn hva de amerikanske og britiske kommisjonene opplevde og konkluderte med.¹⁶² Hvorvidt Morgenthau selv hadde overlevert nyhetene til Warszawa-aviser i slutten av juli 1919, hvor det ble hevdet at «Rygterne om de forefaldne Pogromer er uhyre overdrevne,» er det derimot ikke mulig å avklare i denne oppgaven. Allikevel belyser telegrammet at det forekom to svært ulike fremstillinger av jødernes situasjon i Polen, hvor det i England på den ene siden ble hevdet at det forekom svært alvorlige antisemittiske angrep mot jødene, mens det på den andre siden ble hevdet at de beretningene som var kommet i avisene var å oppfatte som *overdrevne rykter*. De svært ulike fremstillingene av forholdene belyser for det første at det både i samtiden og i ettertiden var en svært uoversiktlig situasjon som ble formidlet i pressen. For det andre kan diskusjonene om hvorvidt telegrammene var til å stole på belyse hvorfor danske og norske aviser skrev mindre om situasjonen i Polen og polske grenseland i 1919 enn om pogromen i Lviv i november 1918.

Talspersoner for to ulike narrativ: S. Rozniecki og David Simonsen

Nyhetstelegram kan gi innsikt i hva som ble rapportert om fra andre deler av verden og hvordan ulike hendelser ble beskrevet og omtalt. Nyttig for å få bredere innsikt i hvilke reaksjoner som kom til uttrykk i avisene i etterkant av telegrammer som berettet om antijødisk vold i Polen. Dette vil være fokus for dette avsnittet, hvor en bred diskusjon mellom to personer med svært ulike oppfatninger av jødernes posisjon i Polen ble ført. Disse to

¹⁶⁰ "The Jews in Poland: official reports of the American and British Investigating Missions," s. 5

URL: <https://archive.org/details/jewsinpolandoffi00unse/page/4/mode/2up>

¹⁶¹ Internet archive, Webster's collegiate dictionary, s. 351.

URL: <https://archive.org/details/websterscolle00webs/page/350/mode/2up>

¹⁶² "The Jews in Poland: official reports of the American and British Investigating Missions," s. 56

personene var Stanislaw Rozniecki, slavisk filolog og professor ved Københavns universitet. Professoren var født og oppvokst i Danmark, men av kan også omtales som polsk nasjonalist. I 1920 utmerket professoren seg med sin bok «Det jødiske problem». Boken inneholdt mange opplysninger om polsk-jødiske relasjoner og polsk-jødisk kultur, men han så også jødene i Polen som en gruppe, skriver Morten Thing. Av den polske nasjonalisten ble det poengtert at jødene var utenfor det forestilte polske nasjonale fellesskapet, til tross for å ha bodd der i nærmere 400 år.¹⁶³ Roznieckis' meningsmotstander i Berlingske Tidende var den københavnske professor David Simonsen.

Diskusjonen mellom de to aktørene forekom i etterkant av et leserinnlegg til avisen av prof. Simonsen. Innlegget var en kritikk rettet mot Berlingske Tidenes manglende kildekritikk mot et telegram fra Warszawa som ble trykket i aftenutgaven av avisen, nyttårsaften 1918; «Krigsaageren i Polen. En synagoges Kælder viste sig at rumme et kæmpemæssig Varelager.»¹⁶⁴ I telegrammet ble det hevdet at et utvalg som forsøkte å bekjempe forhøyede renter i forbindelse med krigen hadde i kjelleren av en jødisk synagoge funnet et massivt varelager med verdi til millioner av mark. Beholdningen skulle ha ligget i synagogen i fire år. Få dager senere skrev David Simonsen et innlegg til aftenutgaven, henvendt til redaktøren.¹⁶⁵ Simonsen stilte i leserinnlegget spørsmål ved etterretningene.

For det første ble det stilt spørsmål ved formuleringen av telegrammet. Hendelsene som ble beskrevet skulle angivelig ha forekommet to dager tidligere, men ble beskrevet i presens. For det andre ble det hevdet av Simonsen at ingen telegramforbindelsen mellom Danmark og Warszawa i den siste tiden hadde vært tilstede. *Personen* som dermed hadde overrasket nyhetene måtte derfor råde over en slik forbindelse. Redaktøren i Berlingske Tidende hevdet selv at telegrammet stammet fra autoritativ side: «Vi skal blot tilføje, at vor Meddelelse stammede fra autoritativ Side, nemlig det polske Gesandtskab i Wien. *Red.*»

Innholdet i det angivelige telegrammet fra den polske hovedstaden ble av Simonsen sammenlignet med en nyhetsnotis fra Berlingske Tidenes korrespondent i Berlin på førstesiden av aftenutgaven nyttårsaften 1918, i samme blad som telegrammet fra Warszawa. Nyhetsnotisen meldte om store kamper i byen Poznan, hvor skyting mot den jødiske synagogen i byen skulle ha forekommet. Dette ble forklart som et resultat av angivelig skyting fra jødisk side. Simonsen hevdet at informasjonen som ble meddelt i telegrammet

¹⁶³ Morten Thing, *De russiske jøder i København*, s. 484

¹⁶⁴ Berlingske Tidende Aften, 31.12.1918

¹⁶⁵ Berlingske Tidende Aften, 03.01.1919

kunne sammenlignes med desinformasjon som ble spredd i etterkant av pogromer i tsartidens Russland. Skribenten hevdet med dette at informasjonen i telegrammet var falsk, hvis funksjon var å rettfærdiggjøre eventuelle overgrep og vold som jøder i Poznan hadde vært utsatt for.

Angående bakgrunnen for antijødisk vold i Polen hevdet Simonsen at det fra polsk side ble iverksatt både systematiske overgrep mot jøder i Galicja og Poznan som del av dens nasjonsbyggingsprosjekt, samtidig som det ble lansert antijødisk propaganda i utlandet med hensikt om å rettfærdiggjøre vold mot jøder. Dette kommer frem av Simonsen, i hans sammenligning av det polske nasjonale prosjektet med hendensk tradisjon. Jødene i Galicja og Poznan ble av Simonsen fremstilt som et symbolsk offer.

«I hedenske Tider fulgte man mange Steder, den Skik at bringe et «Byggeoffer»: naar en ny Bygning skulde rejses, dræpte man et uskyldigt Barn og nedgravede Offeret under Grundstenen. Polakkerne haaber nu, at Polens store Bygning skal blive rejst. Skulde det virkelig være gavnligt for den nye Rigsbygning at bringe et saadant hedensk «Byggeoffer», i det man i Galizien og Posen myrder Jøderne og i Udlandet søger at gøre dem til Genstand for Ringeagt og Had?»

Uttalelsen utløste en pressepolemik mellom Stanislaw Rozniecki og David Simonsen i Berlingske Tidenes morgenutgave fra og med 4. februar 1919. I Roznieckis' første uttalelse i morgenutgaven av Berlingske Tidende den 4. februar 1919 kunne man lese leserinnlegget «Advarsel mod de tyske Telegrammer om polske Forhold.»¹⁶⁶ Rozniecki både hevdet at Polen ble bakvasket i dansk presse, gjennom formidlingen av polsk diskriminering og forfølgelse av de tyske og de jødiske minoritetsbefolkningene i polsk-okkuperte områder, slik som Poznan. Roznieckis' formuleringer og retoriske grep uttrykker skribentens klare mening om at Polen var blitt offer for politiske og militære motstanderes antagoniserende propaganda. I tillegg omtaler han også den danske pressen både som offer for samme anti-polske propaganda, men også som én av Polens flere dommere.

«Det er ingen Nation, som for Øjeblikket er saa bagvasket i den danske Presse, som Polakkerne. Arbejdet er imidlertid af tysk Oprindelse, og som saadant er det grundigt gjort. Siden Polakkerne er komne i Krig med Tyskerne, oversvømmes danske Blade med Beretninger om polsk Barbari og Troløshed.»

Begge anklaget hverandre for å forsøke å endre den offentlige mening om den andre. På den ene siden anklaget skribenten David Simonsen for å ta del i svartmalingen av Polen som

¹⁶⁶ Berlingske Tidende, 04.02.1919

angivelig foregikk i den danske presse. *Bakvaskelsen* av Polen som Rozniecki hevdet at foregikk, ble Simonsens ytringer forklart som et bevis på skaden som tysk propaganda skapte:

«Til Gengæld fortalte de tyske Telegrammer om Jødepogromer, og det udmaledes, hvorledes Polakkerne med en livlig Trommeild havde beskudt Synagogen, medens den jødiske Menighed indenfor dvælede i Bøn. Til min store Forundring tog forhenværende Rabbiner, Prof. Simonsen deraf Anledning til her i Bladet at udspy Eder og Gift og stemple Polakkerne som Barbarer. Og det paa en fuldkommen løs Angivelse! [...] Saa skadeligt kan altsaa disse tyske Telegrammer virke! Der er ikke været nogen som helst Pogromer, ikke nogen som helst Trommeild. Intet, absolut intet. Hele Historien er grebet ud af Luften.»

Hvorvidt nevningen av *pogromer* angikk forholdene i Poznan i januar, eller om de også angikk pogromen i Lviv i november 1918 var derimot uklar. Ytringen ble derimot påpekt av David Simonsen i hans leserinnlegg i morgenutgaven av Berlingske Tidende den 04. mars 1919, med tittelen «Et Svar til Dr. Rozniecki.»¹⁶⁷

«Men maaske Professor Rozniecki ogsaa hengiver sig til den Tro, at der heller ikke i Lemberg har været et Pogrom, og vel at mærke et Pogrom af den grufuldeste Art,»

spurte David Simonsen. Formuleringen av setningen belyser at det var stilt som et retorisk spørsmål, både i form og på grunn av manglende spørsmålstegn. Tydelig var polemikken mellom de to aktørene. Hvor Rozniecki antydte at Simonsen tok del i en angivelig bakvaskelse av den polske statens omdømme i danske aviser, tydeliggjorde også Simonsen hans oppfatning av Roznieckis' stilling i den danske offentlighetens meningsutveksling om jødernes situasjon i Polen. Fra Simonsens' perspektiv ble Rozniecki fremstilt som en deltakende aktør i spredningen av antijødisk propaganda blant polske bosatt i Danmark. Simonsen viste til det polske bladet «Polakken i Danmark» som skulle ha vært gjenstand for spredning av antijødisk propaganda og antisemittiske forestillinger om jøder.

«Jeg tør antage, at det er ham bekendt, at der her i Landet utgives et polsk Blad under navnet *Polakken i Danmark*. Det turde være en let Sag for en Mand som Professor Rozniecki at standse de Forsøg, som uafbrudt gøres gennem dette Blad for at forgifte de herboende polske Arbejderes Sind ved de uafsladelige Angreb paa Jøderne.»

Blant annet viste Simonsen her til fortellingen om at den jødiske militsen i Polen skulle ha skutt mot polsk side, noe som åpnet konflikt mellom de to parter. Prusin (2005) skriver at i de polske bydelene av Lviv ble rykter om at den jødiske militsen angrep og myrdet polske

¹⁶⁷ Berlingske Tidende, 04.03.1919

enheter særlig vedvarende.¹⁶⁸ Disse ryktene ble også videreformidlet i det polske bladet, hevdet Simonsen, i tillegg til forestillingen om at det var utbredt spionasje til fordel for bolsjevistene blant den jødene i Polen. Roznieckis' angivelige tilknytning til det dansk-polske tidsskriftet *Polak w Danii* (Polakken i Danmark) var med dette med på å delegitimere hans fremstilling av seg selv som autoritet på polske, og polsk-jødiske, anliggender. Hvor Rozniecki i forrige leserinnlegg formulerte tydelige anti-tyske tendenser, var siste innlegg i pressepolemikken mellom de to aktørene rettet mot professor Simonsen og hans oppfatning av pogromene i Polen. Siste innlegg forekom i *Berlingske Tidende* få dager etter, 13. mars under overskriften «De judæis nil nisi bene.»¹⁶⁹ Tittelen var hentet fra det latinske uttrykket «De mortuis nil nisi bene»/«Om de døde skal man ikke si annet enn godt.» I overskriften slik den forekom i *Berlingske Tidende* oversatte tittelen istedet til «om jødene skal man ikke si annet enn godt,» et klart provoserende og antagonistiske uttrykk. Tittelen antydte at negative uttrykk om jøder ikke kunne formuleres uten å anklages for antijødiske holdninger. Dette ble tydelig i teksten hvor han hevdet at Simonsen uprovosert navnga antijødiske opptøyer for *pogromer*.

«[...] men da han nu for anden Gang er rykket frem med Tlomacka-Episoden og lader den være den egentlige Anledning til en Argumentation, der ender med Pogrommotivet, nødes jeg til at gøre ham opmærksom paa, at Telegrammet er rigtig nok. [...]. Men Telegrammet var altsaa rigtig, og Professorens Kommentarer var misvisende. Hvis han var i Stand til at se paa Sagen mere frit, vilde han ogsaa opdage mindre Ondskab.»

Roznieckis' formulering «der ender med Pogrommotivet», avslører skribentens ulike oppfatninger av både David Simonsen og om jødernes situasjon i Polen. Det tyder på den ene siden om en forestilling hos skribenten om at David Simonsen angivelig var på aktiv leting etter voldelige episoder som kunne omtales som *pogromer*. Det tyder også på et formål om å diskreditere Simonsens forklaringer av jødernes situasjon i Polen. «Hvis han var i Stand til at se paa Sagen mere frit, vilde han ogsaa opdage mindre Ondskab,» tyder på at han sådde tvil ved Simonsens argumenter, nettopp på grunn av hans jødiske bakgrunn. Som representant for den polske intelligensia i Danmark både videreførte han polsk propaganda, men søkte også å diskreditere uttalelser gjort av Simonsen som representant for det jødiske miljøet i Danmark.

¹⁶⁸ Prusin, *Nationalizing a Borderland*, s.79.

¹⁶⁹ *Berlingske Tidende*, 13.03.1919.

«Man tænke sig f.Eks., at Varelagrene var fundne i en Kælder under en Kirke (og dette har virkelig været Tilfældet et Steds i Tyskland). I saa Fald vilde det ikke falde nogen ind at tage Anstød deraf. På den anden Side kan jeg umuligt tro, at Professoren mener at Efterretningen burde forties, naar det drejer sig om en Synagoge. Men hvis saa er, er det hele Postyr overflødig.»

Han sammenlignet jøder og kristne, ved å hevde at dersom inkriminerende beretninger var kommet om det kristne miljøet i Polen ville *ingen* vært fornærmet og diskutert saken videre. I leserinnleggene blir det tydeliggjort at det ikke bare ble det gjort et forsøk på å skape et «oss» og «dem» mellom Polen og andre Europeiske land, hvor Polen ble fremstilt som den europeiske «andre», men i debattene mellom polske og jødiske borgere bosatt i Danmark ble det også gjort forsøk på å skape et «oss/dem» i avisene gjennom antagonisering. Hvor Simonsen fremstilte Rozniecki som representant for polsk nasjonalisme og antisemittisme, og anklaget ham for spredningen av anti-jødisk propaganda. På motsatt side ble Simonsen anklaget for å konstruere falskelige anklager om *pogromer* med hensikt om å bakvaske den polske stat i dansk offentlighet.

Delkonklusjon:

Pogromene som forekom i byene Vilnius, Lida og Pinsk i april 1919 ble mindre omtalt i de utvalgte danske og norske avisene enn pogromen i Lviv året før. Dette kan ha hatt årsak i at det ble berettet mindre om forholdene i polske aviser, slik den polske historikeren Rudnicki hevder. Mangelen på avistekster om disse pogromene kan også ha vært påvirket av usikkerheten som ble sådd om både polske og jødiske beretninger. I avisene blir det tydelig at det forekom i både Danmark og Norge en oppfatning om at det fra begge sider forekom usannheter i form av enten bagatellisering eller overvurdering av omfanget.

Samtidig har det blitt tydeliggjort i kapittelet at flere av diskusjonene mellom ulike aktører i leserinnlegg fant sted før pogromene i Vilnius, Lida og Pinsk i april 1919 slik at meningsutvekslingene derfor ikke et resultat av hendelsene i de polskokkuperte byene, men heller ettervirkninger av pogromene i Lviv og andre steder i slutten av 1918.

I kapittelet har jeg også gjort rede for uoversiktligheten og tvetydighetene ved utenriksnyhetene angående anti-jødisk vold i Polen. Ikke bare påvirket tvetydigheten ved pogrom-begrepet hvordan episoder av vold ble fremstilt, men også forstått i samtiden. I mellom ulike land var det tydelig også ulike definisjoner av begrepet, noe som kan sies å ha hatt innvirkning på hvilke ord som ble brukt i omtaler og betegnelser av pogromene. Kildene

belyser at det fortsatt var en oppfatning tilstede om voldelige angrep mot jøder i polskokkuperte områder var å forstå som forfølgelser, da voldelige hendelser i stor grad påvirket jøder. For det andre var det også enighet om at voldelige episoder hadde forekommet var karakterisert som anti-jødiske eller antisemittiske angrep, ettersom det var utelukkende jøder som ble angrepet– selv om også andre sivile grupper ble rammet av voldelige opptøyer. På én annen side var det også restriksjoner mot å bruke begrepet «pogrom» for å betegne hendelsene, fordi det rådet uenigheter om hvorvidt statlige aktører måtte være mer eller mindre implisitt i forekomsten av volden for at en voldelig hendelse skulle kunne karakteriseres som «en pogrom.» Fordi den polske staten ikke var direkte involvert i organiseringen av voldelig forfølgelse, og hendelsene i Polen derfor ikke tilstrekkelig bar karakteristikker av pogromer, var flere offentlige aktører reserverte mot å bruke begrepet, noe som blir tydelig i forbindelse med Morgenthau-kommisjonens undersøkelse i Polen.

På en annen side var det et mer eller mindre tydelig oppfatning blant danske og norske jøder mellom 1918–1919, at den polske stat fortsatt var en implisitt deltaker i voldshendelsene. Dette ved at den polske regjeringen heller ikke iverksatte forebyggende tiltak for å hindre anti-jødiske opptøyer fra å forekomme. Telegrammer fra og med sommeren 1919 tyder allikevel på at enkelte tiltak for å undertrykke voldelig forfølgelse av jøder blant polske soldater ble iverksatt, dette selv om befalingene fra krigsministeren og generalen Haller inneholdt ambiguiteter. Ordvalgene som ble brukt i telegrammene fra Polen tyder allikevel på en holdning blant polske regjeringsmedlemmer om at anklagene som ble rettet mot den polske stat verken skulle bekreftes eller avkreftes. De «angivelige» pogromer ble voldshendelsene omtalt som i nærmest alle uttalelser fra Polen.

Propaganda, militære konfrontasjoner, og ulike politiske og nasjonale grupper som deltok i organisert og uorganisert vold gjorde situasjonen for jødene i Polen og Galicja usikre og i enkelte tilfeller fatale. Den politiske situasjonen i Polen skulle bli ytterligere tilspisset ved økt militært nærvær av den bolsjevikiske røde armé i 1920, som er hva neste kapittel vil ta for seg.

Kapittel 5:

Anti-jødisk vold i og utenfor Polen i 1920?

Den polsk-russiske krigen nådde sin høyde mellom 1919–1920. Når krigen startet er fortsatt under diskusjon, da det aldri ble rettet en krigserklæring verken fra Polen eller det bolsjevikiske Russland, men i de tidlige månedene av 1920 gjorde begge forberedelser mot krig.¹⁷⁰ Det var også i løpet av dette året at krigstilstanden i Øst- og Sentral-Europa ble en mer uoversiktlig affære. Piłsudski kom i kontakt med flere mer eller mindre irregulære tropper i møte med den overhengende faren for storkrig med bolsjevikene. Da de bolsjevikiske styrkene okkuperte store deler av Ukraina vinteren 1919–1920 var faren nært imøtekommende. Bildet av Polens historie blir ytterligere mer komplisert når det blir klart at de nasjonalistiske prosjektene av flere nyoppståtte stater møttes i kontaktsoner hvor den russiske borgerkrigen utspilte seg.¹⁷¹ Med dette var det flere spillere deltagende i kampene, slik at samtidig som den polsk-sovjetiske krigen utspilte seg, foregikk det simultant kamper mellom revolusjonære og kontrarevolusjonære styrker, mellom revolusjonære og polske styrker, og mellom polske styrker og andre nasjonale styrker. I tillegg til nasjonale styrker, var også paramilitære grupperinger tilstede i områdene hvor kampene ble utkjempet. Situasjonen var med dette uoversiktlig, både i samtiden så vell som i ettertiden. I skyggen av militære konfrontasjoner, skiftende allianser mellom militære aktører og en høyst voldelig situasjon ble det med dette også vanskeligere å avgjøre *hvilke aktører* som bar ansvaret for antijødiske opptøyer. Samtidig kan også krigene ha overskygget rapportering om antijødisk vold fra Polen. Omfanget av kildematerialet belyser at det i de utvalgte avisene forekom færre omtaler hvor *pogromer* og *jødeforfølgelse* forekom i sammenheng med Polen. I de utvalgte avisene forekommer *pogrom* 11 ganger i forbindelse med situasjonen i Polen. Slik det har blitt belyst i tidligere kapitler ble det ofte brukt begrepet *jødeforfølgelse* i stedet for *pogrom* for å beskrive voldelige forfølgelser og ødeleggelser rettet mot jøder, men samler man alle avistekster hvor *pogrom* eller *jødeforfølgelse* omtales sammen med Polen er det allikevel bare totalt 14 omtaler hvor én eller begge begrepene forekommer.¹⁷²

¹⁷⁰ Davies, *White Eagle Red Star*, s. 88.

¹⁷¹ Böhen, *Civil War in Central Europe*, s. 124.

¹⁷² Utelatt fra denne totalsummen er enkelte leserinnlegg og artikler hvor voldshandlinger mot sivilbefolkningen og/eller den jødiske minoriteten i Polen og Ukraina blir diskutert implisitt, men *pogrom* og *jødeforfølgelse* ikke blir brukt for å beskrive volden.

I lys av at ulike nasjonale militære– og paramilitære styrker gjorde seg skyldig i vold mot sivilbefolkningen, spør jeg i hvilken grad polske soldater og sivile ble beskyldt for å organisere voldelig forfølgelse av jøder i 1920?

«Jøderne er Bolsheviker!»– pressepolemikk mellom to sider

Myten om *jøde-bolsjeviken*, den antatte alliansen mellom bolsjevisme og jødedom, har blitt forklart og diskutert også i tidligere kapitler. Myten gjorde seg gjeldende særlig etter revolusjonen i 1917, men identifikasjonen av jøder med bolsjevisme ble sagt å være forhøyet under krigen i 1920 etterhvert som det ble klart at det bolsjevikiske Russland konstituerte en faktisk fiende overfor den polske staten, skriver Joanna Michlic.¹⁷³ Særlig i den polske høyreekstreme nasjonalistiske presse ble forestillingen om jødernes innbilte allianse med det kommunistiske politiske systemet gjentatt og formidlet som en fare som både truet den polske stats eksistens, men også andre stater. Slike forestiller kom til uttrykk i den danske pressen i 1920, kanskje særlig i tekster av den allerede nevnte Stanislaw Rozniecki. Hans leserinnlegg til avisen vitner om en ny fremstilling av forholdene som jøder ble utsatt for i Polen og omliggende land. Hvor han i 1919 var bastant i sin påstand om at etterretningene om pogromer var konstruert av tyskerne for å svarte Polens internasjonale omdømme, var han i 1920 mer opptatt av å skrive om jødernes antatte hegemoni innenfor den kommunistiske bevegelsen. Særlig bør dette sees i sammenheng med at Russland og Polen nå var involvert i aktiv krigføring mot hverandre, og at demonisering av både indre og ytre fiender gikk hånd i hånd i den antisemittiske forestillingsverden. Av skribenten ble vold i denne sammenhengen konstruert som et *bolsjevikisk fenomen*, en handling som polske soldater og sivile holdt seg foruten. Hvor hans tidligere metode var å bortforklare forholdene som propaganda og rykter, var hans fremstilling i 1920 at vold mot sivile omtalt som et utelukkende bolsjevikisk fenomen. Sett i sammenheng med den mye utbredte forestillingen om at jøder ledet den bolsjevikiske bevegelsen, var veien heller ikke lang for å hevde at jødene selv bar ansvaret både for vold som ble utført, og volden de selv ble utsatt for.

Rozniecki fungerte som en tydelig støttespiller og representant for polsk side i en diskursiv kamp som foregikk i pressen. I 1920 ble skribentens antisemittiske og konspiratoriske forestillingsverden tydelig formulert i en serie av reisebrev fra Polen trykket i Berlingske Tidende i 1920. Disse antagelsene utløste nok en pressepolemikk mellom Rozniecki og den tidligere rabbineren David Simonsen, angående polsk-jødiske relasjoner i Polen.

¹⁷³ Michlic, “Soviet occupation of Poland 1939-1942”, s. 139.

Den polske forfatterens fjerde reisebrev den 17. august, «Bolsjevikhær og bolsjevisme,» vitner om at hans overbevisning om jødernes angivelige bolsjevisme var blitt sterkere. I reisebrevet diskuterte han den bolsjevistiske ideologi, og forholdene i Polen i møte med Sovjet-Russlands hærtropper. Særlig vekt la han på bolsjevikhærenes kampmiddel; terrorisering. Middelet ble i følge professoren utnyttet både mot fienden så vell som mot sine egne støttespillere. Strategien, hevdet han, kunne virke i mot sin hensikt, på den måte at bolsjeviktroppene også utsatte ``sine egne`` (d. v. s. Jødene) for voldelige pogromer.

«Rædslene kunde tænkes at vende sig mod selve de Ledende i Moskva.

Bolsheviktroppernes Pogromer mod Jøderne peger maaske i denne Retning. De fleste Jøder nærer Sympati med Bolshevismen. Og alligevel– i Prokurow ligger Jøderne nedslagtede som Neg paa Marken, og i Bialystok har det samme gentaget sig fornylig.»¹⁷⁴

Med dette gjentok professoren igjen den mye utbredte forestillingen om at de ledende i Moskva var jøder. Pogromer som hadde forekommet i byer hvor polske og sovjetiske tropper hadde vært i kamp, ble også omtalt som ``bolsjeviktroppernes Pogromer mod Jøderne.`` Polske soldater og legionærer var fra Roznieckis' syn ikke ansvarlig for forfølgelse og undertrykkelse i grenseområder hvor begge parter var involvert i krigføring. Hans poengtering av bolsjevikenes kampmiddel vitner også om særlige anti-bolsjevikiske sympatier. Ingen sted i hans artikkel ble det poengtert at både *de hvite*, altså de kontrarevolusjonære troppene, og polske militære formasjoner også deltok i terrorisering av sivilbefolkningen. I reisebrevet ble både bolsjeviker, så vell som jøder, dehumanisert og fremstilt som en felles nådeløs fiende.

Hans overbevisning om jødernes angivelige sympati og allianse med bolsjevikene kom ytterligere til uttrykk i hans reisebrev fra 6. november som omhandlet forholdene i byen Vilna.¹⁷⁵ Slik som har blitt beskrevet i tidligere kapittel var Vilnius underlagt ulike regimenter i hele perioden 1918-1920. Under disse forholdene ble også den jødiske minoriteten utsatt for grove voldsgjerninger, slik som pogromen som forekom i april 1919. Det var også den samme minoritetsgruppen Rozniecki beskrev i sitt reisebrev i november. Til tross for skiftende politiske vilkår, hevdet professoren, var jødene i Vilnius mer opptatt av sine egne. Han beskrev den jødiske minoriteten i byen som kloke, for å kun ha begått to tåpeligheter.

¹⁷⁴ Berlingske Tidende (aften), 18.08.1920.

¹⁷⁵ Berlingske Tidende (aften), 06.11.1920.

«[...] første Gang, da de lod sig rive med af de jødiske nationale Ideer og blev Nationalister, og dernæst da de vilde være Reformatorer i et dem fremmed Samfund og gik hen og blev Bolsheviker.»

Både forestillingen om den forestilte jødiske stat i staten, og myten om *jøde-bolscheviken* kommer til uttrykk i denne korte setningen. Samtidig ble det formidlet den gamle forestillingen om den forestilte Jøden som *fremmed*. Jødene i Vilnius, til tross for deres rolle i byens sivilbefolkning siden middelalderen, ble av Rozniecki omtalt som ekskludert fra Vilnius' ``vi``. Byen besto av mange ulike etniske grupper, som ofte var i konflikt med hverandre, men av forfatteren ble det allikevel poengtert et kristent ``vi`` hvor jødene ble fremstilt som ``de andre``. Jødene ble i samme anledning tilegnet en ny forestilt egenskap som skilte minoriteten fra majoritetsbefolkningen, gjennom å bli omtalt som *bolsjevikiske reformatorer*. Tydelig i teksten var en demoralisering av den jødiske befolkningen gjennom kategorier som *annerledes* og som *ideologiske fiender*, både som zionister og som bolsjeviker, og derfor også tydelig adskilt fra andre etniske grupper i Vilnius.

David Simonsens forsvar mot antijødiske forestillinger

Roznieckis' antagoniserende ytringer om jøder og deres påståtte bolsjevisme satte i gang en ny pressepolemikk mellom han og David Simonsen. Av sistnevnte ble det sagt at de skiftende politiske vilkår hadde den jødiske minoritetsgruppen i Vilnius lært tydelig å kjenne. Dette ble skrevet i motstand til Roznieckis' påstand om at jødene i byen var mer opptatt av å tyde de hellige skriftene enn å forholde seg til de politiske omgivelsene de befant seg i. I følge Simonsen hadde jødene opplevd de ulike okkupasjonsmaktens undertrykking gjennom innlemmelse av tvangsarbeid av tyskerne, plyndring av bolsjevikene og «[...] og endelig da Polakkerne fejrede Indtagelsen af Vilna baade i 1919 og nu i 1920 med blodige Pogromer.»¹⁷⁶

``Tåpelighetene`` som jødene i Vilna ble anklaget av Rozniecki for å ha begått, ble av Simonsen omtalt som motsigende anklagelser som i tillegg hadde fungert som Polens påskudd for pogromer i Vilnius. Forestillingen om at jødene sto i ledtog med bolsjevikene, ble det sagt av Simonsen, hadde tjent som dekkemiddel overfor Vest-Europa, når voldsgjerninger rettet mot jødene i Øst-Europa «en Gang imellem kommer til Verdens Kundskab. Det er i Virkeligheden lykkedes at bilde Verden ind, at Jøderne er Bolsheviker, og Bolsheviker er Jøder. Bortset fra, at det er en Usandhed[...].» Simonsen uttrykket tydelig misnøye overfor hvordan jødenes situasjon i Øst-Europa ble fremstilt i vestlig-europeisk presse. Tydelig er det

¹⁷⁶ Berlingske Tidende (aften), 13.11.1920.

at David Simonsen mente at forestillingen om jøde-bolsjeviken som ble gjentatt i polske nasjonalistisk presse, også ble videreformidlet i Vest-Europa og dermed hadde innflytelse på hvordan vestlige aviser oppfattet overgrep som polske jøder ble utsatt for i Polen. I følge Simonsen kunne soldatenes ``dyriske lyster`` delvis forklare at det forekom pogromer mot den jødiske befolkningen, men hevdet også at undertrykking og forfølgelse ble forklart og rettfærdiggjort ved at jødene ble beskyldt for å være i ledtog med fienden. «Paa Forhaand er der jo givet Absolution ved Stikordet: Jøderne er Bolsheviker!» skrev Simonsen. Motsvaret fra David Simonsen til Rozniecki uttrykte tydelig at den tidligere rabbineren var kritisk til Polens behandling av den jødiske minoriteten, men kanskje vell så kritisk til Vest-Europas manglende inngripen mot pogromer. Den antatte forestillingen om bolsjevismen som et jødisk fenomen ble av David Simonsen forstått som å gjennomsyre Europa på en slik måte at anti-jødisk vold ble bortforklart, ignorert og i verste fall rettfærdiggjort.

Rozniecki om «Den jødiske Ufejlbarlighed»

Skribentens standpunkt i leserinnlegget «Den jødiske Ufejlbarlighed»¹⁷⁷ i forhold til pogromer, forfølgelse og diskriminering mot den jødiske minoriteten i Polen og omliggende land skilte seg ut fra tidligere argumenter. Slik det har blitt diskutert i forrige kapittel var forfatteren overbevist om *pogromer i Polen* og polske soldaters angrep på jøder i ulike byer, var å oppfatte som rykter og oppspinn konstruert for å bakvaske den polske staten. Han hevdet at tyske agitatorer sto bak telegrammene, og at ingen *pogromer* hadde forekommet. I siste leserinnlegg fra Rozniecki var argumentene annerledes.

For det første ser vi at raseideologi ble i leserinnlegget knyttet sammen med et høyst aktuelt tema i Europa: Bolsjevismen. Hvor Rozniecki ikke hadde lagt skjul på sin overbevisning om at bolsjevismens utbredelse hadde å gjøre med jødene fremtreden i tidligere leserinnlegg, var han i «Jødene Ufejlbarlighed» enda mer eksplisitt i sin overbevisning. Skribenten hevdet selv at bolsjevismen ikke utelukkende kunne omtales som et ``jødisk fenomen,`` men at uten jødene angivelig overlegne intelligens kunne den kommunistiske ideologi aldri blitt et verdensomfattende fenomen.

«[...] men det kan ikke skjules, at Jøderne spiller en fremragende Rolle indenfor den, idet dens Organisation er et Udlag af Jødernes overlegne Intelligens, og uden jødisk Medvirkning vilde Bolshevismen for længe siden være gaet til Grunde.»

¹⁷⁷ Berlingske Tidende (aften), 15.11.1920.

Uten å eksplisitt bruke ordet *rase*, ble allikevel jøder fremstilt som å være overlegne og mektige i forhold til ikke-jøder. Særlig ble intelligens poengtert å være noe som skilte jøder fra ikke-jøder. Forfatteren knyttet her forestilte biologiske kvaliteter ved jøder som igjen differensierte dem fra ikke-jøder. Kvaliteten ble hevdet å høre til hele fellesskapet av jøder, og vi ser at ulikhet på individ-nivå ble utelukket. Det ble her skapt og etablert *forskjeller* mellom ulike grupper, hvor jødene ble identifisert som utenfor fellesskapet på grunnlag av deres angivelig overlegne intelligens. Samtidig vitner ordbruken om at jødene ble assosiert med fryktproduserende egenskaper; nemlig *overlegenhet*. I konkurranse med andre grupper, ble jødene oppfattet som *overlegne*. Professor i nordisk litteratur ved UiO og forfatter av boken *Rasismens retorikk* (2019), Frode Helland, skriver at visse stereotypier og fordommer i rasistisk retorikk som oftest vil være negative, til og med de egenskaper som i bunn og grunn kan forstås som positive– slik som påstanden om at jødene antatte overlegne intelligens.¹⁷⁸ Stereotypien som Rozniecki uttrykket om jødene angivelig overlegne intelligens blir stadig skumlere sett i sammenheng med konspirasjonsteorier og forestillingsverdener som sirkulerte i samtiden, for eksempel i sammenheng med utgivelsen av Zions Visers Protokoller; den forfalskede boken om et angivelig jødisk komplott om verdensherredømme.

Samtidig ser vi at antatte fordommer om jødene biologiske egenskaper ble knyttet sammen med samtidens aktuelle politiske fenomener. «Uddybningen af dens Karakter som Verdensreform og Agitationen for dens Udbredelse i alle Lande skyldes særlig jødisk Snille.» Snille/Snilde kan i følge *Ordbog over det danske sprog* oversettes til «fremragende aandsevner; især; høi aandelig begavelse, forbunden med skabende, frembringende evne»¹⁷⁹ I forfatterens forestillingsverden ville bolsjevismen aldri strukket seg utenfor Russland, hadde det ikke vært for gruppens angivelig overlegne intelligens og ferdigheter innenfor politikk og agitasjon. Motstridende nok ble volden som jødene i Polen og andre land ble utsatt for ansett som et resultat av nettopp disse ferdighetene innenfor politikk og agitasjon:

«Nu er Politik i Rusland Mord, og Jøderne der maa derfor tage en Del af Ansvaret for de begaaede Voldshandlinger. De har haft deres Part i Ophidselsesarbejde, [...]. Jøderne kendte Bønderne, og de vidste, at social Reform for Bønderne betød at tage Øksen i Haanden og slaa ned. De glemte imidlertid for et Øjeblikk, at Øksen en gang kunde vende sig imod dem.»

¹⁷⁸ Helland, *Rasismens retorikk*, s. 13-14

¹⁷⁹ ODS, 20, 1942. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=snilde>

Vold mot jøder ble på denne måten fremstilt av forfatteren som et resultat av jødernes egne handlinger, i deres angivelige forsøk på å samle massene til revolusjon. På en annen side hevdet Rozniecki at jøder som tok avstand fra bolsjevismen også resulterte i vold– men i større grad mot polske ikke-jøder enn mot jøder. «Endelig er de Jøder i Polen, som er traadt offentlig frem som direkte Modstandere af Bolshevikerne meget faa, og det er betegnende, at Bolshevikernes Hævn altid rammer Polakker og kun sjeldent Jøder.» Vold ble her fremstilt som *hev*n mot anti-bolsjevisme. Roznieckis' oppfatning av vold mot jøder kan best oppsummeres i et sitat fra leserinnlegget:

«Retfærdigheden byder at fremhæve, at Skylden ikke ligger udelukkende hos de jødiske Agitatorer, thi vi har at gøre med et meget sammensat socialt Fænomen, men de faar tage deres Part af Skylden.»

Angivelige polske agitatorer utenfor polske grenser

Avismaterialet vitner i det hele om at konfliktene i Sentral- og Øst-Europa skapte både en geografisk og politisk uoversiktlig situasjon for den danske og norske presse i mellomkrigsårene. Særlig to nyhetsnotiser som forekom i norske Aftenposten og danske Berlingske Tidende vitner om dette. Nyhetsmeldingene fungerer som eksempel på at avisene både kunne motta ulik informasjon om hva som hadde hendt.

Nyhetsmeldingene som er av interesse forekom i avisene den 17. april 1920 og var basert på telegrammer som var kommet fra Kaunas, Litauens midlertidige hovedstad da Vilnius (den egentlige hovedstaden) var under okkupasjon av Polen. Tekstene kan sies å være basert på telegrammer, fordi i både norske Aftenposten og danske Berlingske var nyhetsnotisene signert av ulike skribenter. Den norske –K er ukjent, men i Berlingske hadde avisens utenrikskorrespondenten i Kaunas med navn Stefan Holbek signert notisen.¹⁸⁰ At tekstene var signert av ulike skribenter har sin betydning i at tekstenes også inneholdt vesentlig forskjellig informasjon.

Tekstene var identiske på den måte at anti-jødisk vold ble sagt å ha vært anstiftet i forbindelse med spredningen av falske rykter om jødisk blodofring under en påskefest i den litauiske byen Panevezy. Plyndring og storming av jødiske butikker skulle ha forekommet, men politiet ble sagt å i siste øyeblikk å ha hindret en «formelig pogrom» og at «Lignende uroligheter er forekommet i nyere i nærheten af den lettiske grænse.» Ritualmord-

¹⁸⁰ Stefan Holbek skrev blant annet innlegget «Russiske Problemer» fra Kaunas, i Berlingske Tidende 14. juli 1920.

forestillingen ble i Panevezy sagt å ha hatt en mobiliserende kraft. Slike falske rykter var på ingen måte en ny konstruksjon, men har vært folkelige forestillinger som har preget kristne og jødiske relasjoner helt opp til vår egen samtid. Forestillingen har grobunn i ideen om at blodofring var sanksjoner av Talmud, og at jødene hadde videreført den angivelige praksisen ved å bruke blodet fra kristne barn i deigen i det usyrede brødet som skulle inntas under påskemåltidet, skriver Håkon Harket.¹⁸¹ At ritualmord-forestillingen kunne utnyttes og mobilisere anti-jødisk stemning under feiringen av den kristne høytiden var dermed ikke overraskende. I byen Panevezys hadde slike forestillinger ledet til vold også tjue år tidligere, i 1900, skriver Darius Staliūnas. Også da hadde forestilte jødiske ritualmord blitt mobilisert før påske.¹⁸²

Plyndringene og stormingen av jødiske butikker som forekom i Panevezy ble i telegrammene omtalt som «alvorlige antisemittiske uroligheter.» Tydelig formulert var det altså at voldsgjerninger og ødeleggelse utelukkende hadde rammet den jødiske befolkningen, men at disse ikke var å karakterisere som forfølgelse av jøder eller pogromer. Begge avisene beskrev forholdene på denne måten. Interessant for denne analysen er det hvilken årsaksforklaring som ligger til grunne for forholdene. De antisemittiske uroligheter, som forholdene ble omtalt som, ble ikke forklart som spontane utbrudd av anti-jødisk stemning. I stedet ble det sagt at stemningen ble fremprovosert, og Aftenposten og Berlingske Tidende hadde motstridende forklaringer om hvem som sto bak agitasjonen og spredningen av falske rykter om jødisk barneofring som til slutt ledet til plyndringer av jødiske butikker. I Aftenposten ble det sagt at «Bevægelsen er anstiftet af politiske agitatorer.»¹⁸³ Avisen omtalte på denne måten verken gjerningsmenneskes politiske affiliasjon, nasjonalitet eller etnisitet. Til forskjell ble det sagt i Berlingske Tidende at bevegelsen skulle ha blitt anstiftet av «[...] polsktalende Agitatorer, som i Tide sikrede seg ved Flugt.»¹⁸⁴ I begge aviser ble uroligheter og konflikt med anti-jødiske motiver omtalt som fremprovosert av enkeltpersoner, men til forskjell ble det poengtert i Berlingske Tidende at agitatorene var polsk-talende. Inntrykket som avisen med dette søkte å gi, kan ha vært at enkeltpersoner av polsk nasjonalitet skapte anti-jødisk stemning i Polens naboland. Hva begge avisene var enig om i sin årsaksforklaring

¹⁸¹ Harket, «Den evige og den utvalgte jøde» i *Jødehat*, s. 258

¹⁸² Staliūnas, «How insulted religious feelings turned into pogroms: Lithuania in 1900»

¹⁸³ Aftenposten, 17.04.1920

¹⁸⁴ Berlingske Tidende, 17.04.1920

var allikevel at volden ikke var spontane utbrudd, men var fremkalt for å skape vold og motstand mot den jødiske befolkningen i Panevezys.

Også liknende telegrammer kom fra Østerrike til norske Morgenbladet. Beskyldningene liknet de som har blitt nevnt i nyhetsnotiser i Aftenposten og Berlingske Tidende. Telegrammet var kommet privat til avisen, og berettet om anti-jødisk vold som skulle ha forekommet i Øst-Galizien. I teksten ble det sagt at forfølgelsene av jøder i området ble utført av ukrainske Petlyuras' tropper, men at «Østgalizierne mener at jødeforfølgelserne har sin opprinnelse fra antisemitisk propaganda fra Warshau.»¹⁸⁵ Slik som i de overnevnte aviser, ble polske agitatorer beskyldt for å ha fremprovosert antisemittisme og vold mot jøder også utenfor polske territorielle grenser.

Notisene i de tre nevnte aviser omtalte forfølgelser og plyndringer som hadde forekommet utenfor territorier hvor polske myndigheter eller polske militærmakter hadde kommando og kontroll. Allikevel ble polske aktører anklaget for å ha fremprovosert overgrepene som jøder i Øst-Galicia og Litauen ble utsatt for. I notisene har man på denne måten å gjøre med aktører av ulike nasjonaliteter, hvor grupper av polsk nasjonalitet ble beskyldt for å ha fremprovosert vold og antisemittisme mot jøder i Polens naboland gjennom anti-jødisk agitasjon og hvor de egentlige deltakerne i voldshendelsene ble sagt å være av enten litauisk eller ukrainsk nasjonalitet. I artiklene ble de grupper som ble utsatt for opphisselsen som uskyldige ofre for polsk politisk agitasjon.

Russiske telegram om forholdene i Polen

I de aviser hvor voldshandlinger og plyndringer av jøder har blitt omtalt som enten pogromer eller *jødeforfølgelser*, baserte tekstene seg på telegrammer eller beretninger fra korrespondenter i utlandet. De tekster som har blitt gjenstand for analyse så langt i kapittelet baserte seg på telegrammer fra Litauen og Østerrike. For den sosialistiske presse, særlig i Norge, var det hovedsakelig russiske telegrammer som utgjorde informasjonskilden for de tekster som omhandlet voldelige forhold i Polen og i polske grenseområder, hvor voldsgjerningene ble omtalt som pogromer. At russiske telegram ble kilde til informasjonsutveksling med den norske offentligheten om utviklingen av den polsk-russiske krigen i 1920 må sees i sammenheng med utviklingen innad i det norske arbeiderpartiet. Partiet hadde året før meldt seg inn i den tredje internasjonale, Komintern, som resulterte i et

¹⁸⁵ Morgenbladet, 23.09.1920

nærere forhold mellom det norske Arbeiderpartiet og Det Kommunistiske partiet i Russland. Under siste fase av militære konfrontasjoner mellom polske og russiske tropper var det russiske Pravda en hovedkilde til norske Social-Demokratens dekning av krigen.¹⁸⁶ Fra Russland ble det høsten 1920 meldt om bolsjevikiske troppers *seiersmarsj* vestover til norske avislesere av Social-Demokraten. I virkeligheten hadde derimot de bolsjevikiske troppene opplevd et knusende nederlag mot de polske styrkene i slaget om Warszawa i slutten av august.

I den sosialistiske pressen var de tekster hvor pogromer i Polen, eller pogromer av polske militære tropper, ble nevnt utsendt av det russiske telegrambyrået ROSTA. I Norge mottok Det socialdemokratiske pressekontor telegrammer fra metropoler som ble videresendt til arbeideravisene, og daglig mottok pressekontoret trådløse nyhetstelegrammer fra Moskva.¹⁸⁷ I Arbeidet forekom tre lengre nyhetsnotiser på trykket i 1920, og én i danske Social-Demokraten. Få andre aviser skrev om etterretninger som var kommet fra ROSTA–telegrambyrået opprettet av sovjet-lederen Lenin. Telegrambyrået fungerte som propagandarør for det kommunistiske pressebyrået. Fra ROSTA ble det ikke bare skildret hendelsesforløpet for opptøyer som fant sted, men det ble også nevnt hvilke tropper og nasjonale styrker som sto til ansvar for voldsgjerninger og plyndringer Øst-Europa.

I krig med «det hvite Polen»

Fra telegrambyrået Rosta mottok Arbeidet tre kortere artikler om polske troppers angivelige grusomhet. Etterretningen som Rosta var kommet i besittelse av var i følge telegrammet trykket i angivelige kontrarevolusjonære aviser– aviser som regelmessig ble stoppet av den bolsjevikiske regjeringen. Informasjonen som var kommet fra de kontrarevolusjonære avisene var svært skadelige for den anti-bolsjevikiske sak. Hvorfor skulle så slike aviser skrive om skader ``deres egne`` foranstaltet mot befolkningen? Peter Whitewood, som har forsket på bolsjevikisk oppfatning av polske militær trusler mot Sovjetunionen 1920-32, hevder at den russiske Cheka (sikkerhetspolitiet) oppfattet polske troppers infiltrasjon av vestlige grenseområder mellom Polen og Russland som et pressende tema. I løpet av de siste månedene av 1920 rapporterte agenter tilhørende Cheka regelmessig om aktiviteter foretatt av bandittgrupper angivelig støttet av den polske regjering.¹⁸⁸ På lik linje omhandlet

¹⁸⁶ Sundvall, «Arbeiderpartiet og klassekrigen.»

¹⁸⁷ Arbark, Arbeiderpartiet, «Beretning 1920.»»

¹⁸⁸ Whitewood, «In the shadow of the war.»

telegrammene som partiorganet for den norske Arbeiderpartiet, Social-Demokraten, og den sosialistiske bergensavisen *Arbeidet* mottok i 1920 i hovedsak om terror og diskriminering utført av paramilitære grupper.

Arbeidet publiserte i august 1920 et leserinnlegg med tittelen «De polske grusomheter i kampen mot Sovjet-Russland.»¹⁸⁹ Leserinnlegget var undertegnet et angivelig revolusjonært befal, tilhørende armeen *Soldagao* og medlem av den militære revolusjonskomité *Pjatakoff*. Teksten var en klar kritikk mot ``store deler av pressens`` framstilling av Polen som en heltemodig frihetskjemper i møte en imperialistisk fiende.

«En stor del av pressen ynder at rose i høie toner det hvite Polens heltemodige kamp for Polens frihet. Og spaltene fylles med beretninger om alle de grusomheter som det imperialistiske Ruslands hære utøver. Det kunde være interessant at høre litt om de hvite polske hæres fremfærd – til en forandring.»

Teksten viste til ulike former for etterretninger som russerne var kommet i besittelse av angående polske soldaters oppførsel. Etterretningene omfattet telegram som var kommet til to av de ledende kommunistiske avisene i Russland, *Pravda* og *Izvestiia*,¹⁹⁰ og personlige telegram til Trotsky. Tydelig var den pro-russiske affiliasjonen til skribenten både av rang og ideologi. Enda tydeligere blir skribentens forsøk på å antagonisere Polen ved å se nærmere på formålet ved teksten. Skribenten uttrykket eksplisitt at teksten var ment å tydeliggjøre at også polske tropper var skyldige i overgrep mot sivilbefolkningen.

Et viktig moment ved teksten er skribentens ordvalg i omtalen av de skyldige. Polske tropper, både nasjonale styrker og uavhengige krigsherrer, ble ved gjentatte ganger omtalt ved generaliserende begrep som ``det hvite Polen`` og ``hvitgardister``. Skribenten oppfattet med dette Sovjet-fiendtlige styrker som én homogen gruppe, til tross for at det i kampene kunne skilles mellom polske nasjonale tropper og paramilitære grupper. Vesentlig var dette skillet i året 1920, da voldelige konflikter mellom polske og russiske nasjonale styrker økte i omfang. Hvor nasjonale styrker kan sies å ha kjempet av nasjonale og/eller territorielle grunner, var det ideologiske grunnlaget for paramilitære organisasjoners formasjon i stedet mer uklart. Allikevel ble det i artikkelen fra august formulert et ideologisk skille mellom ``det hvite Polen`` –noe som i artikkelen blir oppfattet som både grupper med hensikt om å bevare polske nasjonale og territoriale grenser, samt uavhengige militære formasjoner med mål om å

¹⁸⁹ *Arbeidet*, 19.08.1920.

¹⁹⁰ For å lese mer om *Pravda* se Kenez, *The Birth of the Propaganda State*.

bekjempe utbredelsen av bolsjevisme– og det ``Røde Sovjet.`` Disse gruppene ble i teksten omtalt som «vilde dyr.»

I teksten ble voldshandlingene beskrevet i detalj og omhandlet mellommenneskelig vold, plyndringer men også materielle skader. I bare én by ble volden omtalt som *pogrom*. «Før evakueringen av byen Slukken anstillet de polske hvitegardistiske tropper de forfærdeligste pogromer i hele tre dager,» ble det skrevet. I resterende referater fra russiske aviser ble det berettet om brannpåsetting, voldtekter, plyndringer og at mennesker ble slått med geværkolber. Særlig fokus var det at bøndene var ofre for voldshandlingene, uten å referere til nasjonal- eller religiøs tilhørighet. Teksten uttrykker med dette at *pogromer* og andre voldsgjerninger ikke bare var fenomener som den jødiske befolkningen ble utsatt for, men også andre innbyggere av byer hvor militære formasjoner var tilstedeværende. Interessant for tekster som ble publisert i Arbeidet noen måneder senere er det at det ble brukt et eget begrep for å beskrive voldshandlinger rettet mot den jødiske befolkningen i ulike polske og ukrainske byer. Begrepet *Jødepogromer* forekom i to tekster trykket i Arbeidet i november 1920.

Krigsherrer som representanter for Polen

Sammenligner man innlegget fra august med senere publikasjoner hvor begrepet *pogrom* ble brukt til å omtale voldshendelser som hadde foregått i Polen og polske grenseområder, ble det i artikkelen fra august ikke spesifisert hvilke folkegrupper som ble utsatt for ``hvitegardistenes`` pogromer. Noen måneder senere skulle det til forskjell bli spesifisert at jøder ble utsatt for voldsgjerninger, og pogromer ble da omtalt som ``jødepogromer`` av Arbeidet. Ved to anledninger i november 1920 forekom det overskrifter hvor forholdene ble omtalt som ``jødepogromer``. I begge disse tekstene ble det også fremhevet hvilke styrker som hadde fremprovosert og deltatt i forholdene. I de lengre nyhetsnotisene ble det nevnt to generaler som hadde varierende grad av tilknytning til det polske militæret, general Lucjan Zeligowski og Stanislaw Bulak-Balachowitz. Til tross for ingen eksplisitt tilknytningen til det polske Forsvaret, ble begge generalene omtalt som ``polske.`` Generalene var begge eks-offiserer som hadde kjempet under første verdenskrig, og deres organisasjoner etterliknet militære formasjoner. Karakteristisk for slike grupper var at: «Anti-Bolshevism, antisemitism, and antifeminism operated as touchstones for these paramilitary movements of the right,» hevder Robert Gerwarth.¹⁹¹ Hvor det derfor var nødvendig å skape skiller mellom polsk

¹⁹¹ Gerwarth og Horne. «Vectors of Violence.»

nasjonalt militær og paramilitære grupper, ble dette ikke gjort i de avisinnlegg som omhandlet voldelige uttrykk for antisemittisme i Polen. I stedet ble slike anti-bolsjevikiske grupperinger omtalt som å være en undergren av polske nasjonale styrker, og polske myndigheter ble i forlengelsen av dette påstått å være ansvarlig for de voldsgjerninger som rammet jøder i hendene på disse grupperingene. Begge generalene var omdiskuterte i forbindelse med den polsk-russiske krigen, og figurerte ved jevne mellomrom i både i norske Arbeidet og danske Social-Demokraten.

Zeligowski var en svært aktiv aktør i forbindelse med krigen, som under kommando av Józef Piłsudski okkuperte byen Vilna og omkretsede område i 1920.¹⁹² Byen var formelt anerkjent å tilhøre Litauen av Sovjet-Russland, og foreløpig anerkjent av Ententen. Å okkupere området med polske styrker ville derfor være risikabelt, og Piłsudski orkestrerte et falsk mytteri av området med Lucjan Zeligowski i spissen den 8. oktober 1920.¹⁹³ Zeligowski var på denne måten en omdiskutert karakter i det politiske og militære dramaet som foregikk på kontinentet, og særlig i forbindelse med hans erobring av Vilna ble han diskutert i den norske og danske sosialistiske pressen. Ved Zeligowskis' troppers innmarsj i Vilna kunne Arbeidet berette fra ROSTA at «Den polske ``nationalhelt`` general Zeligowsky synes at være en mester i at anstille frygtelige jødepogromer.» Telegrammet fra ROSTA ble sagt å være hentet fra den kontrarevolusjonære avisen 'Obsjtje Djelo', som igjen hadde hentet sin etterretning fra komiteen for de jødiske delegasjoner i Paris.

«Zelignowskys' soldater igangsatte etter sin indmarsj i Vilna en frygtelig pogrom som varte i 36 timer. Den begyndte den 9de oktober kl. 5 eftermiddag og sluttet først den 10de oktober kl. 9 formiddag.»¹⁹⁴

Det ble sagt at gjerningsmennene bak pogromen var kledd i polsk militæruniform, og deres handlinger resulterte i at seks personer ble drept. I følge artikkelen ble det sagt at det var kommet til enda en ny pogrom i etterkant av meddelelsen, hvor omfanget overgikk det sist nevnte. Zelignowsky overtok Vilna, og den 7. desember ble det skrevet om «Litauens Skæbnetime» i den danske partiorganet Social-Demokraten. Artikkelen i avisen var et utdrag fra et innlegg skrevet av Ignas Jurkueas-Scheunius. Her ble det sagt at Zelignowskys' okkupasjon av Vilna var ett steg i kampanjen som den polske regjering førte for å overta hele

¹⁹² Michlic, *Poland's Threatening Other*, s. 208.

¹⁹³ Davies, *White Eagle Red Star*, s. 236-237.

¹⁹⁴ Arbeidet, 15.11.1920.

Litauen. Agitasjon og orkestrerte pogromer ble i Vilna sagt å være et middel for å oppnå en majoritetsbefolkning bestående av etnisk polske i området.

«46 Procent af Vilnas Indbyggere er Jøder, som aldrig vil indlage sig paa at stemme for Polen, men deres Antal søger man at formindske ved Pogromer og Deportationer. Mod den litauiske Befolkning benytter man en lignende Fremgangsmaade,»¹⁹⁵

Pogromer ble i dette tilfellet omtalt som et middel for planlagt etnisk rensing i form av overdreven maktbruk og voldsutøvelse mot jøder og etniske litauere i Vilna for slik å konstruere en majoritet av etnisk polske innbyggere i byen. General Zeligowskis' mytteri og okkupasjon av Vilna ble av skribenten sett som en forlengelse av polsk imperialisme.

«Vil Folkeforbundet og hele den kultiverte Verden tillade at det fredelige, gamle og dypt demokratiske litauiske Folk tillintetgøres af polske Imperialister? [...] Vil de skandinaviske Folk roligt se til, medens deres Nabo, udpint af Aarhundreders Fremmed Undertrykkelse og af Verdenskrigens Lidelser, nu gaar til Grunde i en ulige Kamp for sin Kultur og sin Uafhængighed?»

Den andre nevnte generalen i Arbeidet var den selverklærte anti-bolsjeviken Stanislaw Bujak-Balachowitz, lederen for den frivillige hæren som bare nominelt var underordnet det polske militær i 1920. Den tyske historikeren Jochen Böhlér skriver at Balachowitzs' hærske skal ha lignet mer en irregulær kampstyrke enn et konvensjonelt militærvesen, og bakgrunnen for hans deltakelse i den polsk-sovjetiske krigen var i hovedsak av to grunner: å bekjempe den Røde Armé, og å reise en uavhengig Hviterussisk stat i nordlige delen av den polske *kretsy*; en samlebetegnelse for den østlige delen av den andre polske republikk etter 1918.¹⁹⁶ Den anti-bolsjevistiske krigsherren skal i følge William Hagen ha gjort seg skyldig i mange forbrytelser mot jødiske minoritetsgrupper i polske grenseområder.¹⁹⁷

Det var også disse forbrytelsene Arbeidet berettet om i nyhetsnotisen «Balakhovitsj's Jødeprogromer,»¹⁹⁸ som var kommet via ROSTA fra den russiske kontrarevolusjonære avisen ``Svobnija Misli.`` Informasjonen om Balachowitz-hærens voldsgjerninger mot jøder var sagt å komme fra deputerte Prilutskji, som igjen kunne fortelle at «[...] dette bare er noen eksemplarer paa Balakhovitsj-troppernes fremfært, og at den polske regjering vet om en

¹⁹⁵ Social-Demokraten (DK), 7.11.1920.

¹⁹⁶ Böhlér, *Civil War in Central Europe*, s. 172-73.

¹⁹⁷ Hagen, *Anti-Jewish Violence in Poland*, s.493-506.

¹⁹⁸ Feilstaving i tittelen.

række til av saadanne grusomheter.»¹⁹⁹ På samme måte som i notisen om general Zeligowski, ble det her gjort uttrykk for at polske myndigheter var klar over voldsgjeringene som Balachowitz og hans hærske utsatte den sivile befolkningen overfor, men at statlige myndigheter ikke grep inn for å avverge volden som den frivillige hæren utøvde. Tydelig i Arbeidet var en oppfatning hvor pogromer ble ansett som et middel enten planlagt eller tolerert av polske styresmakter. I tilfellet av Zeligowskis' anneksjon av Vilnius ble pogromer omtalt som et middel orkestret for å oppnå en etnisk polsk majoritet og en religiøs homogen befolkningsgruppe i Vilna. I forbindelse med artikkelen skrevet om Bujak-Balachowitz ble de overgrep og ødeleggelse som han og hans paramilitære gruppering utsatte den jødiske sivilbefolkningen for, fremstilt som voldsgjeringer som de polske statsmakter aksepterte. Den polske regjering ble sagt å tolerere Balachowitz' voldelige antisemittisme gjennom å ikke sette en stopper for volden.

Delkonklusjon

Dette kapittelet har i store deler hatt fokus på å se nærmere hvordan voldshandlinger i form av *pogromer* ble fremstilt og forstått i 1920. Særlig vesentlig har det vært å se nærmere på om det var et tydelig narrativ i dansk og norsk presse, hvor den polske staten ble fremstilt som aktør eller agitator bak anti-jødisk vold som forekom både på innsiden og utsiden av polske grenser. Særdeles viktig for året 1920 er fremstillingen og forestillingen av bolsjevismen og jødedom som to sider av samme mynt, hvor jøder ble antatt å være kommunismens fremste ledere. I pressepolemikken som fant sted mellom Stanislaw Rozniecki og David Simonsen i Berlingske Tidende blir det tydelig at forestillingen om Jøde-Bolsjeviken også gjorde seg gjeldende i forbindelse med telegrammer om vold og diskriminering mot jøder av polske soldater. Også her fungerte skribentene som representanter for hvert sitt narrativ. Hvor den ene mente at jøder ble utsatt for vold, plyndringer og ødeleggelse av eiendom av polske soldater, fremstilte polsk side –representert av Rozniecki– at vold mot jødisk og ikke-jødisk sivilbefolkningen var utført av bolsjevikene. Da jøder ble forstått som synonymt med kommunister av forfatteren, ble også jøder anklaget for å være gjerningsmenn bak volden som *alle* opplevde. Jøder ble med dette anklaget for å bære skylden for voldsgjeringer som forekom både i og utenfor Polen.

¹⁹⁹ Arbeidet, 25.11.1920

På denne måten er det tydelig at det fortsatt pågikk en kamp mellom professorene i Danmark om hvilket narrativ som skulle presenteres i avisene. Samtidig var det også et tydelig narrativ i utenlandske telegram fra Østerrike, Litauen og Russland hvor polske soldater, sympatisører og militære allierte ble anklaget for å stå bak agitasjon og propaganda som ledet til vold mot jøder i sine respektive land. Vi ser altså at anklagelser ble rettet mot Polen for å ha skapt anti-jødisk stemning utenfor polske grenser, hvor jøder som var ofre for volden så vell som aktive aktører i pogromene ble fremstilt som ofre for polsk propaganda. Polske representanter på sin side figurerte sjeldent i telegrammer og artikler som omhandlet pogromer i Polen og av etnisk polske.

Samtidig vitner primærkildene som har vært grunnlag for dette kapittelet at det fantes et skille mellom de nyheter som kom fra det russiske telegrambyrået og fra andre telegrambyrå angående forhold i Kongress-Polen og polskokkuperte områder. Det var hovedsakelig i form av en artikkel og et nyhetsnotis fra det russiske telegrambyrået ROSTA at det ble rettet anklager mot polske soldater. I tekstene ble det hevdet at polske styrker hadde gjort seg skyldig i pogromer og voldelig forfølgelse av jøder. Kommentarene lagt ved i tekstene vitner også om at disse tekstene kunne oppfattes som et forsøk på å antagonisere polske tropper i vestlig oppfatning, men forskningslitteratur støtter også etterretningen som ble presentert i tekstene. Informasjonen fra Russland var derfor ikke falsk, men spredningen kan sies å ha vært politisk motivert. I lys av reaksjonene som pogromene i november 1918 skapte i de norske og danske offentlighetene er det allikevel overraskende at informasjonen ikke nådde et bredere publikum. Det var bare bergensavisen Arbeidet som overbrakte nyhetene som var blitt meddelt fra Russland, av de norske og danske avisene som blir undersøkt i kapittelet.

Kapittel 6: Avsluttende konklusjon

Oppgaven har tatt for seg mange ulike typer kilder, tematikker og meningsforhold. Det er naturligvis en omfattende oppgave å skulle pusle dette sammen til et oversiktlig bilde av omtaler og fremstillinger av de pogromer som forekom i Polen og polskokkuperte territorier mellom 1918–1920.

Det første som blir synlig i granskingen av kildematerialet er at ulike telegrambyrå hadde vesentlig betydning for hvilke fremstillinger av anti-jødisk vold som ble presentert for de danske og norske offentlighetene.

I forbindelse med pogromene i november 1918 var det et tydelig flertall av nyhetsmeldinger som omhandlet anti-jødisk vold i Polen som ble omtalt som «pogromer», «jødeforfølgelse» og «jødepogromer.» Bare i et fåtall tekster ble omfanget av volden svekket og hendelsene karakterisert som plyndringer, opptøyer og gatekamper. Slike omtalelser endret betydningen av voldshendelsene, og hadde også betydning for hvordan hendelsene ble forstått. I 1919 kom derimot utviklingen av hvordan begrepene skulle forstås og defineres til syne, noe som bør sees i sammenheng med Morgenthau-kommisjonens begrepsdefinisjon.

I analysen av avistekster fra året 1919 blir det synlig at det i avisene ble utvist større varsomhet i begrepsbruken i forbindelse med nyhetsmeldinger som omhandlet anti-jødisk vold som var kommet inn fra utlandet. At færre forhold ble omtalt i avisene er naturligvis også et resultat av at voldsbølgen i april 1919 nærmest ikke ble skrevet om i avisene. De få skildringene av hendelsene i april ble skrevet om i det danske Social-Demokraten og Politiken, som brukte begreper som «pogromer» og «jødeforfølgelse» i sin omtalelse. Dette bør også sees i lys av at disse to avisene også trykket flere skildringer og beretninger av forholdene med opphav i jødiske kilder. Til motsetning publiserte de danske konservative avisene nyhetstelegram fra polske generaler og regjeringsmedlemmer, hvor volden ble i større grad omtalt som «angivelige» pogromer. Det blir tydelig i sammenligningen av polske og jødiske omtalelser av voldshendelsene at det i danske aviser var to ulike narrativ som ble formidlet. Til forskjell var det betraktelig få omtalelser av anti-jødisk vold i Norge, slik at det ikke er mulig å si med sikkerhet hvorvidt det var to motstridende narrativ som ble formidlet til den norske offentligheten.

I kapittel 5 som behandler avistekster fra 1920 viser det seg derimot at ingen telegrammer eller leserinnlegg egentlig omhandlet antijødisk vold i *Polen*. Kildene som har vært gjennomgått tydeliggjør derimot at det forekom tekster som omhandlet polske soldater eller polske styresmaktens behandling av jøder utenfor polske territorier. Fra bolsjevikiske kilder ble det sagt at polske tropper iverksatte pogromer i Galicja, fra Østerrike ble det hevdet at Petluras' jødeforfølgelser hadde skyld i polsk antisemittisk propaganda, mens det fra den midlertidige litauiske hovedstaden Kaunas ble sagt at polsktalende agitatorer skapte *alvorlige antisemittiske uroligheter*. I pressepolemikken mellom Rozniecki og David Simonsen i Berlingske Tidende i november 1920 ble det hevdet av sistnevnte skribent at den dominerende fremstillingen i den europeiske pressen var at voldelige angrep ikke ble omtalt som *pogromer* eller *forfølgelse* fordi vold mot jøder ble forstått som nasjonalt selvforsvar under påskuddet at jødene var bolsjeviker. Hva som blir tydelig i kapittelet er at det ble trykket langt færre nyhetsmeldinger i norske og danske aviser som omhandlet voldelige angrep på jødiske befolkningsgrupper, til tross for at det forekom angrep i forbindelse med den polsk-russiske krigen. Tilspisningen av krigen mellom polske og bolsjevikiske tropper kan i samme henseende forklare hvorfor færre utenlandstelegrammer som omhandlet angrep rettet mot jøder i løpet av 1920.

Et overraskende funn er at de konservative danske avisene Berlingske Tidende og Nationaltidende trykket flere omtaler angående pogromer i Polen enn det radikale Politiken og arbeideravisen Social-Demokraten. Samtidig er det også betydelige motstridende fremstillinger og inkonsistens i de omtaler som figurerte i de konservative avisene. Social-Demokraten og Politiken var derimot overordnet mer konsis i sin oppfatning om at voldelige angrep i Polen var å oppfatte som *pogromer* og/eller *jødeforfølgelse* og trykket færre uttalelser av polske statsmenn og pressemeldinger fra det polske pressebyrået hvor fremstillingene var i strid med anklagene som ble rettet mot den polske staten og voldsutbruddenes gjerningsmenn. I de konservative danske avisene var det derimot både flere polske telegrammer som ble trykket uten kritiske kommentarer fra redaksjonen lagt ved, og avisene åpnet i større grad opp for at ulike fremstillinger av forholdene fikk spalteplass i form av leserinnlegg. Dette ledet også til at de konservative avisene ble arena for meningsutveksling og formidlingen av motstridende fremstillinger av de anti-jødiske angrepene i Polen.

Sammenligner man mengden utenlandske telegrammer som ble trykket i Danmark mot det antallet som forekom i de fem norske avisene som har vært gjenstand for analyse i denne oppgaven, er det tydelig at omfanget utenlandske telegrammer i Norge var betraktelig mindre.

Dette viser seg igjen i alle tre årene som blir diskutert. Jeg har diskutert at dette kunne ha sammenheng med NTBs' nye kontrakter med Reuters og Havas til fordel for det tyske Wolffs'. Slik vi har sett var det hovedsakelig det sistnevnte telegrambyrået som formidlet om anti-jødisk vold i Polen, men byrået var også en viktig aktør i videresendelsen av offisielle uttalelser av de polske styresmaktene til de danske aviser. Til sammenligning med Reuters og Havas var Wolff ledende i å videreformidle polske nyheter til de Skandinaviske landene som analysen tar utgangspunkt i. En annen forklaring til hvorfor det forekom flere utenlandstelegrammer i de fire danske aviser som blir gransket i oppgaven enn i de fem norske, kan også ha å gjøre med Danmarks geografiske nærhet til Polen og en bedre utviklet telefon- og telegrafforbindelse mellom Danmark, Tyskland og Polen.

Nok et overraskende funn ved gjennomgangen av kildematerialet fra norske aviser er at regionsavisene Dagsposten og Arbeidet trykket flere omtalelser i årene 1918–1920 enn riksavisene Morgenbladet, Aftenposten og Social-Demokraten. Det er tydelig at flest telegrammer og diskusjoner forekom i forbindelse med pogrombølgen i slutten av 1918. Utenlandsnyheter i løpet av 1919 var derimot færre i antall og var i større grad preget av møtereferater og offentlige uttalelser fra Polen, England og USA. I 1920 derimot ble nærmest ingen anti-jødiske voldshendelser omtalt i verken nyhetsmeldinger, leserinnlegg eller telegram. Det var bare én omtale i Aftenposten, én i Morgenbladet og to i Arbeidet. I sistnevnte avis ble polske soldater anklaget for å ha anstiftet pogromer i forbindelse med den russisk-polske krigen som herjet mellom landegrensene. Telegrammene hadde sin opprinnelse fra Russland, noe som gjør at det er vanskelig å vurdere objektiviteten til kildene, i den forstand at Polen og bolsjevik-Russland var i militær strid med hverandre. Politiske motiver kan ha vært bakgrunn for anklagene da ingen andre aviser videreformidlet disse nyhetene, men dette er en vurdering jeg har valgt å ta avstand fra da det i hovedsak baserer seg på spekulasjon. I Morgenbladet ble det formidlet rykter fra Galicja, hvor det ble hevdet at antisemittisk propaganda fra Warszawa hadde ledet til anti-jødisk vold i området. På samme måte som de russiske telegram er også disse kildene problematisk å ta tak i, men de har også vært relevant å inkludere da de fremstilte polske politiske styresmakter som hovedkilde til antisemittisk propaganda, og hevdet at polsk propaganda var årsaken til at det i nabolandene forekom anti-jødiske pogromer.

I empirikapitlene blir det tydeliggjort at telegrammene også spilte en vesentlig rolle i dannelsen av opinioner i danske og norske aviser. Motstridende etterretninger fra utlandet ble av ulike aktører i de utvalgte avisene problematisert, og årsakssammenhengene så vel som konklusjonene møtte sterk motstand fra meningsmotstandere. Jeg argumenterer for at de

motstridende utenlandstelegrammene som omhandlet pogromer og anti-jødisk vold i Polen også var med på å skape konflikt i form av meningsutveksling mellom to sosiale grupper i Danmark og Norge. Jeg har identifisert at i danske og norske aviser opptrådte «representanter» for ulike fremstillinger av voldshendelsene i Polen. Representanter for «jødisk side» delte oppfatningen om at polske legionærer var ansvarlig for å iverksette voldelige forfølgelser av jøder i Polen og Galicja. Årsaksforklaringene var derimot varierende. I analysen har jeg også hevdet at gjennom telegrammer fra polske regjeringmenn og gjennom leserinnlegg av «polske representanter» ble det også formidlet andre fremstillinger av voldshendelsene i Polen, som var i kontrast til hva som ble formidlet fra jødisk side. Fra de polske representanter i Danmark og av representanten for den katolske kirke i Trondheim, sognepresten Riesterer, ble ulike og ofte konfliktfylte fremstillinger presentert. For det første ble det hevdet at voldshendelsene ikke var å oppfatte som pogromer, men i stedet var konflikter mellom polske soldater og de jødiske befolkningsgruppene. Denne fremstillingen tok med dette utgangspunkt i å anklage begge parter for de utbrudd av vold og ødeleggelse som hadde forekommet. På en annen side ble det av enkelte sagt at jøder skulle ha vært angrepet av politiske og militære motstandere av Polen, og at polske tropper dermed ikke var skyldige i anklagene som ble rettet mot dem.

I analysen har det blitt presentert at fremstillingene av pogromene i Polen i både danske og norske aviser hadde mye til felles. De største forskjellene mellom de to nordiske landene i forbindelse med meninger som ble utvekslet mellom de to ulike representantskapene har å gjøre med omfang og varighet. Det har i analysekapitlene blitt tydeliggjort at det var større meningsutveksling i de danske avisene enn i norske. En viktig årsak til dette er naturligvis at det også var et større jødisk miljø i Danmark enn i Norge, men det forklarer ikke hvorfor stridighetene mellom aktørene i Norge tok slutt allerede i januar 1919 mens det i Danmark ble oftere tatt til ordet mot fremstillinger av voldshendelsene som ble oppfattet som problematiske av det dansk-jødiske miljøet. Det er heller ikke en grundig forklaring til hvorfor det bare var trondhjemsavisen Dagsposten som var arena for polemikk mellom jøder og ikke-jøder i Norge. I Dagsposten var også meningsutvekslingene mellom Riesterer og Brandhändler begrenset til tidsrommet mellom desember 1918 og januar 1919, og ingen videre diskusjoner mellom disse to aktørene, eller andre aktører, forekom i de påfølgende årene. I likhet med de norske avisene var det i danske aviser størst debatt angående anti-jødisk vold i 1918 i forbindelse med pogromene i Lviv, men til forskjell fra Norge foregikk stridighetene i hele tidsperioden som blir undersøkt i oppgaven. Tydelig er det derimot at

meningsutvekslingene mellom 1919–1920 hovedsakelig var mellom David Simonsen og Stanislaw Rozniecki.

Informasjonen, og mangelen på informasjon, fra utlandet står som årsak til hvorfor det forekom så vekslende meningsutvekslinger i danske og norske aviser om forholdene. Samtidig er det god grunn til å tro at de to debatterende sidene i de danske og norske avisene var underrettet med ulike informasjonskanaler utenfor de utenlandsnyheter som ble meddelt i hovedstads- og regionsavisene. Granskingen av avistekstene har også belyst at etterretningene om antijødisk vold i Polen skapte en enda større debatt angående hvordan *pogrom*-begrepet skulle forstås, og i hvilke tilfeller det berettiget kunne brukes i omtale av ulike voldshendelser. Dette speiler seg også utviklingen av hvordan begrepet «pogrom» ble definert i ledende leksikon og ordbøker i perioden.

Avslutningsvis kan det sies at diskusjoner mellom to stridende sider gjorde seg i stor grad gjeldende også i norske og danske aviser, både i form av telegrammer fra utlandet og i form av leserinnlegg fra polske, katolske og jødiske representanter, hvor hver sin side kjempet om å vinne frem med sin versjon av historien.

Videre forskning:

Den historiske konteksten som omfavner kildematerialet er bred og innviklet. Det er mange forskjellige aktører, steder og politiske hendelser som har blitt diskutert i denne oppgaven, men av tid- og plass-begrensninger har det vært nødvendig å utelate visse tematikker. For eksempel ville det vært naturlig å imøtegå problematikken som har gjort seg gjeldende i forhold til utenlandstelegrammer og avisenes seleksjonsprosess. Videre forskning på hvilke kontrakter NTB hadde med andre telegrambyrå mellom 1918–1920, og hvilke aviser som jevnlig abonnerte på utenlandstelegrammer fra NTB, kunne ytterligere belyst hvor informasjon ble distribuert fra og hva avisene mottok. Samtidig ville en dyptgående gransking av i hvilken grad telefon- og telegrafforbindelsene mellom Norge, Danmark og kontinentet ble forstyrret i forbindelse med den polsk-russiske krigen også kunne forklare hvorfor det er hull i kildematerialet.

Interessant ville det også vært med en nærmere undersøkelse av hvilke forbindelser David Simonsen hadde med jøder bosatt i Polen og Galicja, og i hvilken grad han ble underrettet om jødernes situasjon i de områder. Den enorme arkivsamlingen ved det kongelige bibliotek i Danmark på omlag 100,000 ulike dokumenter vil her være sentral å undersøke.

Arkivsamlingen inneholder en omfattende samling av brevkorrespondanse mellom David Simonsen og ulike personer, organisasjoner og avisredaksjoner.

Naturligvis vil jeg også påpeke at en undersøkelse av de svenske aviser ville være av interesse for videre forskning. I oppgaven var flere telegram angående jødernes situasjon i Polen kommet via Stockholm. Interessant ville det være å undersøke hvorvidt telegramkorrespondansen mellom Sverige og kontinentet var mer omfattende.

Å undersøke tidsskriftet «Polakken i Danmark/Polak w Danji»²⁰⁰ som utkom i 25 utgaver mellom 1918–1919 kan være en inngang til granskingen av hvorvidt antisemittisk propaganda og antijødiske forestillinger ble spredd blant polske bosatt i Danmark, slik David Simonsen anklaget tidsskriftet for å gjøre. Tidsskriftet er tilgjengelig for lesesalslån ved Det Kgl. Bibliotek i København. Å sette søkelyset mot tidsskriftet kunne også gi videre opplysninger om hvordan polske arbeidere i Danmark, og tidsskriftets skribenter, reagerte på anklagene som ble rettet mot den polske staten fra København. Det er naturligvis mange tematikker som kunne vært gransket videre i forlengelse av oppgaven som har blitt skrevet.

²⁰⁰ Polak w Danji. Kbh, 1918.

Litteraturliste:

- Andresen, Astri m.fl., «Metodar» i *Å gripe fortida: innføring i historisk forståing og metode*, 2 utg., s.110–114. Oslo: Det norske Samlaget, 2015.
- Arnheim, Arthur. «Truet Minoritet Søger Beskyttelse : Jødernes Historie I Danmark» i *University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences*, vol. 498. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2015.
- Bastiansen, Henrik Grue. *Herom Har Jeg Nærmere Telegraferet Til Kongen*. Norsk telemuseum, 2001.
- Bastiansen, Henrik G. "Partipressen" i *Makt, medier og politikk: norsk politisk kommunikasjon*, redigert av Øyvind Ihlen, Eli Skogerbø og Sigurd Allern, s. 160-170. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Bergmann, Werner. "Ethnic Riots in Situations of Loss of Control: Revolution, Civil War, and Regime Change as Opportunity Structures for Anti-Jewish Violence in Nineteenth- and Twentieth-Century Europe," i *Control of Violence: Historical and International Perspectives on Violence in Modern Societies*, redigert av Wilhelm Heitmeyer m.fl., s. 487-516. New York: Springer New York, 2011.
- Böhler, Jochen. *Civil War in Central Europe, 1918-1921. The Reconstruction of Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Brass, Paul R. *Riots and Pogroms*. New York: New York University Press, 1996.
- Clausen, H. P. «Aviser Som Historisk Kilde,» i *Fortid Og Nutid* 21 (1960): 321.
- Cohen, Israel. "My Mission to Poland (1918-1919)." *Jewish Social Studies* 13, no. 2: 149–72, 1951. JSTOR: <http://www.jstor.org/stable/4464966>.
- Davies, Norman. *White Eagle Red Star. The Polish-Soviet War, 1919-1920*. London: Macdonald & Co, 1972.
- Davies, Norman. *Heart of Europe: The past in Poland's Present*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Eichenberg, Julia. "The Dark Side of Independence: Paramilitary Violence in Ireland and Poland after the First World War," i *Contemporary European history*, vol.19 (3), s. 231-248. (August 2010). DOI: 10.1017/S0960777310000147
- Eriksen, *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm, 2009.

- Frankel, Jonathan. "An introductory Essay. The Paradoxical Politics of Marginality. Thoughts on the Jewish Situation During the Years 1914–1921," i *Studies in Contemporary Jewry : Volume IV: the Jews and the European Crisis, 1914-1921*, redigert av Frankel, Jonathan, Medding, Peter og Mendelsohn, Ezra. New York: Oxford University Press. 1988. Accessed May 18, 2022. ProQuest Ebook Central.
- Gerwarth, Robert, and John Horne. "Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917–1923." i *The Journal of Modern History* vol. 83, no. 3. 489–512. (September 2011). <https://doi.org/10.1086/660364>.
- Giverholt, Helge. *Nyhetsformidling i Norge: norsk telegrambyrå 1867–1967*. Oslo, 1967.
- Gjernes, Marta. "Dei Fyrste Jødiske Innvandrarene I Kristiania." *Historisk Tidsskrift* 83, no. 3: 385-416, 2004.
- Goldstein, Erik. *The First World War Peace Settlements, 1919-1925*. London: Taylor & Francis Group. 2002. URL: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/bergen-ebooks/detail.action?docID=1474411>.
- Hagen, William W. "Murder in the East: German-Jewish Liberal Reactions to Anti-Jewish Violence in Poland and Other East European Lands, 1918–1920." *Central European History* 34, no. 1: 1-30. 2001.
- Hagen, William W. *Anti-Jewish Violence in Poland 1914-1920*. New York: Cambridge University Press, 2018.
- Helland, Frode. *Rasismens retorikk: studier i norsk offentlighet*. Pax Forlag. 2019.
- Hobson, Rolf. *Europeisk politisk historie: 1750–1950*. Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2015.
- Høyer, Sverre og John Nonseid. «The Half-hearted Modernisation of Norwegian Journalism 1908-1940» s. 123–136, i *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*, redigert av Sverre Høyer og Horst Pöttker. Göteborg: Nordicom.
- Hågvar, Yngve Benestad. 2007. *Å forstå avisa. Innføring i praktisk presseanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke.
- Kjelstrup, Karl. *Norvegia catholica: moderkirkens gjenreisning i Norge: et tilbakeblikk i anledning 100-årsdagen for opprettelsen av St. Olavs menighet i Oslo 1843–1943*. Oslo: St. Olav forlag. 2013.
- Levene, Mark. "The Limits of Tolerance: Nation–State Building and What It Means for Minority Groups," i *Patterns of Prejudice*, 34, 2. 19-40. London: Taylor & Francis Group. 2002. DOI: 10.1080/00313220008559138
- Liekis, Sarunas, Lidia Miliakova og Antony Polonsky. «Three Documents on Anti-Jewish Violence in the Eastern Kresy during the Polish-Soviet Conflict» i *Polin: Studies in Polish Jewry, Volume 14: Focusing on Jews in the Polish Borderlands*. London: Liverpool University Press, 2001. Accessed May 3, 2022. ProQuest Ebook Central.

- Lorenz, Einhart. *Jødenes historie i Europa. Fra den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*. Oslo: Dreyers Forlag. 2020.
- Marzec, Wiktor. "‘One of the Oldest States in Europe Has Never Suppressed Any Nation’. The Minority Treaty, Nationalist Indignation and the Foundations of Interwar Ethnic Democracy in Poland." 1080-96. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/nana.12765>.
- Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Midland Book. Bloomington, Ind: Indiana University Press, 1983.
- Mendelsohn, Oskar. *Jødenes historie i Norge: gjennom 300 år*. Red: Tone Svingningen. Forlaget Press. 2019.
- Michlic, Joanna Beata. *Poland’s Threatening Other. The Image of the Jew from 1880 to the Present*. US: University of Nebraska. 2006.
- Michlic, Joanna Beata. "The Soviet Occupation of Poland, 1939-41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew." *Jewish Social Studies* 13, no. 3 (2007): 135–76. <http://www.jstor.org/stable/4467778>.
- Ottesen, Rune, Lars Arve Røssland og Helge Østbye, *Norsk pressehistorie*, 2.utg. Oslo: Det Norske Samlaget. 2012.
- Reitan, Jon, Henriette Kahn og Ruth Paltiel. *Jødene i Trondheim*. 2005.
- Richardson, John E. *Analysing newspapers: an approach from critical discourse analysis*. NY: Palgrave MacMillan. 2007.
- Polonsky, Antony. *The Jews in Poland and Russia (vol. 3): 1914 to 2008*. Liverpool: The Littman Library of Jewish Civilization in association with Liverpool University Press. 2019.
- Roszkowski, Wojciech. "Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century." (2016). <https://doi.org/10.4324/9781315706139>. <https://dx.doi.org/10.4324/9781315706139>.
- Prusin, Alexander V. *Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914-1920*. 2005. Alabama: The University of Alabama Press
- Rudnicki, Szymon, and Jarosław Garliński. "The Vilna Pogrom of 19–21 April 1919." *Polin Studies in Polish Jewry* 33, no. 1. 2021: 463-494. muse.jhu.edu/article/780391.
- Snyder, Timothy. *The Reconstruction of Nations : Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Staliūnas, Darius. "How Insulted Religious Feelings Turned into Pogroms: Lithuania in 1900." *East European Jewish Affairs* 43, no. 2. 2013: 119-42. <https://doi.org/10.1080/13501674.2013.813128>.
- Sundvall, Erik Wig. "Arbeiderpartiet Og Klassekrigen." *Arbeiderhistorie* 21, no. 1: 65-83. 2017.

Søllinge, Jette Drachmann. "Danish Newspapers : Structure and Developments," i *Nordicom Review* 20, no. 1. 1999. 31-76. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:norden.org:diva-9709>.

Thing, Morten. *De Russiske Jøder I København 1882-1943*. København: Gyldendal, 2008.

Thomsen, Niels og Jette D. Søllinge. *De danske aviser 1634-1991 (b.3: 1918-1991)*. Odense: Dagspressens Fond og Odense Universitetsforlag, 1991.

Tworek, Heidi. "The Creation of European News: News agency cooperation in interwar Europe," i *Journalism Studies* 14, no. 5: 730-42. 2013.

Veidlinger, Jeffrey. *In the Midst of Civilized Europe. The Pogroms of 1918-1921 and the Onset of the Holocaust*. London: Picador. 2021.

Whitewood, Peter. "In the Shadow of the War: Bolshevik Perceptions of Polish Subversive and Military Threats to the Soviet Union, 1920-32." I *Journal of Strategic Studies* 44, no. 5: 661-84. 2021. Tilgang: 24.03.2022

Piotr Wróbel. "The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917–1921." I *Journal of Modern European History* 1, no. 1: 125-49. 2003.
JSTOR: <https://www.jstor.org/stable/26265782>

Avhandlingar:

Lars, Lien. 2015. «"-pressen Kan Kun Skrive Ondt Om Jøderne" : Jøden Som Kulturell Konstruksjon I Norsk Dags- Og Vittighetspresse 1905-1925.» Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Leksikon:

Blangstrup, Christian og J.B. Halvorsen, *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon. En nordisk Encyklopædi*, 1. utg, b.14: (Panthoos–Richter). København: Brødrene Salmonsens. 1983.

Blangstrup, Christian og J.B. Halvorsen. *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon. En nordisk Encyklopædi*, 1. utg., bd.19 (supp.). «Pogrom». København: Brødrene Salmonsens. 1911.

Engelstoft, Povl og Svend Dahl. «Simonsen, David Jacob» s. 25–27 i *Dansk biografisk leksikon..* København: J. H. Schultz Forlag, 1942.

Nyhuus, Haakon. *Illustreret Norsk Konversationsleksikon*, b.5 (Lassberg–Rebus). Kristiania: Aschehoug. 1912.

Salmonsens Konversationsleksikon, 2utg: b.19. «Pogrom».
15.05.2022, <http://runeberg.org/salmonsens/2/19/0300.html>.

Kildeliste:

Aviser:

Mediestream.dk:

Berlingske Tidende, 19.11.1918
Berlingske Tidende, 20.11.1918
Berlingske Tidende, 28.11.1918
Berlingske Tidende, 30.11.1918
Berlingske Tidende, 06.12.1918
Berlingske Tidende, 07.12.1918
Berlingske Tidende, 04.02.1919
Berlingske Tidende, 04.03.1919
Berlingske Tidende, 13.03.1919.
Berlingske Tidende, 07.06.1919
Berlingske Tidende, 29.07.1919
Berlingske Tidende, 17.04.1920
Berlingske Tidende (Aften), 29.11.1918
Berlingske Tidende, aften, 02.12.1918.
Berlingske Tidende (aften), 07.12.1918.
Berlingske Tidende Aften, 31.12.1918
Berlingske Tidende Aften, 03.01.1919
Berlingske Tidende (aften), 18.08.1920.
Berlingske Tidende (aften), 06.11.1920.
Berlingske Tidende (aften), 13.11.1920.
Berlingske Tidende (aften), 15.11.1920.
Nationaltidende, 21.11.1918
Nationaltidende, 28.11.1918
Nationaltidende, 29.11.1918
Nationaltidende, 12.12.1918.
Nationaltidende, 10.06.1919
Nationaltidende, 12.06.1919.
Nationaltidende (Aften), 03.12.1918.
Nationaltidende (Aften), 06.12.1918.

Nationaltidende (Aften), 20.12.1918
Social-Demokraten (DK), 20.11.1918
Social-Demokraten (DK), 30.11.1918
Social-demokraten (DK), 06.12.1918
Social-Demokraten (DK), 07.06.1919
Social-Demokraten (DK), 11.06.1919
Social-Demokraten (DK), 7.11.1920.

Politiken E-arkiv.

Politiken, 30.11.1918
Politiken, 31.12.1918.
Politiken, 06.06.1919

Nasjonalbiblioteket (Nb.no)

Aftenposten, 16.12.1918
Aftenposten, 17.04.1920
Arbeidet, 27.11.1918
Arbeidet, 30.11.1918
Arbeidet, 16.12.1918
Arbeidet, 06.06.1919
Arbeidet, 19.08.1920.
Arbeidet, 15.11.1920.
Arbeidet, 25.11.1920
Dagsposten, 02.12.1918
Dagsposten, 03.12.1918
Dagsposten, 07.12.1918
Dagsposten, 10.12.1918
Dagsposten, 19.12.1918
Dagsposten, 09.01.1919
Dagsposten 23.01.1919
Dagsposten, 06.06.1919
Dagsposten 11.07.1919
Dagsposten, 12.07.1919
Dagsposten, 30.07.1919

Morgenbladet, 20.11.1918
Morgenbladet, 21.11.1918
Morgenbladet, 28.11.1918
Morgenbladet, 23.09.1920
Social-Demokraten (NO), 27.11.1918
Social-Demokraten (NO), 29.11.1918
Trondhjems Adresseavis, 07.12.1918
Trondhjems Adresseavis, 12.12.1918

Arbeiderpartiets arkiv:

Arbeiderpartiet, "Beretning 1920".

Nettressurser:

National Polish Committee of America. 1920. «The Jews in Poland: official report of the American and British Investigating Missions.» The Internet Archive. URL:
<https://archive.org/details/cu31924028644783>.

Project Runeberg:

Nyhuus, Haakon, m.fl.. «Pogrom.» Illustreret norsk konversations leksikon, bd., 5: Lassberg-Rebus. Kristiania, Aschehoug, 1912. Project Runeberg. URL:
<http://runeberg.org/ink/5/0963.html>.

Øvrige kilder:

«Anti-Jewish Pogroms in Poland», HC Deb 05 June 1919 vol 116 cc2181-2

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/jun/05/anti-jewish-pogroms-in-poland>

Berliner Tageblatt, 29.11.1918. Digitalisert av: Staatsbibliothek zu Berlin.

URL: https://dfg-viewer.de/show?id=9&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP27646518-19181129-0-0-0-0.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=3

L'Écho de Paris, 28.07.1919. URL:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8097021/f3.item.zoom>

Senate Chancellery: Analysis, Documentation and Correspondence Office,
<https://senat.edu.pl/historia/senat-rp-w-latach-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/janjakub-kowalczyk> [Tilgang: 22.03.2022]

Den katolske kirke, «Coelestin Riesterer». URL:
<https://www.katolsk.no/biografier/innenriks/criester>.